LATVIJAS UNIVERSITĀTE
PEDAGOĢIJAS, PSIHOLOĢIJAS UN MĀKSLAS FAKULTĀTE
PSIHOLOĢIJAS NODAĻA

INGA SKREITULE-PIKŠE

MĀTES KOMPETENCES IZJŪTAS, MĀTES – BĒRNA EMOCIONĀLĀS PIEEJAMĪBAS UN BĒRNA UZVEDĪBAS IZMAIŅAS PĒC MĀTES PIEDALĪŠANĀS VECĀKU MĀCĪBU PROGRAMMĀ „BĒRNA EMOCIONĀLĀ AUDZINĀŠANA”

PROMOCIJAS DARBA KOPSAVILKUMS

Rīga, 2010

Promocijas darbs izstrādāts
Latvijas Universitātes
Pedagoģijas, psiholoģijas un mākslas fakultātes
Psiholoģijas nodaļā
laika posmā no 2004. gada līdz 2010. gadam.

Promocijas darba teorētiskā daļa ir veidota no piecām nodaļām: pirmajās trīs nodaļās tiek aplūkota mātes-bērna emocionālā pieejamība, vecāku kompetences izjūta un riska un aizsargājošie faktori bērnu uzvedības problēmu attīstībā, bet nākamajās nodaļās tiek raksturota vecāku mācību programma „Bērna emocionālā audzināšana" un apkopti un analizēti pētījumi par vecāku mācību programmu efektivitāti. Tālāk promocijas darbā seko metodes apraksts, rezultātu, iztirzājuma un nobeiguma daļas. Promocijas darbā ir iekļauti 6 attēli, 23 tabulas un 5 pielikumi. Izmantotās literatūras sarakstā ietverti 110 literatūras avoti. Kopējais darba apjoms ir 119 lpp. bez pielikumiem un 132 lpp. ar pielikumiem.

Darba raksturs: disertācija psiholoģijas nozarē, attīstības psiholoģijas apakšnozarē.

Darba zinātniskā vadītāja: PhD, profesore Sandra Beatrice Sebre.

Darba recenzenti:
Ārija Karpova, Dr.habil.psych., Latvijas Univeristātes profesore,
Edīte Ozola, Dr.Psych., Toronto Universitātes docente (Kanāda),
Kristīne Mārtinsone, Dr.Psych., Rīgas Stradiņa Universitātes docente.

Promocijas darba aizstāvēšana notiks
Latvijas Universitātes
Psiholoģijas zinātņu nozares promocijas padomes atklātā sēdē
2011.gada 7.februārī plkst.12:30,
Rīgā, Jūrmalas gatvē 74/76, V 201.auditorijā.

Ar disertāciju un promocijas darba kopsavilkumu var iepazīties Latvijas Universitātes bibliotēkā.

LU Psiholoģijas zinātņu nozares promocijas padomes priekšsēdētāja

_____

Dr.habil.psych., prof. Ārija Karpova

Promocijas darba vispārīgs raksturojums

Psiholoģijā ir veikti daudzi pētījumi par bērnu uzvedības problēmām, ar to veidošanos saistītajiem faktoriem un to radītajām sekām tālākā bērna attīstībā. Bērnu uzvedības problēmas tiek izdalītas kā nozīmīgs riska faktors, kas var veicināt vēlāku uzvedības un sociālo problēmu attīstību (Campbell, Spieker, Burchinal, & Poe, 2006).

Pētot faktorus, kas veicina bērnu uzvedības problēmu veidošanos vai mazina to attīstības risku, uzmanība tiek pievērsta dažādiem bioloģiskajiem un vides faktoriem un to mijiedarbībai. Pētījumi par vides ietekmi uz bērnu attīstību parāda, ka pirmsskolas vecumā būtiski bērnu uzvedības attīstību ietekmē vecāki un ģimenes vide (Davenport & Bourgeois, 2008). Gan vecāku audzināšanas stils un izmantotās bērna disciplinēšanas metodes (Lau, Litrownik, Newton, Black, & Everson, 2006; Mulvaney & Mebert, 2007), gan vecāku – bērnu savstarpējās attiecības (Caspi, et al., 2004; Koblinsky, Kuvalanka, & Randolph, 2006; Pauli-Pott, Haverkock, Pott, & Beckmann, 2007), vecāku priekšstats par bērnu (Nix, Pinderhughes, Dodge, Bates, Pettit, & McFadyen-Ketchum, 1999) un vecāku emocionālās problēmas (Koblinsky, et al., 2006; Mezulis, Hyde, & Clark, 2004) var ietekmēt bērnu uzvedības attīstību. Tāpēc dažādās valstīs tiek veidotas vecāku mācību programmas, kuru mērķis ir palīdzēt vecākiem veicināt pozitīvu bērnu attīstību, uzlabot vecāku – bērnu mijiedarbību, atbalstīt vecākus un sniegt nepieciešamo informāciju par bērnu attīstību un audzināšanu. Piedāvājot vecākiem šādas mācību programmas, būtiski ir empīriski pārbaudīt to efektivitāti un piemērotību dažādām vecāku grupām.

2004.gadā Latvijā tika adaptēta un ieviesta Kanādā izveidotā vecāku mācību programma „Bērna emocionālā audzināšana" jeb BEA programma (Lendija & Ozola, 2004). Kanādā dzīvojošā latviešu psiholoģe Edīte Ozola ar Bērnu un ģimenes lietu ministrijas, Centra pret vardarbību „Dardedze", Krīzes centra „Skalbes" un Latvijas Universitātes Pedagoģijas un psiholoģijas fakultātes Psiholoģijas nodaļas palīdzību, kā arī ar Kanādas valdības finansiālu atbalstu iztulkoja latviski mācību programmas materiālus, izdeva rokasgrāmatu programmas vadītājiem un apmācīja pirmos šīs programmas vadītājus.

BEA programma ir paredzēta vecākiem, kuriem ir bērni vecumā no dzimšanas līdz septiņiem gadiem. Tās mērķis ir veicināt veselīgu bērnu emocionālo attīstību, uzlabot vecāku-bērnu mijiedarbību un mazināt bērnu uzvedības problēmas. Tā ir veidota, balstoties uz koncepciju, ka, veicinot pozitīvu vecāku priekšstatu par sevi un bērnu veidošanos, var tikt paaugstināta vecāku – bērnu mijiedarbības kvalitāte un sekmēta pozitīva bērnu uzvedības attīstība (Landy, Menna, & Sockett-Dimarcio, 1997).

Lai empīriski novērtētu mātes priekšstata par sevi un bērnu, mātes – bērna mijiedarbības un bērna uzvedības izmaiņas, kas vērojamas pēc māšu piedalīšanās BEA programmā, līdz šim ir veikti divi pētījumi Kanādā: viens bija pilotāžas pētījums, kurā pēc piedalīšanās programmā konstatētās izmaiņas netika salīdzinātas ar kontrolgrupas rādītājiem (Landy, et al., 1997), bet otrā pētījumā tika pārbaudīta programmas efektivitāte ar agresīvu bērnu mātēm (Landy & Thompson, 2006). Šajos pētījumos tika konstatēts, ka pēc piedalīšanās programmā mātes mazāk norāda bērnu uzvedības problēmas, tiek novērota pozitīvāka mātes – bērna mijiedarbība, mātes jūtas apmierinātākas ar savu lomu, augstāk novērtē savu efektivitāti mātes lomā un viņām ir izsmeļošākas zināšanas par bērnu attīstību un audzināšanu nekā pirms piedalīšanās programmā.

Šī pētījuma ***aktualitāte*** ir saistīta ar nepieciešamību izpētīt pēc māšu piedalīšanās BEA programmā konstatēto mātes apmierinātības un priekšstata par savu efektivitāti mātes lomā, mātes – bērna mijiedarbības un bērna uzvedības izmaiņu savstarpējo saistību un noskaidrot faktorus, kas ietekmē šīs izmaiņas. Tā kā Latvijā BEA programma tiek piedāvāta visiem mazu bērnu vecākiem, neatkarīgi no tā, vai viņu bērniem ir vai nav izteikta agresīva uzvedība, tad nepieciešams pārbaudīt BEA programmas efektivitāti arī šādās vecāku grupās, kā arī nepieciešams noteikt programmas efektivitātes noturīgumu ilgākā laikā pēc programmas beigšanas. Tas nosaka arī šī pētījuma ***novitāti***, jo līdz šim nav pētītas un skaidrotas pēc māšu piedalīšanās BEA programmā konstatēto izmaiņu savstarpējās saistības, nav pētīti faktori, kas ietekmē šīs izmaiņas, nav pārbaudīta programmas efektivitāte Latvijas vecāku mācību grupās, un nav pārbaudīts programmas efektivitātes noturīgums ilgākā laika posmā.

Šī pētījuma rezultātu ***praktiskā lietderība*** ir iespēja zinātniski pamatoti parādīt BEA programmas efektivitāti Latvijas vecāku mācību grupās un šīs efektivitātes noturīgumu ilgākā laika posmā. Tas palīdzētu dažādiem speciālistiem novērtēt, cik lietderīgi ir ieguldīt resursus BEA programmas realizēšanā un kādām ģimenēm šī programma ir vairāk piemērota. Pētījuma rezultāti ļautu vecāku mācību grupu vadītājiem izvērtēt, kādiem aspektiem jāpievērš lielāka uzmanība, vadot BEA programmu, un kādi faktori var ietekmēt pēc māšu piedalīšanās programmā gaidītās izmaiņas. Iegūtie rezultāti palīdzētu arī izvērtēt iespējamās BEA programmas nepilnības un izstrādāt ieteikumus tālākai programmas uzlabošanai.

Galvenie šī ***pētījuma mērķi*** bija izpētīt pēc māšu piedalīšanās BEA programmā konstatēto mātes kompetences izjūtas, mātes – bērna emocionālās pieejamības un bērna uzvedības izmaiņu savstarpējo saistību un pārbaudīt dažādu faktoru ietekmi uz tām. Lai sasniegtu šos mērķus, bija nepieciešams pārbaudīt BEA programmas efektivitāti Latvijas vecāku mācību grupās, kā kritērijus izmantojot mātes kompetences izjūtu un mātes sniegtos bērna uzvedības novērtējumus. Bija nepieciešams arī noteikt, vai bērnu skolotājas un auklītes norāda bērnu uzvedības atšķirības un vai ir novērojamas mātes-bērna emocionālās pieejamības atšķirības pirms un pēc māšu piedalīšanās programmā, kā arī novērtēt pēc māšu piedalīšanās programmā konstatēto izmaiņu noturīgumu ilgākā laika periodā. *Papildus pētījuma mērķis* bija veikt pētījumā izmantoto mērījuma instrumentu adaptāciju Latvijā.

Lai sasniegtu izvirzītos pētījuma mērķus, tika veikti šādi ***uzdevumi:*** 1) zinātniskās literatūras par pētījuma tēmu apkopošana un analizēšana, 2) pētījuma projekta izstrāde, 3) pētījumā izmantoto mērījumu instrumentu adaptācija, 4) pētījuma metožu aprobācija pilotāžas pētījumā, 5) pētījuma datu vākšana, apstrāde un analīze, 6) pētījumā iegūto rezultātu interpretēšana un secinājumu izdarīšana, 7) pētījuma rezultātu publicēšana (Skreitule-Pikše & Sebre, 2008; Skreitule-Pikse, Sebre, & Lubenko, 2010; Skreitule-Pikše, pieņemts publicēšanai) un pētījuma pārskata atspoguļošana disertācijas formā.

Veicot pētījumu, galvenie tajā izvirzītie ***pētījuma jautājumi*** bija:

1. Kā savstarpēji ir saistītas pēc māšu piedalīšanās BEA programmā konstatētās mātes kompetences izjūtas, bērna uzvedības novērtējumu un mātes – bērna emocionālās pieejamības izmaiņas un vai starp šiem mainīgajiem pastāv mediatora efekts?
2. Vai bērnu skaits ģimenē, bērna vecums un dzimums ietekmē mātes kompetences izjūtas, bērna uzvedības novērtējumu un mātes – bērna emocionālās pieejamības izmaiņas pēc māšu piedalīšanās BEA programmā?
3. Vai programmā uzdoto mājas darbu pildīšanas biežums ietekmē mātes kompetences izjūtas, bērna uzvedības novērtējumu un mātes – bērna emocionālās pieejamības izmaiņas pēc māšu piedalīšanās BEA programmā?

Lai varētu atbildēt uz šiem pētījuma jautājumiem, sākotnēji tika pārbaudītas mātes kompetences izjūtas, mātes – bērna emocionālās pieejamības un bērna uzvedības novērtējumu izmaiņas pēc māšu piedalīšanās BEA programmā. Balstoties uz citos pētījumos iegūtajiem rezultātiem, tika izvirzītas šādas pētījuma ***hipotēzes***:

1. Pēc māšu piedalīšanās BEA programmā paaugstinās mātes kompetences izjūta un samazinās mātes norādītās bērna uzvedības problēmas, un šādas izmaiņas nav vērojamas kontrolgrupā. Pēc māšu piedalīšanās BEA programmā konstatētās izmaiņas ir noturīgas arī 6 mēnešus pēc programmas beigšanas.
2. Pirmsskolas skolotājas un auklītes bērniem, kuru mātes piedalījās BEA programmā, pēc māšu piedalīšanās programmā mazāk norāda bērnu uzvedības problēmas nekā pirms piedalīšanās programmā, un šīs izmaiņas ir noturīgas arī 6 mēnešus pēc programmas beigšanas.
3. Pēc māšu piedalīšanās BEA programmā tiek novērota augstāka mātes – bērna emocionālā pieejamība nekā pirms māšu piedalīšanās programmā.

Veicot mērījuma instrumentu adaptāciju, tika izvirzīti vēl divi *papildus pētījuma jautājumi*:

1. Vai Vecāku kompetences izjūtas skalas latviešu valodas versijas psihometriskie rādītāji atbilst oriģinālās skalas psihometriskajiem rādītājiem?
2. Vai Bērna uzvedības novērtējuma anketas vecāku un skolotāju anketu formu latviešu valodas versiju psihometriskie rādītāji atbilst oriģinālās anketas psihometriskajiem rādītājiem?

Pētījumā piedalījās 106 pirmsskolas vecuma bērnu mātes, no kurām 60 mātes piedalījās 10 nedēļu ilgā vecāku mācību programmā „Bērna emocionālā audzināšana", bet 46 mātes nepiedalījās vecāku mācību programmā un tika iekļautas kontrolgrupā. Vecāku mācību grupā iekļauto māšu vidējais vecums bija 31,61 gadi (SD = 5,25). 60% bija meiteņu mātes, un 40% bija zēnu mātes (bērnu vecums: M = 2,82; SD = 1,43). Kontrolgrupā iekļauto māšu vidējais vecums bija 31,44 gadi (SD = 4,88). 54,3% bija meiteņu mātes, un 45,7% bija zēnu mātes (bērnu vecums: M = 3,46; SD = 1,09). Pētījumā piedalījās arī 60 pirmsskolas skolotājas un auklītes, kuras novērtēja vecāku mācību grupā iekļauto māšu bērnu uzvedību.

Datu vākšanai tika izmantoti šādi ***mērījuma instrumenti***:

1. *Vecāku kompetences izjūtas skala* (*Parenting Sense of Competence Scale*, (*PSOC*), Johnston & Mash, 1989), ar kuras palīdzību tika novērtēta mātes apmierinātība un priekšstats par savu efektivitāti mātes lomā. Skala latviešu valodā tika adaptēta promocijas darba ietvaros (Skreitule-Pikše & Sebre, 2008).
2. *Bērna uzvedības novērtējuma anketas* formas pirmsskolas vecuma bērnu vecākiem un skolotājiem

(*Child Behavior Checklist*, (*CBCL/1,5-5*), *Caregiver-Teacher Report Form*, (*C-TRF/1,5-5*), Achenbach & Rescoral, 2000), kuras paredzētas pirmsskolas vecuma bērnu uzvedības problēmu novērtēšanai. Pētījuma ietvaros šī anketa tika izmantota, lai iegūtu mātes un pirmsskolas skolotājas vai auklītes bērna internalizētās un eksternalizētās uzvedības problēmu novērtējumus. Anketas sākotnējā adaptācija tika veikta promocijas darba ietvaros.

3. *Emocionālās pieejamības skalu* zīdaiņu un mazu bērnu versija (*Emotional Availability Scales*, (*EA*), *Infancy and Early Childhood Version, 4rd ed*., Biringen, 2008). Pētījumā skalas tika izmantotas, lai novērtētu sešus izdalītos emocionālās pieejamības komponentus: mātes iejūtību, strukturēšanu, neuzbāzīgumu, naidīgu izpausmju trūkumu, bērna atsaucīgumu un iesaistīšanu, kā arī kopējo mātes – bērna emocionālo pieejamību.

Veicot pētījumu, tika izmantota šāda ***pētījuma procedūra***:

Pētījuma dati tika ievākti laika posmā no 2005.gada līdz 2009.gadam. Mātēm, kuras bija pieteikušās piedalīties BEA programmā, tika piedāvāts iesaistīties pētījumā. Vācot datus, tika veikti trīs mērījumi: pirms un pēc māšu piedalīšanās BEA programmā un 6 mēnešus pēc programmas beigām. Visos trīs mērījumos mātēm tika lūgts aizpildīt Vecāku kompetences izjūtas skalu un Bērna uzvedības novērtējuma anketu. Paralēli visas trīs reizes bērna uzvedību tika lūgts novērtēt arī bērna pirmsskolas skolotājai vai auklītei.

Lai izveidotu kontrolgrupu, pirmsskolas izglītības iestādēs mātēm tika piedāvāts piedalīties pētījumā. Visos trīs pētījuma posmos viņām tika lūgts aizpildīt Vecāku kompetences izjūtas skalu un Bērna uzvedības novērtējuma anketu.

Pirmajos divos pētījumā veiktajos mērījumos piedalījās visas pētījumā iesaistītās mātes, pirmsskolas skolotājas un auklītes, bet trešajā mērījumā piedalījās 71 no pētījumā iesaistītajām mātēm (41 māte vecāku mācību grupā un 30 mātes kontrolgrupā) un 34 pirmsskolas skolotājas un auklītes. Lai novērtētu mātes – bērna emocionālo pieejamību, 20 vecāku mācību grupas mātes pirms un pēc piedalīšanās BEA programmā kopā ar bērniem tika filmētas mājās spēlēšanās un rotaļlietu kārtošanas situācijās.

Datu analīzē tika izmantotas šādas statistikas metodes: t-tests, χ^2 tests, korelāciju analīze, faktoriālā jauktā dispersiju analīze (ANOVA) un faktoriālā jauktā dispersiju kovariātu analīze (ANCOVA), daudzfaktoru dispersiju analīze (MANOVA), standarta regresiju analīze, galveno komponentu analīze, diskriminācijas analīze, skalu ticamības analīze. ***Datu apstrāde*** tika veikta, izmantojot SPSS programmas 15.00 versiju.

Aizstāvēšanai izvirzītās tēzes:

1. Pēc māšu piedalīšanās BEA programmā paaugstinās mātes kompetences izjūta (mātes jūtas apmierinātākas ar savu lomu un augstāk novērtē savu efektivitāti mātes lomā) un mātes mazāk norāda bērna internalizētās un eksternalizētās uzvedības problēmas nekā pirms piedalīšanās programmā. Šīs izmaiņas ir noturīgas arī sešus mēnešus pēc programmas beigšanas.
2. Tūlīt pēc māšu piedalīšanās BEA programmā arī skolotājas un auklītes šo māšu bērniem mazāk norāda eksternalizētās uzvedības problēmas nekā pirms māšu piedalīšanās programmā, tomēr vairāku mēnešu laikā pēc programmas beigšanas skolotāju un auklīšu norādītās bērna eksternalizētās uzvedības problēmas pieaug (kaut gan nesasniedz to sākotnējo līmeni).
3. Pēc māšu piedalīšanās BEA programmā tiek novērota augstāka mātes – bērna emocionālā pieejamība nekā pirms māšu piedalīšanās programmā. Pēc piedalīšanās programmā mātes ir iejūtīgākas pret bērniem, neuzbāzīgākas mijiedarbībā ar bērniem, retāk izrāda naidīgas izpausmes, un bērni ir atsaucīgāki un optimālāk iesaista mātes mijiedarbībā. Pirms un pēc piedalīšanās programmā nav vērojamas atšķirības tajā, kā mātes strukturē mijiedarbību ar bērnu un arī pēc māšu piedalīšanās programmā novērotā mātes – bērna emocionālā pieejamība nesasniedz augstākos rādītājus.
4. Pēc māšu piedalīšanās BEA programmā:
    - ja mātes augstāk novērtē savu efektivitāti mātes lomā, viņas ir kļuvušas arī neuzbāzīgākas mijiedarbībā ar bērnu, bērni ir kļuvuši atsaucīgāki pret māti un mātes mazāk norāda bērna internalizētās un eksternalizētās uzvedības problēmas nekā pirms piedalīšanās programmā,
    - ja mātes ir kļuvušas iejūtīgākas un neuzbāzīgākas mijiedarbībā ar bērnu, bērni ir kļuvuši atsaucīgāki pret māti nekā pirms piedalīšanās programmā,
    - ja mātes optimālāk strukturē mijiedarbību ar bērnu, bērni optimālākā veidā iesaista mātes mijiedarbībā nekā pirms piedalīšanās programmā,
    - ja mātes ir kļuvušas apmierinātākas ar savu lomu, viņas augstāk novērtē arī savu efektivitāti mātes lomā un mazāk norāda bērna eksternalizētās uzvedības problēmas nekā pirms piedalīšanās programmā.

5. Starp mātes neuzbāzīguma, mātes priekšstata par savu efektivitāti mātes lomā un mātes norādītajām bērna internalizētās uzvedības problēmu izmaiņām pastāv daļējs mediatora efekts. Ja pēc piedalīšanās BEA programmā mātes augstāk novērtē savu efektivitāti mātes lomā, viņas ir arī neuzbāzīgākas mijiedarbībā ar bērnu un tas savukārt ir saistīts ar māšu norādīto bērnu internalizētās uzvedības problēmu samazināšanos. Tomēr pastāv arī tieša mātes priekšstata par savu efektivitāti mātes lomā izmaiņu saistība ar viņas norādītajām bērna internalizētās uzvedības problēmu izmaiņām, kuru nepastarpina mātes neuzbāzīguma izmaiņas. Starp bērna atsaucīguma, mātes priekšstata par savu efektivitāti mātes lomā un mātes norādītajām bērna eksternalizētās uzvedības problēmu izmaiņām pastāv pilns mediatora efekts. Ja pēc piedalīšanās BEA programmā mātes augstāk novērtē savu efektivitāti mātes lomā, bērni ir kļuvuši atsaucīgāki pret mātēm un tas savukārt ir saistīts ar māšu norādīto bērnu eksternalizētās uzvedības problēmu samazināšanos.
6. Pēc māšu piedalīšanās BEA programmā konstatētās bērna uzvedības un mātes – bērna emocionālās pieejamības izmaiņas ietekmē bērna vecums, bērnu skaits ģimenē un bērna dzimums. Vecākiem bērniem (4 – 5 g.v.) skolotājas un auklītes pēc māšu piedalīšanās programmā mazāk norāda internalizētās uzvedības problēmas un ir vērojama neuzbāzīgāka mātes uzvedība un retākas mātes naidīguma izpausmes nekā pirms piedalīšanās programmā. Jaunākiem bērniem (1,5 – 3 g.v.) šādas internalizētās uzvedības problēmu izmaiņas un mātes neuzbāzīguma un naidīgu izpausmju izmaiņas pēc māšu piedalīšanās programmā nav konstatētas. Mazāk bērnu internalizētās uzvedības problēmas pēc piedalīšanās programmā mātes norāda bērniem, kuri nav vienīgie bērni ģimenē, bet vienīgajiem bērniem mātes bērnu internalizētās uzvedības problēmu izmaiņas nenorāda. Bērnu skaits ģimenē un vecums neietekmē mātes kompetences izjūtas, bērna eksternalizēto uzvedības problēmu un pārējo emocionālās pieejamības komponentu izmaiņas pēc māšu piedalīšanās BEA programmā. Pēc māšu piedalīšanās programmā zēnu uzvedība, lai iesaistītu māti mijiedarbībā, mainās vairāk nekā meiteņu uzvedība.
7. Mātes, kuras biežāk (80% un biežāk) pilda BEA programmā uzdotos mājas darbus, pēc piedalīšanās programmā ir iejūtīgākas pret bērniem, veiksmīgāk strukturē mijiedarbību ar bērniem un šo māšu bērni ir atsaucīgāki pret mātēm nekā pirms māšu piedalīšanās programmā. Šādas izmaiņas netiek novērotas mātēm, kuras retāk (retāk kā 80%) pilda programmā uzdotos mājas darbus. Mātes, kuras biežāk pilda programmā uzdotos mājas darbus, pēc piedalīšanās programmā mazāk norāda bērnu eksternalizētās uzvedības problēmas nekā mātes, kuras retāk pilda programmā uzdotos mājas darbus.
8. Vecāku kompetences izjūtas skalas latviešu valodas versija ir ticams mērījuma instruments, un tā ir piemērota pētījumu par vecāku kompetences izjūtu, kā arī pētījumu par vecāku apmierinātību ar savu lomu un priekšstatu par savu efektivitāti vecāku lomā veikšanai.
9. Bērna uzvedības novērtējuma anketas latviešu valodas versija ir ticams mērījuma instruments bērnu uzvedības problēmu mērīšanai.

PROMOCIJAS DARBA SATURS

Teorētiskā daļa

Promocijas darbā, novērtējot mātes – bērna mijiedarbības, mātes priekšstata par sevi un bērna uzvedības izmaiņas pēc māšu piedalīšanās BEA programmā, kā kritēriji tika izmantoti mātes – bērna emocionālā pieejamība, mātes kompetences izjūta un bērna uzvedības novērtējumi. Promocijas darba teorētiskajā daļā tika aplūkoti visi trīs šie mainīgie un līdz šim veiktie pētījumi par to savstarpējo saistību un mijiedarbību. Tika raksturota arī BEA programma un apkopti un analizēti pētījumi par vecāku mācību programmu efektivitāti.

Emocionālā pieejamība mātes – bērna attiecībās

Emocionālā pieejamība raksturo mijiedarbībā iesaistīto cilvēku emociju izpausmes un atsaucīgumu uz otra paustajām emocijām (Biringen, 2000). Mālere (Mahler, Pine, & Bergman, 1975) ar jēdzienu „emocionālā pieejamība" raksturoja atbalstošu mātes klātbūtni, kas sniedz bērnam drošības izjūtu, kad bērns iepazīst apkārtējo pasauli un tiecas pēc autonomijas. Promocijas darbā šis jēdziens tiek lietots plašāk, atbilstoši Biringenas (Biringen, 2000; 2008; Biringen, Robinson, & Emde, 1998) sniegtajam skaidrojumam, ar to saprotot jebkurā pieaugušā un bērna mijiedarbībā paustās pieaugušā un bērna emociju izpausmes un atsaucīgumu uz otra paustajām emocijām.

Tiek izdalīti seši emocionālās pieejamības komponenti (Biringen, 2008; Biringen, Robinson, & Emde, 2000): četri no tiem raksturo pieaugušo, un divi raksturo bērnu. Pieaugušo raksturojošie emocionālās

pieejamības komponenti ir iejūtība, strukturēšana, neuzbāzīgums un naidīgu izpausmju trūkums, bet bērnu raksturojošie emocionālās pieejamības komponenti ir bērna atsaucīgums un iesaistīšana. Kaut arī var izdalīt pieaugušo un bērnu raksturojošus komponentus, katra komponenta vērtējumu nosaka gan pieaugušā, gan bērna emocijas un reakcijas.

Emocionālā pieejamība raksturo konkrētas pieaugušā un bērna diādes mijiedarbību. Tā katrās attiecībās ir unikāla un nebalstās tikai uz bērna attiecībām ar māti (Zimmerman & Fassler, 2003).

Pētījumi par mātes – bērna emocionālo pieejamību parāda, ka tā ir saistīta ar mātes piesaistes modeli un bērna piesaistes attīstību. Mātēm ar drošu piesaistes modeli tiek novērota augstāka mātes – bērna emocionālā pieejamība (Biringen, Brown, et al., 2000; Edelstein, et al., 2004; Oyen, Landy, & Hilburn-Cobb, 2000). Mātes – bērna emocionālā pieejamība savukārt ietekmē bērna piesaistes attīstību. Bērna drošas piesaistes modeļi ir saistīti ar augstāku mātes – bērna emocionālo pieejamību: bērnu ar drošo piesaistes modeli mātēm ir raksturīga lielāka iejūtība pret bērnu un viņas optimālāk strukturē mijiedarbību ar bērnu, kā arī bērni ir atsaucīgāki un vairāk iesaista mātes kopīgā mijiedarbībā (Sorce & Emde, 1981; Ziv, Aviezer, Gini, Sagi, & Koren-Karie, 2000).

Apkopojot pētījumu rezultātus, var secināt, ka mātes – bērna emocionālo pieejamību var ietekmēt mātes bērnības pieredze un mātes pašreizējā funkcionēšana: mātes vardarbības pieredze bērnībā, viņas emocionālās problēmas un grūtības uztvert situāciju no bērna perspektīvas var negatīvi ietekmēt atsevišķu mātes – bērna emocionālās pieejamības komponentu attīstību (Moehler, Biringen, & Poustka, 2007; Trapolini,Ungerer, & McMahon, 2008). Līdz ar to, mazinot mātes pagātnes pieredzes negatīvās sekas un palīdzot mātei izprast bērna uzvedību un vajadzības, var tikt veicināta augstākas mātes – bērna emocionālās pieejamības attīstība.

***Vecāku kompetences izjūta*[1]**

Vecāku kompetences izjūta tiek definēta kā personu apmierinātība un priekšstats par savu efektivitāti vecāku lomā (Johnston & Mash, 1989). Vecāku kompetences izjūtai tiek izdalīti divi savstarpēji saistīti komponenti: emocionālais komponents jeb apmierinātība ar vecāku lomu un kognitīvais komponents jeb priekšstats par savu efektivitāti vecāku lomā (Johnston & Mash, 1989; Ohan, Leung, & Johston, 2000). Runājot par abiem šiem komponentiem vienlaicīgi, promocijas darbā tiek lietots jēdziens „vecāku kompetences izjūta". Tā kā katram no komponentiem ir raksturīgi savi aspekti, tad darbā tiek arī atsevišķi analizēta vecāku apmierinātība ar savu lomu un vecāku priekšstats par savu efektivitāti vecāku lomā.

Raksturojot vecāku priekšstatu par savu efektivitāti vecāku lomā, tiek izmantots Banduras (Banduras) attīstītais „pašefektivitātes" jēdziens, kuru viņš definēja kā cilvēka pārliecību par savām iespējām kontrolēt notikumus savā dzīvē vai veikt noteiktas darbības, lai sasniegtu savu mērķi (Bandura, 1982, 1997). Vecāku pašefektivitāte raksturo vecāku priekšstatu par savu efektivitāti vecāku lomā.

Atbilstoši pašefektivitātes teorijai (Bandura, 1982, 1997), jo augstāk vecāki novērtē savu efektivitāti vecāku lomā, jo neatlaidīgāki un elastīgāki viņi ir, saskaroties ar grūtībām bērna audzināšanā, veiksmīgāk pārvar stresa situācijas un maina savus neefektīvos ieradumus uz efektīvākiem. Vecāku priekšstatu par savu efektivitāti ietekmē viņu pieredze bērna audzināšanā, citu vecāku uzvedības piemērs un saņemtais atbalsts un iedrošinājums.

Balstoties uz pašefektivitātes teorijā (Bandura, 1982, 1997) paustajām atziņām, var secināt, ka mātes piedalīšanās vecāku mācību programmā, tajā iegūtās zināšanas par bērna attīstību un audzināšanu un saņemtais atbalsts var veicināt pozitīvāka mātes priekšstata par savu efektivitāti mātes lomā veidošanos. Jo augstāk mātes novērtē savu efektivitāti mātes lomā, jo neatlaidīgākas un elastīgākas viņas var būt, cenšoties uzlabot savu mijiedarbību ar bērnu, un tas var veicināt pozitīvākas bērna uzvedības attīstību.

Riska un aizsargājošie faktori bērnu uzvedības problēmu attīstībā

Runājot par bērnu uzvedības problēmām, tās tiek iedalītas divās lielās grupās: internalizētās uzvedības problēmas un eksternalizētās uzvedības problēmas. Internalizēto uzvedības problēmu gadījumā negatīvās emocijas cilvēks vērš pats pret sevi, bet eksternalizēto uzvedības problēmu gadījumā tās tiek izreaģētas uz āru, vēršot tās pret citiem. Internalizētās uzvedības problēmas ir trauksme, nomāktība, noslēgšanās sevī un somatiskas raizes. Eksternalizētās uzvedības problēmas ir tās, kas izpaužas konfliktos ar citiem, un pie tām tiek pieskaitītas uzmanības problēmas, agresīva uzvedība un noteikumu pārkāpumi (Achenbach & Rescorla, 2000).

Saskaņā ar Bronfenbrennera (Bronfenbrenner, 1977; Bronfenbrenner & Evans, 2000) formulēto bioekoloģisko cilvēka attīstības modeli, bērnu attīstību var aplūkot kā dinamisku bioloģisko un vides faktoru mijiedarbības procesu. Pētījumos tiek pievērsta uzmanība dažādiem bioloģiskajiem un vides faktoriem, kuru

[1] Promocijas darbā, runājot atsevišķi tikai par mātēm, tiek lietots jēdziens *mātes kompetences izjūta*.

mijiedarbība ietekmē bērnu attīstību. Daži no šiem faktoriem biežāk ir saistīti ar problēmām bērnu attīstībā, un tie tiek saukti par riska faktoriem, taču citi faktori var mazināt riska faktoru negatīvo ietekmi uz bērnu attīstību, un tos sauc par aizsargājošiem faktoriem (Coie, et al., 1993). Aplūkojot kopumā dažādus riska un aizsargājošos faktorus, var izdalīt gan ar bērnu attīstību, gan ar vecāku – bērnu mijiedarbību saistītus faktorus, gan arī sociāldemogrāfiskos faktorus, kas ietekmē bērnu uzvedības problēmu attīstību.

Runājot par faktoriem, kas saistīti ar bērnu attīstību, galvenokārt pētījumos uzmanība tiek pievērsta dažādiem bioloģiskajiem faktoriem, kuri mijiedarbībā ar vidi ietekmē bērnu attīstību. Aplūkojot vecāku, vecāku – bērnu mijiedarbības un sociāldemogrāfisko faktoru lomu bērnu uzvedības problēmu attīstībā, uzmanība vairāk tiek pievērsta vides faktoriem.

Pētījumos par vecāku – bērnu mijiedarbības lomu bērnu uzvedības problēmu attīstībā ir atklāts, ka bērnu uzvedības problēmu attīstības risku palielina fizisku sodu izmantošana bērnu disciplinēšanā (Lau, et al., 2006; Mulvaney & Mebert, 2007), pārmērīgas kontroles izmantošana bērnu audzināšanā (Moore, Whaley, & Sigman, 2004), negatīva vecāku attieksme pret bērnu (Caspi, et al., 2004) un nedroša bērna piesaiste (Green, Stanley, & Peters, 2007; Moss, Bureau, Mongeau, & St-Laurent, 2004; Pauli-Pott, et al., 2007). Savukārt iejūtīga vecāku attieksme pret bērnu, vecāku atsaucīgums, atbalsts, bērna tiekšanās pēc autonomijas respektēšana, atbilstoša bērna uzvedības regulēšana un droša bērna piesaiste mazina bērnu uzvedības problēmu attīstības risku (Green, et al., 2007; Koblinsky, et al. 2006; Landy, 2002; Moss, et al., 2004; Pauli-Pott, et al., 2007).

Līdz šim maz ir veikti pētījumi, kuros tiktu aplūkota tieša mātes – bērna emocionālās pieejamības saistība ar bērna uzvedības problēmu attīstību, bet salīdzinoši bieži ir pētīta atsevišķiem emocionālās pieejamības komponentiem līdzīgu mātes – bērna mijiedarbības aspektu saistība ar bērnu uzvedību. Pētījumi par mātes – bērna emocionālo pieejamību parāda, ka tā ir saistīta ar bērna emociju pašregulāciju un lielāka mātes iejūtība pret bērnu un neuzbāzīgāka mātes uzvedība var veicināt bērna emociju pašregulācijas attīstību (Din, Pillai Riddel, & Gordner, 2009), bet naidīga mātes attieksme pret bērnu var kavēt to (Little & Carter, 2005). Savukārt mātes depresijas gadījumā vāja bērna emociju pašregulācija palielina bērna depresijas un trauksmes attīstības risku (Forbes, et al., 2006). Arī pētījumā ar trauksmainiem bērniem tika konstatēts, ka šo bērnu mātes ir mazāk sirsnīgas pret bērnu un vairāk ierobežo bērna tiekšanos pēc autonomijas (Moore, et al., 2004). Var secināt, ka ar bērna internalizēto uzvedības problēmu attīstību var būt saistīti tādi mātes – bērna emocionālās pieejamības komponenti kā mātes iejūtība, neuzbāzīgums un naidīgu izpausmju trūkums. Runājot par mātes – bērna emocionālās pieejamības saistību ar bērna eksternalizētajām uzvedības problēmām, paklausīgāka bērna uzvedība ir saistīta ar lielāku mātes iejūtību un optimālāku mijiedarbības ar bērnu strukturēšanu (Lehman, Steier, Guidash, & Wanna, 2002), bet negatīva mātes attieksme pret bērnu palielina bērna eksternalizēto uzvedības problēmu attīstības risku (Caspi, et al., 2004).

Var secināt, ka, mācot mātēm efektīvākas bērna disciplinēšanas metodes, palīdzot izprast bērna vajadzības un atbilstoši reaģēt uz tām, iespējams mazināt vai novērst bērna uzvedības problēmas. Vecāku mācību programmas ir viens no veidiem, kas var palīdzēt šo mērķi sasniegt.

Vecāku mācību programma „Bērna emocionālā audzināšana" (BEA programma)

Lai palīdzētu vecākiem tikt galā ar grūtībām bērnu audzināšanā, veicinātu pozitīvas vecāku-bērnu mijiedarbības veidošanos un mazinātu bērnu uzvedības problēmu attīstības risku, pasaulē dažādās valstīs tiek izstrādātas vecāku mācību programmas. BEA programma (Landy, 1995; Landy, 2002; Landy, et al., 1997; Landy & Thompson, 2006) tika izveidota Kanādā un bija paredzēta vecākiem, kuriem ir bērni vecumā no dzimšanas līdz septiņiem gadiem. 2004.gadā šī programma tika arī adaptēta un ieviesta Latvijā (Lendija & Ozola, 2004).

BEA programma (Landy, 1995; Landy, et al., 1997; Landy, 2002) tika veidota, integrējot biheiviorālo, psihodinamisko un attīstības pieeju un uzsverot vecāku – bērnu mijiedarbības lomu bērnu attīstībā. Programmas autores izdalīja piecus vecāku – bērnu mijiedarbības sistēmas elementus: 1) bērna prasmes, 2) vecāku bērnības pieredzi, 3) vecāku - bērna mijiedarbību, 4) bērna priekšstatu par sevi un citiem un 5) vecāku priekšstatu par sevi un citiem. Programma tika veidota tā, lai gan tās saturs, gan tajā izmantotās metodes veicinātu minēto vecāku – bērnu mijiedarbības sistēmas elementu izmaiņas.

Programmā ir 10 soļi, un katrā solī vecākiem tiek sniegta informācija par kādu no bērna prasmēm, par šo prasmju nozīmi un iespējām veicināt to attīstību (skat. 1.tabulu). Katrā programmas solī tiek raksturoti arī noteikti audzināšanas principi, un vecākiem tiek uzdoti mājas darbi, kas dod iespēju izmēģināt jaunos mijiedarbības veidus ar bērnu un saņemt nepieciešamo atbalstu. Programmā tiek veicinātas arī vecāku diskusijas par viņu pašu bērnības pieredzi un tās ietekmi uz viņu uzvedību un attiecībām ar savu bērnu.

1.tabula. Vecāku mācību programmas „Bērna emocionālā audzināšana" soļi

1.solis	Izpratne par bērna attīstību un temperamentu
2.solis	Kā veicināt ķermeņa kontroli un pozitīvu ķermeņa pašvērtējumu
3.solis	Kā veicināt drošu piesaisti
4.solis	Kā veicināt bērna spēlēšanos un fantāziju
5.solis	Kā veicināt valodas un komunikācijas prasmju attīstību
6.solis	Kā veidot pamatu pozitīvam pašvērtējumam
7.solis	Disciplinēšanas metodes, kas veicina pašregulāciju, attīsta sirdsapziņu un morālo uzvedību
8.solis	Kā veicināt emociju pašregulāciju
9.solis	Kā veicināt koncentrēšanos, plānošanu un problēmu risināšanu
10.solis	Kā veicināt sociālo kompetenci, empātiju un gādīgumu

(Lendija & Ozola, 2004, 34)

BEA programma tiek realizēta vecāku mācību grupās, tiekoties reizi nedēļā 10 – 20 reizes divas stundas garās grupu nodarbībās. Ja programmas ilgums ir 10 nedēļas, tad katrā grupu nodarbībā tiek aplūkots viens no programmas soļiem, bet, ja grupu nodarbībām ir atvēlēts ilgāks laiks, tad atsevišķiem soļiem tiek veltītas divas nodarbības.

Lai novērtētu BEA programmas efektivitāti, jānovērtē izmaiņas vecāku – bērnu mijiedarbības sistēmā (Landy, et al., 1997): gan mijiedarbībā starp vecākiem un bērnu, gan vecāku un bērna priekšstatos par sevi un citiem, gan arī bērna attīstībā un uzvedībā. Vistiešāk piedalīšanās vecāku mācību programmā var veicināt pozitīvāku vecāku priekšstatu par sevi un bērnu attīstību. Mainoties vecāku priekšstatiem un apgūstot jaunas bērna audzināšanas metodes, pozitīvāka var kļūt vecāku – bērna mijiedarbība un tas savukārt var veicināt pozitīvākas bērna uzvedības attīstību. Šī pētījuma ietvaros, novērtējot izmaiņas pēc māšu piedalīšanās BEA programmā, tika izvirzīti šādi kritēriji: mātes kompetences izjūta, mātes – bērna emocionālā pieejamība un bērna uzvedības novērtējums. Atbilstoši programmas izveides principiem var izdarīt pieņēmumu, ka pēc māšu piedalīšanās BEA programmā paaugstināsies mātes kompetences izjūta, savukārt augstāka mātes kompetences izjūta un programmas laikā papildinātās zināšanas par bērna attīstību un audzināšanas principiem veicinās augstāku mātes – bērna emocionālo pieejamību un samazinās bērna uzvedības problēmas.

Vecāku mācību programmu efektivitāte un to ietekmējošie faktori

Piedāvājot vecākiem mācību programmas, būtiski ir empīriski pārbaudīt šo programmu efektivitāti, kā arī noteikt, kurām vecāku grupām programmas ir vairāk piemērotas un kādiem aspektiem jāpievērš uzmanība, vadot šīs programmas. Pētījumi par vecāku mācību programmu efektivitāti parāda, ka pēc piedalīšanās mācību programmās vecāki kļūst pašpaļāvīgāki (Morawska & Sanders, 2006), tiek novērota pozitīvāka vecāku – bērnu mijiedarbība (Bakermans-Kranenburg, et al., 2007; Matsumoto, Sofronoff, & Sanders, 2007) un samazinās bērnu uzvedības problēmas (Matsumoto, et al., 2007; Morawska & Sanders, 2006; Rapee, Kennedy, Ingram, Edwards, & Sweeney, 2005).

Nosakot, kurām vecāku grupām šīs programmas ir piemērotākas, tiek izdalīti dažādi sociāldemogrāfiskie faktori (piemēram, bērna vecums, vecāku vecums, vecāku izglītības līmenis, bērnu skaits ģimenē), kas var ietekmēt pēc vecāku piedalīšanās mācību programmā konstatētās izmaiņas (Gardner, et al., 2009; Lundahl, Nimer, & Parsons, 2006; Stolk, et al., 2007), kā arī norādīts, ka tas, cik aktīvi vecāki iesaistās mācību procesā, ietekmē pēc piedalīšanās programmā konstatētās izmaiņas (Nix, et al., 2009).

Par BEA programmu līdz šim ir veikti divi pētījumi Kanādā: viens pētījums bija pilotāžas pētījums, kurā netika izmantota kontrolgrupa (Landy, et al., 1997), savukārt otrā pētījumā tika novērtēta programmas efektivitāte ar agresīvu un nepakļāvīgu mazu bērnu vecākiem (Landy & Thompson, 2006). Šo pētījumu rezultāti parādīja, ka pēc māšu piedalīšanās programmā mātes jūtas apmierinātākas ar mātes lomu un augstāk novērtē savu efektivitāti mātes lomā, ir iejūtīgākas, neuzbāzīgākas un optimālāk strukturē mijiedarbību ar bērnu, kā arī mātes un bērnu skolotājas mazāk norāda bērnu uzvedības problēmas nekā pirms māšu piedalīšanās programmā.

Līdz šim nav veikti pētījumi, kuros tiktu pētītas pēc piedalīšanās BEA programmā konstatēto mātes priekšstata par sevi, mātes – bērna mijiedarbības un bērna uzvedības izmaiņu savstarpējās saistības un nav arī pārbaudīts, kādi faktori ietekmē šīs izmaiņas. Latvijā BEA programma tiek piedāvāta visiem vecākiem, kuriem ir bērni vecumā līdz 7 gadiem (nevis tikai agresīvu bērnu vecākiem), bet līdz šim BEA programmas efektivitāte ir pārbaudīta tikai agresīvu bērnu vecāku grupās, kā arī nav pārbaudīts, vai pēc māšu piedalīšanās programmā

konstatētās izmaiņas ir noturīgas ilgākā laikā pēc programmas beigšanas. Šī informācija ļautu izdarīt empīriski pamatotus secinājumus par BEA programmas efektivitāti Latvijas vecāku mācību grupās, par programmas piemērotību dažādām vecāku grupām un aspektiem, kuriem jāpievērš uzmanība, vadot šo programmu. Iegūtie pētījuma rezultāti palīdzētu arī izstrādāt ieteikumus BEA programmas pilnveidošanai.

Metode

Pētījuma dalībnieki

106 pirmsskolas vecuma bērnu mātes, no kurām 60 mātes piedalījās 10 nedēļu ilgā vecāku mācību programmā „Bērna emocionālā audzināšana", bet 46 mātes nepiedalījās vecāku mācību programmā un tika iekļautas kontrolgrupā. Vecāku mācību grupā iekļauto māšu vidējais vecums bija 31,61 gadi (*SD* = 5,25). 60% bija meiteņu mātes, un 40% bija zēnu mātes (bērnu vecums: *M* = 2,82; *SD* = 1,43). Kontrolgrupā iekļauto māšu vidējais vecums bija 31,44 gadi (*SD* = 4,88). 54,3% bija meiteņu mātes, un 45,7% bija zēnu mātes (bērnu vecums: *M* = 3,46; *SD* = 1,09). Pētījumā piedalījās arī 60 pirmsskolas skolotājas un auklītes, kuras novērtēja vecāku mācību grupā iekļauto māšu bērnu uzvedību.

Vecāku mācību grupa un kontrolgrupa tika salīdzinātas pēc mātes vecuma, izglītības līmeņa, mātes nodarbinātības statusa, ģimenes materiālā stāvokļa, bērna vecuma un dzimuma, bērnu skaita ģimenē un sākotnējiem mātes kompetences izjūtas un mātes sniegtā bērna uzvedības novērtējuma vidējiem rādītājiem. Vecāku mācību grupā iekļautajām mātēm bija augstāks izglītības līmenis nekā kontrolgrupā iekļautajām mātēm, un kontrolgrupas māšu bērni bija vecāki nekā bērni, kuru mātes piedalījās BEA programmā. Pārējie abu grupu sociāldemogrāfiskie rādītāji un sākotnējie mātes kompetences izjūtas un bērna uzvedības novērtējuma rādītāji nebija atšķirīgi. Vēlāk, veicot pētījumā iegūto datu analīzi, šīs mātes izglītības līmeņa un bērnu vecuma atšķirības starp grupām tika kontrolētas.

Instrumenti

1. *Vecāku kompetences izjūtas skala* (*Parenting Sense of Competence Scale, (PSOC),* Johnston & Mash, 1989). Skalai ir divas apakšskalas: Apmierinātības apakšskala, kas ļauj novērtēt apmierinātību ar vecāku lomu, un Efektivitātes apakšskala, kas atspoguļo vecāku priekšstatus par savu efektivitāti vecāku lomā. Summējot Apmierinātības un Efektivitātes apakšskalās iegūtos rādītājus, tiek iegūts kopējais vecāku kompetences izjūtas rādītājs. Augstāki rādītāji norāda uz augstāku vecāku kompetences izjūtu. Pētījuma ietvaros tika izmantotas abas Vecāku kompetences izjūtas skalas apakšskalas. Vecāku kompetences izjūtas skala Latvijā tika adaptēta promocijas darba ietvaros (Skreitule-Pikše & Sebre, 2008).

2.*Bērna uzvedības novērtējuma anketas* vecāku un skolotāju formas (*Child Behavior Checklist, (CBCL/1,5-5), Caregiver-Teacher Report Form,* (*C-TRF*), Achenbach & Rescorla, 2000), kuras paredzētas pirmsskolas vecuma bērnu uzvedības problēmu novērtēšanai. Pētījuma ietvaros tika izmantotas vecāku un skolotāju anketu formu Internalizētās un Eksternalizētās uzvedības problēmu skalas. Anketas sākotnējā adaptācija tika veikta promocijas darba ietvaros.

3. *Emocionālās pieejamības skalas* zīdaiņu un agrīnās bērnības versija (*Emotional Availability Scales, (EA), Infancy and Early Childhood Version,* 4rd ed., Biringen, 2008), kas ļauj novērtēt pieaugušā un no dzimšanas līdz 5 gadus veca bērna mijiedarbību, izmantojot sešas skalas, no kurām četras skalas attiecas uz pieaugušo (Iejūtība, Strukturēšana, Neuzbāzīgums, Naidīgu izpausmju trūkums) un divas skalas attiecas uz bērnu (Atsaucīgums, Iesaistīšana). Kaut arī tiek izdalītas skalas, kas attiecas uz pieaugušo un kas attiecas uz bērnu, novērtēta tiek pieaugušā un bērna diāde un katrā skalā tiek ņemtas vērā gan pieaugušā, gan bērna emocijas un reakcijas.

Katrā skalā pieaugušā un bērna mijiedarbība tiek novērtēta no 1 līdz 7 punktiem. Augstāks vērtējums skalā norāda uz augstāku attiecīgā emocionālās pieejamības komponenta kvalitāti. Katrā skalā 6 – 7 punktu vērtējumi attiecas uz optimālām attiecīgā emocionālās pieejamības komponenta izpausmēm, 4 – 5 punktu vērtējumi attiecas uz nekonsekventām (nepastāvīgām un/ vai nesaskaņotām starp pieaugušo un bērnu) emocionālās pieejamības komponenta izpausmēm un 1 – 3 punktu vērtējumi attiecas uz neatbilstošām emocionālā pieejamības komponenta izpausmēm. Sasummējot visu skalu rādītājus, tiek iegūts kopējais pieaugušā – bērna emocionālās pieejamības rādītājs. Šī pētījuma ietvaros tika izmantotas gan visas sešas Emocionālās pieejamības skalas, gan arī kopējais pieaugušā – bērna emocionālās pieejamības rādītājs.

Lai noteiktu vērtētāja ticamību, atsevišķi divi neatkarīgi eksperti novērtēja 55 % novērojumu (n=21), tad tika aprēķināti Pīrsona korelācijas koeficienti starp abu vērtētāju sniegtajiem vērtējumiem. Tika iegūti šādi koeficienti: Iejūtība $r = 0,78$; $p < 0,05$; Strukturēšana $r = 0,87$; $p < 0,01$; Neuzbāzīgums $r = 0,75$; $p < 0,05$;

Naidīgu izpausmju trūkums $r = 0{,}77$; $p < 0{,}05$; Atsaucīgums $r = 0{,}81$; $p < 0{,}01$ un Iesaistīšana $r = 0{,}84$; $p < 0{,}01$. Kopējai mātes-bērna emocionālajai pieejamībai $r = 0{,}84$; $p < 0{,}01$. Iegūtie korelācijas koeficienti liecina par augstu vērtētāja ticamību un apliecina, ka iegūtie novērojumu vērtējumi ir izmantojami pētījumā.

Procedūra

Mātēm ar internetā un pirmsskolas izglītības iestādēs izvietotiem sludinājumiem tika piedāvāts piedalīties BEA programmā. BEA programma tika realizēta vecāku grupās, iekļaujot katrā grupā 7 – 12 vecākus, tiekoties 10 divu stundu garās nodarbībās reizi nedēļā. Vecāku grupas vadīja speciāli mācītas BEA programmas vecāku grupu vadītājas, kurām visām bija maģistra grāds psiholoģijā.

Pētījuma dati tika ievākti laika posmā no 2005.gada līdz 2009.gadam. Mātēm, kuras bija pieteikušās piedalīties BEA programmā, tika piedāvāts iesaistīties pētījumā. Vācot datus, tika veikti trīs mērījumi: pirms un pēc māšu piedalīšanās BEA programmā un 6 mēnešus pēc programmas beigām. Visos trīs mērījumos mātēm tika lūgts aizpildīt Vecāku kompetences izjūtas skalu un Bērna uzvedības novērtējuma anketu. Paralēli visas trīs reizes bērna uzvedību tika lūgts novērtēt arī bērna pirmsskolas skolotājai vai auklītei.

Lai izveidotu kontrolgrupu, pirmsskolas izglītības iestādēs mātēm tika piedāvāts piedalīties pētījumā. Visos trīs pētījuma posmos viņām tika lūgts aizpildīt Vecāku kompetences izjūtas skalu un Bērna uzvedības novērtējuma anketu.

Pirmajos divos pētījumā veiktajos mērījumos piedalījās visas pētījumā iesaistītās mātes, pirmsskolas skolotājas un auklītes, bet trešajā mērījumā piedalījās 71 no pētījumā iesaistītajām mātēm (41 māte vecāku mācību grupā un 30 mātes kontrolgrupā) un 34 pirmsskolas skolotājas un auklītes. Lai novērtētu mātes – bērna emocionālo pieejamību, 20 vecāku mācību grupas mātes pirms un pēc piedalīšanās BEA programmā kopā ar bērniem tika filmētas mājās spēlēšanās un rotaļlietu kārtošanas situācijās.

Datu apstrādes un analīzes metodes

Datu analīzē tika izmantotas šādas statistikas metodes: t-tests, χ^2 tests, korelāciju analīze, faktoriālā jauktā dispersiju analīze (ANOVA) un faktoriālā jauktā dispersiju kovariātu analīze (ANCOVA), daudzfaktoru dispersiju analīze (MANOVA), standarta regresiju analīze, galveno komponentu analīze, diskriminācijas analīze, skalu ticamības analīze. Datu analīze tika veikta, izmantojot SPSS programmas 15.00 versiju.

Rezultāti

Pētījumā izmantoto mērījumu instrumentu adaptācija

Lai atbildētu uz pētījumā izvirzīto *pirmo papildus pētījuma jautājumu par Vecāku kompetences izjūtas skalas latviešu valodas versijas psihometrisko rādītāju atbilstību skalas oriģinālās versijas psihometriskajiem rādītājiem*, tika veikta latviski izveidotās skalas versijas apgalvojumu un apakšskalu reakcijas un diskriminācijas indeksu analīze, pārbaudīta skalas faktoriālā struktūra, noteikti skalas iekšējās saskaņotības rādītāji un konstrukta validitāte. Analizējot skalas latviešu valodas versijas apgalvojumu un apakšskalu reakcijas un diskriminācijas indeksus, visu apgalvojumu (izņemot 1.apgalvojumu) un abu apakšskalu reakcijas indeksi un visu apgalvojumu un abu apakšskalu diskriminācijas indeksi bija atbilstoši psihometrisko rādītāju prasībām. Pārbaudot skalas latviešu valodas versijas faktoriālo struktūru, tika analizēts gan skalas trīs faktoru, gan divu faktoru risinājums.

Adaptācijas gaitā tika iegūti divi faktori, kuri bija līdzīgi Džonstones un Maša (Johnston & Mash, 1989) izdalītajiem Apmierinātības un Efektivitātes faktoriem un Vecāku kompetences izjūtas skalas latviešu valodas versijas iekšējās saskaņotības rādītāji Apmierinātības apakšskalai bija $\alpha = 0{,}75$, Efektivitātes apakšskalai $\alpha = 0{,}77$ un Vecāku kompetences izjūtas skalai kopā $\alpha = 0{,}81$. Pārbaudītie konstrukta validitātes aspekti atbilda teorētiskajiem priekšstatiem par konstrukta dabu. Kopumā var secināt, ka adaptētajai skalai ir pietiekami augsti iekšējās saskaņotības rādītāji un tā ir piemērota, lai veiktu pētījumus par vecāku kompetences izjūtu.

Lai atbildētu uz pētījumā izvirzīto *otro papildus jautājumu par Bērna uzvedības novērtējuma anketas vecāku un skolotāju anketu formu latviešu valodas versiju psihometrisko rādītāju atbilstību anketas oriģinālās versijas psihometriskajiem rādītājiem,* tika noteikti latviski izveidotās anketas versijas skalu iekšējās saskaņotības rādītāji. Anketas latviešu valodas versijas iekšējās saskaņotības rādītāji bija: anketas vecāku formai Internalizētās uzvedības problēmu skalai $\alpha = 0{,}89$ un Eksternalizētās uzvedības problēmu skalai $\alpha = 0{,}92$, bet anketas skolotāju formai Internalizētās uzvedības problēmu skalai $\alpha = 0{,}89$ un Eksternalizētās uzvedības problēmu skalai $\alpha = 0{,}96$. Var secināt, ka anketas Internalizēto un Eksternalizēto uzvedības problēmu skalām ir pietiekami augsti iekšējās saskaņotības rādītāji un šīs skalas ir piemērotas, lai veiktu pētījumus par bērnu uzvedību.

Pamatpētījuma rezultāti

Lai pārbaudītu pirmo pētījumā izvirzīto hipotēzi, ka *pēc māšu piedalīšanās BEA programmā paaugstinās mātes kompetences izjūta un samazinās mātes norādītās bērna uzvedības problēmas*[2]*, un šādas izmaiņas nav vērojamas kontrolgrupā, un pēc māšu piedalīšanās BEA programmā konstatētās izmaiņas ir noturīgas arī 6 mēnešus pēc programmas beigšanas,* tika veiktas faktoriālās jauktās dispersiju kovariātu analīzes (ANCOVA). Lai kontrolētu starp vecāku mācību grupu un kontrolgrupu konstatētās mātes izglītības līmeņa un bērnu vecuma atšķirības, mātes izglītības līmenis un bērna vecums analīzē tika ietverti kā kovariāti. Lai salīdzinātu pirms un pēc māšu piedalīšanās BEA programmā iegūtās mātes kompetences izjūtas un bērna uzvedības problēmu izmaiņas, tika veiktas 2 × 2 (grupa × laiks) faktoriālās jauktās dispersiju kovariātu analīzes, kā faktoru izmantojot pirms un pēc BEA programmas iegūtos mātes kompetences izjūtas un bērna uzvedības problēmu rādītājus, kā starpgrupu mainīgo izmantojot vecāku mācību grupu vai kontrolgrupu un kā kovariātus izmantojot mātes izglītības līmeni un bērna vecumu (skat.2.tabulu).

2.tabula. Mātes kompetences izjūtas un bērna uzvedības problēmu pirms un pēc piedalīšanās BEA programmā aprakstošās statistikas rādītāji un 2 × 2 (grupa × laiks) ANCOVAs rezultāti

Mainīgie lielumi	Vecāku mācību grupa (n = 60)		Kontrolgrupa (n = 46)		Dispersijas avots		
	pirms M (SD)	pēc M (SD)	pirms M (SD)	pēc M (SD)	Grupa (A)[a]	Laiks (B)[a]	A × B[a]
Mātes kompetences izjūta							
Apmierinātība	24,55 (4,65)	27,32 (4,24)	26,07 (5,15)	23,78 (5,70)	0,62	1,28	33,52***
Efektivitāte	25,67 (4,21)	28,35 (3,28)	26,37 (5,03)	25,93 (4,59)	0,74	0,04	20,93***
Bērna uzvedības problēmas							
Internalizētās uzvedības problēmas	12,38 (6,64)	9,48 (6,11)	12,07 (6,63)	11,35 (6,88)	0,02	2,65	5,26*
Eksternalizētās uzvedības problēmas	16,38 (7,21)	13,37 (6,79)	14,46 (4,86)	13,61 (6,36)	1,20	0,13	4,99*

Piezīme. Kovariāti: Mātes izglītības līmenis, bērna vecums. [a] df = 1. * p < 0,05. *** p < 0,001.

Faktoriālajā jauktajā dispersiju kovariātu analīzē iegūtie rezultāti parādīja statistiski nozīmīgu grupas un laika mijiedarbības efektu mātes apmierinātībai ar savu lomu, priekšstatam par savu efektivitāti mātes lomā, un bērna internalizētās uzvedības problēmām, un eksternalizētās uzvedības problēmām. Salīdzinot ar t-testu pāra izlasēm pirms un pēc BEA programmas iegūtos mātes kompetences izjūtas un bērna uzvedības problēmu rādītājus, tika konstatēts, ka vecāku mācību grupā iekļautās mātes pēc piedalīšanās programmā jūtas apmierinātākas ar mātes lomu, t(60) = -4,88; p < 0,001, augstāk novērtē savu efektivitāti mātes lomā, t(60) = -6,22; p < 0,001, un mazāk norāda bērna internalizētās uzvedības problēmas, t (60) = 3,99; p < 0,001, un eksternalizētās uzvedības problēmas, t(60) = 4,81; p < 0,001, nekā pirms piedalīšanās BEA programmā. Kontrolgrupā iekļautās mātes otrajā mērījumā norādīja mazāku apmierinātību ar mātes lomu nekā pirmajā mērījumā, t(46) = 3,76; p < 0,001, un kontrolgrupā starp pirmo un otro mērījumu netika konstatētas statistiski nozīmīgas atšķirības mātes priekšstatam par savu efektivitāti mātes lomā, t(46) = 0,91; p > 0,05, bērna internalizētajām uzvedības problēmām, t(46) = 1,07; p > 0,05, un eksternalizētajām uzvedības problēmām, t(46) = 1,44; p > 0,05.

Lai noteiktu, vai pēc mātes piedalīšanās BEA programmā konstatētās izmaiņas bija noturīgas arī 6 mēnešus pēc programmas beigšanas, tika veiktas 2 × 2 (grupa × laiks) faktoriālās jauktās dispersiju kovariātu analīzes, kā faktoru izmantojot tūlīt pēc piedalīšanās BEA programmā un 6 mēnešus pēc programmas beigšanas iegūtos mātes kompetences izjūtas un bērna uzvedības problēmu rādītājus, kā starpgrupu mainīgo izmantojot

[2] Turpmāk tekstā ar jēdzienu *bērna uzvedības problēmas* tiks apzīmētas mātes norādītās bērna uzvedības problēmas, izņemot, kad būs norāde uz to, ka tās ir skolotāju un auklīšu norādītās bērna uzvedības problēmas.

vecāku mācību grupu vai kontrolgrupu un kā kovariātus izmantojot mātes izglītības līmeni un bērna vecumu. Veiktajā analīzē netika konstatēts nozīmīgs grupas un laika mijiedarbības efekts ne mātes kompetences izjūtas rādītājiem, ne mātes sniegtajam bērna uzvedības novērtējumam.

Salīdzinot ar t-testu pāra izlasēm pirms māšu piedalīšanās BEA programmā un 6 mēnešus pēc programmas beigšanas iegūtos mātes kompetences izjūtas un bērna uzvedības problēmu rādītājus, vecāku mācību programmas grupā iekļautās mātes 6 mēnešus pēc programmas beigšanas jutās apmierinātākas ar mātes lomu, $t(41) = -4{,}59$; $p < 0{,}001$, augstāk novērtēja savu efektivitāti mātes lomā, $t(41) = -4{,}27$; $p < 0{,}001$, un mazāk norādīja bērna internalizētās, $t(41) = 4{,}11$; $p < 0{,}001$, un eksternalizētās uzvedības problēmas, $t(41) = 4{,}33$; $p < 0{,}001$, nekā pirms piedalīšanās programmā. Netika konstatētas statistiski nozīmīgas atšķirības starp pirmajā un trešajā mērījumā kontrolgrupā iegūtajiem mātes apmierinātības ar mātes lomu un efektivitātes mātes lomā rādītājiem, kā arī, kontrolgrupā mātes norādītajām bērna internalizētās un eksternalizētās uzvedības problēmām.Var secināt, ka pēc māšu piedalīšanās BEA programmā konstatētās mātes kompetences izjūtas un bērna uzvedības novērtējuma izmaiņas saglabājas noturīgas arī 6 mēnešus pēc programmas beigšanas.

Lai pārbaudītu otro pētījumā izvirzīto hipotēzi, ka *pirmsskolas skolotājas un auklītes bērniem, kuru mātes piedalījās BEA programmā, pēc māšu piedalīšanās programmā mazāk norāda bērnu uzvedības problēmas nekā pirms piedalīšanās programmā, un šīs izmaiņas ir noturīgas arī 6 mēnešus pēc programmas beigšanas*, pirms un pēc māšu piedalīšanās BEA programmā un 6 mēnešus pēc tās beigšanas skolotājas vai auklītes sniegtie bērna uzvedības novērtējumi tika savā starpā salīdzināti, izmantojot t-testu pāra izlasēm. Sākumā tika salīdzināti pirms un tūlīt pēc māšu piedalīšanās BEA programmā skolotāju un auklīšu sniegtie bērna uzvedības novērtējumi (skat. 3.tabulu).

3.tabula. Skolotāju un auklīšu norādīto bērna uzvedības problēmu pirms un pēc māšu piedalīšanās BEA programmā aprakstošās un secinošās statistikas rādītāji ($N = 60$)

Mainīgie lielumi	pirms		pēc		
	M	*SD*	*M*	*SD*	t^a
Internalizētās uzvedības problēmas	9,17	5,55	8.07	5,92	1,54
Eksternalizētās uzvedības problēmas	16,75	10,30	13,30	8,68	3,64***

Piezīme. [a] t-tests pāra izlasēm. *** $p = 0{,}001$.

Salīdzinot pirms un pēc māšu piedalīšanās BEA programmā skolotāju un auklīšu sniegtos bērna uzvedības problēmu novērtējumus, var secināt, ka pēc māšu piedalīšanās programmā skolotājas un auklītes mazāk norāda bērna eksternalizētās uzvedības problēmas, bet nav vērojamas statistiki nozīmīgas skolotāju un auklīšu norādīto bērna internalizētās uzvedības problēmu izmaiņas.

Salīdzinot visos trīs pētījuma mērījumos skolotāju un auklīšu norādītās bērna uzvedības problēmas, tika konstatēts, ka, salīdzinot ar sākotnējo bērna eksternalizēto uzvedības problēmu līmeni ($M = 15{,}68$; $SD = 9{,}93$), tūlīt pēc māšu piedalīšanās BEA programmā skolotājas un auklītes mazāk norāda bērna eksternalizētās uzvedības problēmas ($M = 12{,}32$; $SD = 8{,}27$), $t\ (34) = 3{,}00$; $p < 0{,}01$. Tomēr, 6 mēnešus pēc programmas beigšanas skolotāju un auklīšu norādītais bērna eksternalizēto uzvedības problēmu līmenis pieaug ($M = 13{,}41$; $SD = 8{,}90$), kaut gan nepārsniedz sākotnējo skolotāju un auklīšu norādīto bērna eksternalizēto uzvedības problēmu līmeni.

Lai pārbaudītu trešo pētījumā izvirzīto hipotēzi, ka *pēc māšu piedalīšanās BEA programmā tiek novērota augstāka mātes – bērna emocionālā pieejamība nekā pirms māšu piedalīšanās programmā*, pirms un pēc māšu piedalīšanās programmā iegūtie mātes – bērna emocionālās pieejamības rādītāji tika salīdzināti, izmantojot t-testu pāra izlasēm (skat.4.tabulu).

Salīdzinot pirms un pēc māšu piedalīšanās BEA programmā iegūtos mātes – bērna emocionālās pieejamības rādītājus, tie piecās no sešām skalām pēc programmas ir augstāki nekā pirms programmas. Tomēr, kaut arī šie rādītāji ir paaugstinājušies, tie (izņemot naidīgu izpausmju trūkumu) arī pēc māšu piedalīšanās programmā nesasniedz optimālu līmeni („6" un „7" punktu vērtējumu).

Var secināt, ka pēc māšu piedalīšanās programmā ir vērojama augstāka mātes - bērna emocionālā pieejamība nekā pirms piedalīšanās programmā. Pēc piedalīšanās BEA programmā mātes ir iejūtīgākas, neuzbāzīgākas mijiedarbībā ar bērnu, retāk ir novērojamas māšu naidīguma izpausmes, bērni ir atsaucīgāki mijiedarbībā ar mātēm un optimālāk iesaista mātes mijiedarbībā nekā pirms māšu piedalīšanās programmā. Nav vērojamas atšķirības tajā, kā pirms un pēc piedalīšanās programmā mātes strukturē mijiedarbību ar bērnu.

4.tabula. Mātes – bērna emocionālās pieejamības pirms un pēc māšu piedalīšanās BEA programmā aprakstošās un secinošās statistikas rādītāji

Mainīgie lielumi	pirms		pēc		
	M	*SD*	*M*	*SD*	t^a
Iejūtība	4,75	1,11	5,08	1,07	-2,29*
Strukturēšana	4,70	0,95	4,98	1,11	-1,93
Neuzbāzīgums	4,45	1,01	5,20	0,80	-4,57***
Naidīgu izpausmju trūkums	5,95	0,78	6,20	0,66	-2,24*
Atsaucīgums	4,88	0,84	5,38	0,74	-4,16***
Iesaistīšana	5,13	0,74	5,48	0,73	-2,23*
Emocionālā pieejamība	29,90	4,60	32,23	4,23	-4,33***

Piezīme. [a] t-tests pāra izlasēm. * $p < 0,05$. *** $p \leq 0,001$.

Lai atbildētu uz pirmo pētījuma jautājumu, *kā savstarpēji ir saistītas pēc māšu piedalīšanās BEA programmā konstatētās mātes kompetences izjūtas, bērna uzvedības novērtējumu un mātes – bērna emocionālās pieejamības izmaiņas un vai starp šiem mainīgajiem pastāv mediatora efekts*, tika aprēķinātas pirms un pēc piedalīšanās programmā iegūto rādītāju starpības un šo starpību savstarpējās korelācijas. No pēc māšu piedalīšanās programmā iegūtajiem mātes kompetences izjūtas un mātes – bērna emocionālās pieejamības rādītājiem tika atņemti pirms piedalīšanās programmā iegūtie rādītāji, un no pirms piedalīšanās programmā iegūtajiem bērna uzvedības novērtējuma rādītājiem tika atņemti pēc piedalīšanās programmā iegūtie rādītāji. Tādejādi lielāka pozitīva starpība norādīja uz lielāku mātes kompetences izjūtas un mātes – bērna emocionālās pieejamības rādītāju paaugstināšanos un bērna uzvedības problēmu rādītāju samazināšanos pēc māšu piedalīšanās programmā. Tā kā māšu naidīgu izpausmju trūkuma starpības neveidoja normālu sadalījumu, tām netika aprēķinātas korelācijas ar pārējo rādītāju starpībām. Pārējo rādītāju starpību korelācijas tika aprēķinātas, izmantojot Pīrsona korelācijas koeficientu (skat. 5.tabulu).

5.tabula. Mātes – bērna emocionālās pieejamības, mātes kompetences izjūtas un bērna uzvedības problēmu pirms un pēc māšu piedalīšanās programmā starpību Pīrsona korelācijas koeficienti ($n = 20$)

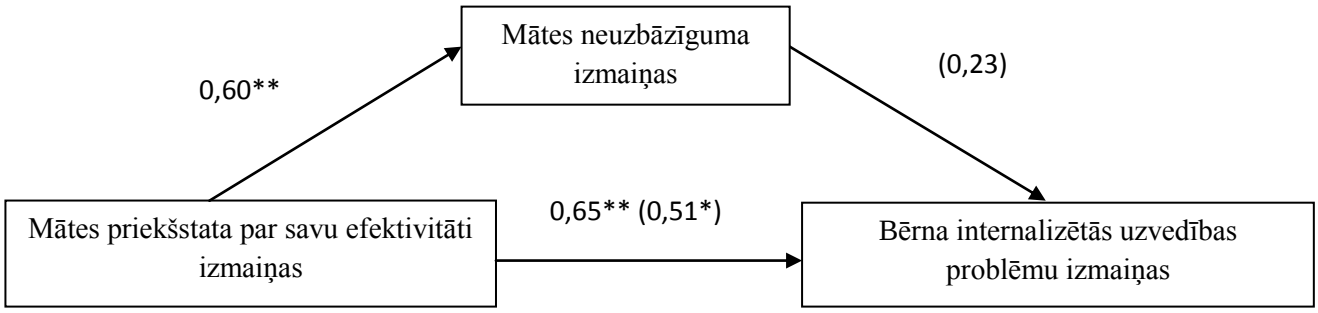
Mainīgie lielumi	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
1.Iejūtība	--								
2.Strukturēšana	0,39	--							
3.Neuzbāzīgums	0,41	0,01	--						
4.Atsaucīgums	0,50*	0,15	0,63**	--					
5.Iesaistīšana	0,15	0,50*	0,03	0,04	--				
6.Emocionālā pieejamība	0,69**	0,56*	0,69**	0,50*	0,98**	--			
7.Apmierinātība	0,06	-0,32	0,13	0,05	-0,40	-0,17	--		
8.Efektivitāte	0,08	0,11	0,60**	0,53*	0,12	0,49*	0,20	--	
9.Internalizētās uzvedības pr.	0,32	0,12	0,54*	0,64**	0,01	0,54*	0,30	0,65**	--
10.Eksternalizētās uzvedības pr.	0,38	-0,27	0,42	0,62**	-0,01	0,41	0,36	0,53*	0,58**

*$p < 0,05$. **$p < 0,01$.

Lai pārbaudītu, vai mātes neuzbāzīguma izmaiņām ir mediatora efekts uz mātes priekšstata par savu efektivitāti izmaiņu saistību ar mātes norādītajām bērna internalizētās uzvedības problēmu izmaiņām, tika

izmantota Barona un Kenija (Baron & Kenny, 1986) mediatora noteikšanai ieteiktā procedūra. Mediatora efekta pārbaudē tika aprēķināti trīs standarta regresiju vienādojumi: vispirms tika aprēķināts regresiju vienādojums ar mātes priekšstata par savu efektivitāti izmaiņām kā neatkarīgo mainīgo un mātes neuzbāzīguma izmaiņām kā atkarīgo mainīgo, tad tika aprēķināts regresiju vienādojums ar mātes priekšstata par savu efektivitāti izmaiņām kā neatkarīgo mainīgo un bērna internalizētās uzvedības problēmu izmaiņām kā atkarīgo mainīgo. Visbeidzot, tika aprēķināts regresiju vienādojums, kurā atkarīgā mainīgā (bērna internalizētās uzvedības problēmu izmaiņas) prognozēšanai kā neatkarīgie mainīgie tika iekļauti mātes priekšstata par savu efektivitāti izmaiņas un mātes neuzbāzīguma izmaiņas. Lai apstiprinātu mediatora efektu, mātes priekšstata par savu efektivitāti izmaiņu saistībai ar bērna internalizētās uzvedības problēmu izmaiņām trešajā vienādojumā jābūt vājākai kā otrajā vienādojumā.

Regresiju analīžu rezultāti parādīja, ka mātes priekšstata par savu efektivitāti izmaiņu saistība ar bērna internalizētās uzvedības problēmu izmaiņām kļūst vājāka, kad regresijas vienādojumā iekļauj arī mātes neuzbāzīguma izmaiņas, bet tā joprojām ir statistiski nozīmīga (attiecīgi regresiju 2.vienādojumā $\beta = 0{,}65$; $p < 0{,}01$ un 3.vienādojumā $\beta = 0{,}51$; $p < 0{,}05$). Pārbaudot mediatora efektu ar Sobela testu, tika konstatēts statistiski nozīmīgs mediatora efekts mātes neuzbāzīguma izmaiņām uz mātes priekšstata par savu efektivitāti izmaiņu saistību ar bērna internalizētās uzvedības problēmu izmaiņām $z = 2{,}03$; $p < 0{,}05$ (skat. 1.attēlu).

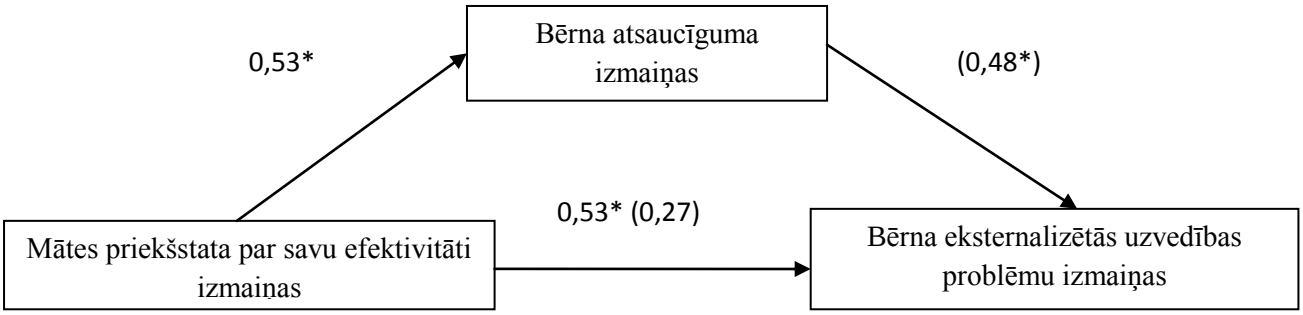
1.attēls. Standartizētie regresijas koeficienti (β) mātes priekšstata par savu efektivitāti izmaiņu, mātes neuzbāzīguma izmaiņu un bērna internalizētās uzvedības problēmu izmaiņu savstarpējās sakarībās

Piezīme. $n = 20$. * $p < 0{,}05$. ** $p < 0{,}01$. Iekavās 3.regresiju vienādojuma rādītāji.

Līdzīgā veidā tika arī pārbaudīts, vai bērna atsaucīguma izmaiņām ir mediatora efekts uz mātes priekšstata par savu efektivitāti izmaiņu saistību ar bērna eksternalizētās uzvedības problēmu izmaiņām. Vispirms tika aprēķināts regresiju vienādojums ar mātes priekšstata par savu efektivitāti izmaiņām kā neatkarīgo mainīgo un bērna atsaucīguma izmaiņām kā atkarīgo mainīgo, tad tika aprēķināts regresiju vienādojums ar mātes priekšstata par savu efektivitāti izmaiņām kā neatkarīgo mainīgo un bērna eksternalizētās uzvedības problēmu izmaiņām kā atkarīgo mainīgo. Visbeidzot, tika aprēķināts regresiju vienādojums, kurā atkarīgā mainīgā (bērna eksternalizētās uzvedības problēmu izmaiņas) prognozēšanai kā neatkarīgie mainīgie tika iekļauti mātes priekšstata par savu efektivitāti izmaiņas un bērna atsaucīguma izmaiņas. Lai apstiprinātu mediatora efektu, mātes priekšstata par savu efektivitāti izmaiņu saistībai ar bērna eksternalizētās uzvedības problēmu izmaiņām trešajā vienādojumā jābūt vājākai kā otrajā vienādojumā.

Regresiju analīžu rezultāti parādīja, ka mātes priekšstata par savu efektivitāti izmaiņu saistība ar bērna eksternalizētās uzvedības problēmu izmaiņām kļuva statistiski nenozīmīga, kad regresijas vienādojumā tika iekļautas arī bērna atsaucīguma izmaiņas (attiecīgi regresiju 2.vienādojumā $\beta = 0{,}53$; $p < 0{,}05$ un 3.vienādojumā $\beta = 0{,}27$; $p > 0{,}05$). Pārbaudot mediatora efektu ar Sobela testu, tika konstatēts statistiski nozīmīgs mediatora efekts bērna atsaucīguma izmaiņām uz mātes priekšstata par savu efektivitāti izmaiņu saistību ar bērna eksternalizētās uzvedības problēmu izmaiņām, $z = 2{,}06$; $p < 0{,}05$ (skat. 2.attēlu).

Lai atbildētu uz otro pētījuma jautājumu, *vai bērnu skaits ģimenē, bērna vecums un dzimums ietekmē mātes kompetences izjūtas, bērna uzvedības novērtējumu un mātes – bērna emocionālās pieejamības izmaiņas pēc māšu piedalīšanās BEA programmā*, tika veiktas faktoriālās jauktās dispersiju analīzes (ANOVA) vai faktoriālās jauktās dispersiju kovariātu analīzes (ANCOVA). Pēc bērnu skaita ģimenē, bērna vecuma un bērna dzimuma izveidotās grupas pirms dispersiju analīžu veikšanas tika salīdzinātas pēc mātes vecuma, bērna vecuma, bērna dzimuma un pirms māšu piedalīšanās BEA programmā iegūtajiem mātes kompetences izjūtas, bērna uzvedības novērtējumu un mātes – bērna emocionālās pieejamības rādītājiem.

2.attēls. Standartizētie regresijas koeficienti (β) mātes priekšstata par savu efektivitāti izmaiņu, bērna atsaucīguma izmaiņu un bērna eksternalizētās uzvedības problēmu izmaiņu savstarpējās sakarībās

Piezīme. n = 20. * $p < 0,05$. Iekavās 3.regresiju vienādojuma rādītāji.

Lai pārbaudītu, vai bērnu skaits ģimenē ietekmē mātes kompetences izjūtas, bērna uzvedības novērtējumu un mātes – bērna emocionālās pieejamības izmaiņas pēc māšu piedalīšanās BEA programmā, tika veiktas 2 × 2 (bērnu skaits ģimenē × laiks) faktoriālās jauktās dispersiju kovariātu analīzes, kā faktoru izmantojot pirms un pēc māšu piedalīšanās BEA programmā iegūtos mātes kompetences izjūtas, bērna uzvedības novērtējumu un mātes – bērna emocionālās pieejamības rādītājus, kā starpgrupu mainīgo izmantojot grupu, ar vienu bērnu ģimenē, un grupu ar vairāk kā vienu bērnu ģimenē, un kā kovariātu izmantojot bērna vecumu (jo tas abās grupās bija atšķirīgs).

Faktoriālajā jauktajā dispersiju kovariātu analīzē iegūtie rezultāti parādīja statistiski nozīmīgu grupas un laika mijiedarbības efektu bērna internalizētās uzvedības problēmām, $F(1, 59) = 8,35$; $p < 0,01$; parciālā $\eta^2 = 0,13$. Var secināt, ka bērnu skaits ģimenē ietekmē bērna internalizētās uzvedības problēmu izmaiņas pēc māšu piedalīšanās BEA programmā. Mātes ar vienu bērnu ģimenē pēc piedalīšanās BEA programmā nenorāda statistiski nozīmīgas bērna internalizētās uzvedības problēmu izmaiņas, $t(37) = 1,68$; $p > 0,05$, bet mātes ar vairāk kā vienu bērnu ģimenē pēc piedalīšanās BEA programmā statistiski nozīmīgi mazāk norāda bērna internalizētās uzvedības problēmas nekā pirms piedalīšanās programmā, $t(23) = 4,71$; $p < 0,001$. Bērnu skaits ģimenē neietkmē mātes kompetences izjūtas, mātes norādīto bērna eksternalizēto uzvedības problēmu, skolotāju un auklīšu norādīto bērna uzvedības problēmu un mātes – bērna emocionālās pieejamības izmaiņas pēc māšu piedalīšanās BEA programmā.

Lai pārbaudītu, vai bērna vecums ietekmē mātes kompetences izjūtas, bērna uzvedības novērtējumu un mātes – bērna emocionālās pieejamības izmaiņas pēc māšu piedalīšanās BEA programmā, tika veiktas 2 × 2 (bērnu vecums × laiks) faktoriālās jauktās dispersiju analīzes, kā faktoru izmantojot pirms un pēc māšu piedalīšanās BEA programmā iegūtos mātes kompetences izjūtas, bērna uzvedības novērtējumu un mātes – bērna emocionālās pieejamības rādītājus un kā starpgrupu mainīgo izmantojot bērnu vecuma grupas.

Faktoriālo jaukto dispersiju analīžu rezultāti parādīja statistiski nozīmīgu grupas un laika mijiedarbības efektu skolotāju un auklīšu norādītajām bērna internalizētās uzvedības problēmām, $F(1, 59) = 4,37$; $p < 0,05$; parciālā $\eta^2 = 0,07$, mātes neuzbāzīgumam, $F(1, 19) = 9,95$; $p < 0,01$; parciālā $\eta^2 = 0,36$, naidīgu izpausmju trūkumam, $F(1, 19) = 4,94$; $p < 0,05$; parciālā $\eta^2 = 0,22$, un kopējiem mātes – bērna emocionālās pieejamības rādītājiem, $F(1, 19) = 4,67$; $p < 0,05$; parciālā $\eta^2 = 0,21$. Var secināt, ka bērna vecums ietekmē skolotāju un auklīšu norādītās bērna internalizētās uzvedības problēmu izmaiņas pēc māšu piedalīšanās BEA programmā. Skolotājas un auklītes pirms un pēc māšu piedalīšanās BEA programmā nenorāda statistiski nozīmīgas 1,5 – 3 gadus vecu bērnu internalizētās uzvedības problēmu atšķirības, $t(40) = 0,37$; $p > 0,05$, bet 4 – 5 gadus veciem bērniem skolotājas un auklītes pēc māšu piedalīšanās programmā mazāk norāda bērna internalizētās uzvedības problēmas nekā pirms māšu piedalīšanās programmā, $t(20) = 2,57$; $p < 0,05$.

Bērna vecums ietekmē arī mātes – bērna emocionālās pieejamības izmaiņas pēc māšu piedalīšanās BEA programmā. 4 – 5 gadus vecu bērnu izlasē pēc māšu piedalīšanās programmā pieaug kopējie mātes – bērna emocionālās pieejamības rādītāji, $t(9) = -4,56$; $p < 0,01$, kā arī mātes kļūst neuzbāzīgākas mijiedarbībā ar bērnu, $t(9) = -6,49$; $p < 0,001$, un retāk tiek novērotas naidīgas mātes izpausmes, $t(9) = -3,00$; $p < 0,05$, nekā pirms māšu piedalīšanās programmā. Jaunāku bērnu izlasē pēc māšu piedalīšanās programmā netika konstatētas statistiski nozīmīgas kopējo mātes – bērna emocionālās pieejamības rādītāju, mātes neuzbāzīguma un naidīgu izpausmju trūkuma izmaiņas, $t(11) = -2,14$; $p > 0,05$, $t(11) = -1,90$; $p > 0,05$, un $t(11) = -0,36$; $p > 0,05$. Bērna vecums neietekmē mātes kompetences izjūtas, mātes norādīto bērna uzvedības problēmu, skolotāju un auklīšu

norādīto bērna eksternalizēto uzvedības problēmu, mātes iejūtības, strukturēšanas, bērna atsaucīguma un iesaistīšanas rādītāju izmaiņas pēc māšu piedalīšanās BEA programmā.

Lai pārbaudītu, vai bērna dzimums ietekmē mātes kompetences izjūtas, bērna uzvedības novērtējumu un mātes – bērna emocionālās pieejamības izmaiņas pēc māšu piedalīšanās BEA programmā, tika veiktas 2 × 2 (bērna dzimums × laiks) faktoriālās jauktās dispersiju analīzes, kā faktoru izmantojot pirms un pēc BEA programmas iegūtos mātes kompetences izjūtas, bērna uzvedības novērtējumu un mātes – bērna emocionālās pieejamības rādītājus un kā starpgrupu mainīgo izmantojot bērna dzimumu.

Faktoriālo jaukto dispersiju analīžu rezultāti parādīja statistiski nozīmīgu grupas un laika mijiedarbības efektu mātes iesaistīšanas mijiedarbībā rādītājiem, $F(1, 19) = 5{,}66$; $p < 0{,}01$; parciālā $\eta^2 = 0{,}24$. Var secināt, ka bērna dzimums ietekmē to, kā pēc māšu piedalīšanās BEA programmā mainās bērna mijiedarbība ar māti. Lai gan ne meitenes, ne zēni pirms un pēc māšu piedalīšanās programmā statistiski nozīmīgi neatšķirās pēc tā, kā viņi iesaistīja māti mijiedarbībā, zēniem šīs uzvedības izmaiņas bija izteiktākas nekā meitenēm un gandrīz sasniedza statistiskās nozīmības līmeni, zēniem $t\ (7) = -2{,}19$; $p = 0{,}07$, meitenēm, $t\ (13) = -1{,}39$; $p = 0{,}19$. Varēja novērot tendenci, ka zēni pēc māšu piedalīšanās BEA programmā māti iesaista vairāk mijiedarbībā nekā pirms piedalīšanās programmā. Bērna dzimums neietkmēja mātes kompetences izjūtas, bērna uzvedības novērtējumu, mātes iejūtības, strukturēšanas, neuzbāzīguma, naidīgu izpausmju trūkuma un bērna atsaucīguma izmaiņas pēc māšu piedalīšanās BEA programmā.

Lai atbildētu uz trešo pētījuma jautājumu, *vai programmā uzdoto mājas darbu pildīšanas biežums ietekmē mātes kompetences izjūtas, bērna uzvedības novērtējumu un mātes – bērna emocionālās pieejamības izmaiņas pēc māšu piedalīšanās BEA programmā*, tika veiktas faktoriālās jauktās dispersiju analīzes (ANOVA). Pēc programmā uzdoto mājas darbu pildīšanas biežuma tika izveidotas divas izlases: mātes, kuras bija pildījušas 80% un biežāk programmā uzdoto mājas darbu, un mātes, kuras bija pildījušas retāk kā 80% programmā uzdoto mājas darbu. Abas izlases tika salīdzinātas pēc mātes vecuma, bērna vecuma, bērna dzimuma un pirms māšu piedalīšanās BEA programmā iegūtajiem mātes kompetences izjūtas, bērna uzvedības novērtējumu un mātes – bērna emocionālās pieejamības rādītājiem. Izlases neatšķīrās pēc pārbaudītajiem rādītājiem.

Tālāk tika veiktas 2 × 2 (mājas darbu izpilde × laiks) faktoriālās jauktās dispersiju analīzes, kā faktoru izmantojot pirms un pēc BEA programmas iegūtos mātes kompetences izjūtas, bērna uzvedības novērtējumu un mātes – bērna emocionālās pieejamības rādītājus, kā starpgrupu mainīgo izmantojot izlases, kas tika izveidotas pēc programmā uzdoto mājas darbu pildīšanas biežuma. Faktoriālo jaukto dispersiju analīžu rezultāti parādīja statistiski nozīmīgu grupas un laika mijiedarbības efektu mātes iejūtībai, $F(1, 19) = 6{,}95$; $p < 0{,}05$; parciālā $\eta^2 = 0{,}33$, strukturēšanai, $F(1, 19) = 9{,}05$; $p < 0{,}01$; parciālā $\eta^2 = 0{,}39$, bērna atsaucīgumam, $F(1, 19) = 7{,}13$; $p < 0{,}05$; parciālā $\eta^2 = 0{,}34$, un kopējiem mātes – bērna emocionālās pieejamības rādītājiem, $F(1, 19) = 7{,}48$; $p < 0{,}05$; parciālā $\eta^2 = 0{,}35$.

Mātes, kuras biežāk pildīja programmā uzdotos mājas darbus, pēc programmas beigšanas bija iejūtīgākas pret bērnu, $t(11) = -3{,}32$; $p < 0{,}01$, veiksmīgāk strukturēja mijiedarbību ar bērnu, $t(11) = -3{,}19$; $p = 0{,}01$, bērni bija atsaucīgāki pret mātēm, $t(11) = -4{,}40$; $p = 0{,}001$, un kopumā bija vērojama augstāka mātes – bērna emocionālā pieejamība, $t(11) = -4{,}15$ $p < 0{,}01$, nekā pirms māšu piedalīšanās programmā. Salīdzinot pirms un pēc piedalīšanās programmā iegūtos rādītājus izlasē, kurā mātes bija retāk pildījušas programmā uzdotos mājas darbus, netika konstatētas statistiski nozīmīgas mātes iejūtības, $t(5) = 1{,}00$; $p > 0{,}05$, strukturēšanas, $t(5) = 1{,}5$; $p > 0{,}05$, bērna atsaucīguma, $t(5) = 0{,}00$; $p > 0{,}05$, un kopējo mātes – bērna emocionālās pieejamības rādītāju atšķirības, $t(5) = 0{,}21$; $p > 0{,}05$. Programmā uzdoto mājas darbu pildīšanas biežums neietekmē mātes kompetences izjūtas, bērna uzvedības novērtējumu, mātes neuzbāzīguma, naidīgu izpausmju trūkuma un bērna iesaistīšanas rādītāju izmaiņas pēc māšu piedalīšanās BEA programmā.

Iztirzājums

Pārbaudot BEA programmas efektivitāti Latvijas vecāku mācību grupās, tika secināts, ka pēc māšu piedalīšanās programmā mātes jūtas apmierinātākas ar mātes lomu, augstāk novērtē savu efektivitāti mātes lomā un mazāk norāda bērna internalizētās un eksternalizētās uzvedības problēmas nekā pirms piedalīšanās programmā, un šīs izmaiņas saglabājās noturīgas arī sešus mēnešus pēc programmas beigām. Var secināt, ka pētījumā izvirzītā pirmā hipotēze apstiprinājās.

Iegūtie pētījuma rezultāti sakrīt ar Kanādā veiktā šīs programmas efektivitātes novērtējuma rezultātiem (Landy & Thompson, 2006), kad arī tika konstatēts, ka piedalīšanās programmā paaugstina mātes apmierinātību ar savu lomu, priekšstatu par savu efektivitāti mātes lomā un samazina bērna agresīvās uzvedības

biežumu. Šajā pētījumā iegūtie rezultāti parādīja, ka māšu piedalīšanās BEA programmā var samazināt ne tikai bērna eksternalizētās uzvedības problēmas, bet arī bērna internalizētās uzvedības problēmas, un programma ir efektīva arī mātēm, kuru bērniem nav nozīmīgas uzvedības problēmas.

Ne tikai mātes, bet arī bērnu skolotājas un auklītes norāda pēc māšu piedalīšanās programmā retākas bērna eksternalizētās uzvedības problēmas, bet nav vērojamas pirms un pēc māšu piedalīšanās programmā skolotāju un auklīšu norādīto bērna internalizētās uzvedības problēmu atšķirības. Šie rezultāti sakrīt ar Lendijas un viņas kolēģu (Landy, et al., 1997) pētījuma rezultātiem, kur arī bērnu skolotājas pēc māšu piedalīšanās programmā bērniem mazāk norādīja agresīvu uzvedību nekā pirms māšu piedalīšanās programmā.

Sešus mēnešus pēc BEA programmas beigšanas skolotājas un auklītes nenorādīja būtiski vairāk bērnu eksternalizētās uzvedības problēmas nekā tūlīt pēc programmas beigām, tomēr 6 mēnešus pēc programmas beigšanas skolotāju un auklīšu norādītais bērna eksternalizēto uzvedības problēmu līmenis paaugstinās, kaut arī nesasniedz pirms programmas norādīto eksternalizēto uzvedības problēmu līmeni. Tā kā bērna uzvedību ietekmē arī bērna mijiedarbība ar skolotājām un auklītēm, kā arī mijiedarbība ar citiem bērniem, tad būtu jāpārbauda arī šo faktoru iespējamā ietekme. Apkopojot iegūtos rezultātus, var secināt, ka otrā pētījumā izvirzītā hipotēze apstiprinājās daļēji.

Pēc māšu piedalīšanās BEA programmā tika novērota augstāka mātes – bērna emocionālā pieejamība nekā pirms piedalīšanās programmā, tādejādi tika apstiprināta trešā pētījumā izvirzītā hipotēze. Pēc piedalīšanās programmā mātes bija iejūtīgākas un neuzbāzīgākas mijiedarbībā ar bērnu, retāk tika novērotas naidīgas mātes izpausmes, bērni bija atsaucīgāki un optimālāk iesaistīja mātes mijiedarbībā nekā pirms māšu piedalīšanās programmā.

Kaut arī pēc māšu piedalīšanās BEA programmā mātes – bērna emocionālā pieejamība paaugstinājās, tomēr mātes iejūtības, strukturēšanas, neuzbāzīguma un bērna atsaucīguma un iesaistīšanas izpausmju vērtējumi arī pēc māšu piedalīšanās programmā izlasē vidēji nesasniedza augstākos rādītājus. Tas nozīmē, ka, iespējams, nepieciešams ilgāks laiks, lai mātes – bērna emocionālā pieejamība mainītos vairāk, kā arī BEA programmā būtu jāpievērš vēl lielāka uzmanība pozitīvas vecāku – bērnu mijiedarbības veicināšanai.

Būtiski arī, ka pēc māšu piedalīšanās programmā mātes – bērna mijiedarbībā netika novērotas izmaiņas tajā, kā mātes strukturē mijiedarbību ar bērnu. Iepriekšējo pētījumu rezultāti parādīja, ka optimāla mijiedarbības ar bērnu strukturēšana ir saistīta ar paklausīgāku mazu bērnu uzvedību (Lehman, et al., 2002) un ar pozitīvāku mātes priekšstatu par sevi (Biringen, Matheney, et al., 2000). Tas norāda uz to, ka BEA programmā būtu vairāk jāizceļ mijiedarbības ar bērnu strukturēšanas pozitīvā loma bērna attīstībā un jāpalīdz mātēm pieņemamā veidā vadīt un regulēt mijiedarbību ar bērnu, pozitīvā veidā ierosinot un virzot bērna uzvedību un nepieciešamības gadījumā nosakot ierobežojumus bērnu uzvedībai.

Viens no galvenajiem šī pētījuma mērķiem bija izpētīt pēc māšu piedalīšanās BEA programmā konstatēto izmaiņu savstarpējo saistību. Pētījumā iegūtie rezultāti parāda, ka tās mātes, kuras pēc piedalīšanās programmā jūtas apmierinātākas ar mātes lomu nekā pirms piedalīšanās programmā, pēc piedalīšanās programmā arī mazāk norāda bērna eksternalizētās uzvedības problēmas nekā pirms piedalīšanās programmā. Mātes, kuras pēc piedalīšanās programmā augstāk novērtē savu efektivitāti mātes lomā nekā pirms piedalīšanās programmā, pēc piedalīšanās programmā mazāk norāda gan bērna internalizētās, gan eksternalizētās uzvedības problēmas nekā pirms piedalīšanās programmā.

Citos pētījumos, aplūkojot mātes kompetences izjūtas saistību ar bērna uzvedības problēmām, tika konstatēts, ka mātes apmierinātība ar savu lomu ir saistīta ar bērna uzvedības problēmām (Johnston & Mash, 1989; Ohan, et al., 2000), bet pētījumu par mātes priekšstata par savu efektivitāti saistību ar bērna uzvedības problēmām rezultāti ir pretrunīgi: dažos šī saistība tiek konstatēta, bet dažos nē (Gartstein & Sheeber, 2004; Johnston & Mash, 1989; Ohan, et al., 2000). Tas var norādīt uz to, ka saistību starp mātes priekšstatu par savu efektivitāti un bērna uzvedības problēmām ietekmē kāds cits mainīgais, piemēram, mātes – bērna mijiedarbība.

Aplūkojot mātes – bērna emocionālās pieejamības izmaiņu pēc māšu piedalīšanās BEA programmā saistības ar mātes kompetences izjūtas un ar mātes norādītajām bērna uzvedības problēmu izmaiņām, tika konstatēts, ka mātes priekšstata par savu efektivitāti paaugstināšanās ir pozitīvi saistīta ar mātes neuzbāzīguma un bērna atsaucīguma paaugstināšanos un bērna internalizēto uzvedības problēmu samazināšanos. Var secināt, ka, ja pēc piedalīšanās programmā mātes augstāk novērtē savu efektivitāti mātes lomā nekā pirms piedalīšanās programmā, tad pēc māšu piedalīšanās programmā mātes ir neuzbāzīgas mijiedarbībā ar bērnu un bērni ir atsaucīgāki pret mātēm, kā arī mātes mazāk norāda bērna internalizētās uzvedības problēmas nekā pirms piedalīšanās programmā.

Pirms un pēc māšu piedalīšanās BEA programmā mātes – bērna mijiedarbības novērojumos iegūtie rezultāti parādīja, ka, ja pēc programmas bērns bija kļuvis atsaucīgāks pret māti, tad arī mātes pēc programmas mazāk norādīja bērna eksternalizētās uzvedības problēmas nekā pirms programmas. Ja pēc programmas māte bija kļuvusi neuzbāzīgāka mijiedarbībā ar bērnu, tad arī bērns pēc programmas bija kļuvis atsaucīgāks pret māti. Ja māte bija kļuvusi iejūtīgāka pret bērnu, tad bērns bija kļuvis atsaucīgāks pret māti. Ja māte optimālāk strukturēja mijiedarbību ar bērnu, bērns optimālāk iesaistīja māti mijiedarbībā. Tas norāda, ka mātes uzvedības izmaiņas mijiedarbībā ar bērnu ir saistītas ar bērna uzvedības izmaiņām mijiedarbībā ar māti.

Atbilstoši BEA programmas autoru (Landy, et al., 1997; Landy, 2002) paustajiem uzskatiem, vistiešāk māšu piedalīšanās programmā var mainīt mātes priekšstatus par sevi un bērnu. Mainoties mātes priekšstatiem un apgūstot jaunas bērnu audzināšanas metodes, pozitīvāka var kļūt mātes – bērna mijiedarbība un tas, savukārt var veicināt pozitīvāku bērna uzvedības attīstību. No tā izriet, ka pēc māšu piedalīšanās BEA programmā, mainoties mātes priekšstatam par savu efektivitāti, māte var kļūt neuzbāzīgāka mijiedarbībā ar bērnu un bērns kļūt atsaucīgāks pret māti, un šīs izmaiņas mātes – bērna mijiedarbībā var mazināt bērna internalizētās un eksternalizētās uzvedības problēmas.

Lai izprastu, vai mātes norādītās bērna uzvedības izmaiņas ir saistītas galvenokārt ar mātes priekšstata par sevi izmaiņām vai arī mātes – bērna emocionālās pieejamības komponentu izmaiņām ir mediatora efekts uz šo saistību, sākumā tika pārbaudīts, vai mātes neuzbāzīguma izmaiņām ir mediatora efekts uz mātes priekšstata par savu efektivitāti izmaiņu un bērna internalizēto uzvedības problēmu izmaiņu saistību. Pētījuma rezultāti parādīja, ka pēc piedalīšanās BEA programmā novērotajām mātes neuzbāzīguma izmaiņām ir daļējs mediatora efekts uz mātes priekšstata par savu efektivitāti izmaiņu un bērna internalizēto uzvedības problēmu izmaiņu saistību.

Tālāk pētījumā tika pārbaudīts arī, vai bērna atsaucīguma izmaiņām ir mediatora efekts uz mātes priekšstata par savu efektivitāti izmaiņu un bērna eksternalizēto uzvedības problēmu izmaiņu saistību. Pētījumā iegūtie rezultāti parādīja, ka pēc māšu piedalīšanās BEA programmā novērotajām bērna atsaucīguma izmaiņām ir pilns mediatora efekts uz mātes priekšstata par savu efektivitāti izmaiņu un bērna eksternalizētās uzvedības problēmu izmaiņu saistību. Pēc māšu piedalīšanās BEA programmā konstatētās mātes priekšstata par savu efektivitāti izmaiņas ir saistītas ar mātes – bērna mijiedarbības izmaiņām, kas pētījumā tika novērotas kā bērna atsaucīguma izmaiņas, un tās savukārt ir saistītas ar bērna eksternalizētās uzvedības problēmu izmaiņām.

Atbilstoši BEA programmas autoru paustajiem uzskatiem (Landy, et al., 1997; Landy, 2002), var izvirzīt pieņēmumu, ka, piedaloties vecāku mācību programmā, paaugstinās mātes priekšstats par savu efektivitāti mātes lomā, un, paaugstinoties mātes priekšstatam par savu efektivitāti un apgūstot jaunus mijiedarbības ar bērnu veidus, māte kļūst iejūtīgāka pret bērnu (atbilstošāk izprot un reaģē uz bērna signāliem, pieņem bērnu, elastīgāk pieskaņojas bērnam, efektīvāk risina konflikta situācijas ar bērnu) un neuzbāzīgāka mijiedarbībā ar bērnu (spēles situācijā seko bērna vadībai, pēkšņi nepārtrauc bērna darbošanos vai sarunas tēmu, izvairās no pārmērīgas bērna aprūpes un neierobežo bērna autonomiju). Mātes iejūtības un neuzbāzīguma izmaiņas ir saistītas ar bērna atsaucīguma izmaiņām (kas izpaužas kā bērna labprātīgāka iesaistīšanās mijiedarbībā ar māti, veiksmīgāka savu emociju regulēšana, vecumam atbilstoša tiekšanās pēc autonomijas, pozitīvs ķermeņa kontakts ar māti un nenovēršanās no mātes) un ar bērna eksternalizētās uzvedības problēmu mazināšanos. Neuzbāzīga mātes uzvedība var veicināt arī bērna emociju pašregulācijas attīstību (Little & Carter, 2005) un bērna pašpaļāvības attīstību, kas savukārt var mazināt bērna internalizētās uzvedības problēmas.

Tomēr mātes priekšstata par savu efektivitāti izmaiņām ir arī tieša saistība ar mātes norādīto bērna internalizētās uzvedības problēmu izmaiņām. Tas parāda, ka bērna internalizētās uzvedības problēmu attīstība ir saistīta ne tikai ar mātes – bērna emocionālo pieejamību, bet arī ar mātes priekšstatu pašai par sevi. Līdz ar to, lai mazinātu bērna internalizētās uzvedības problēmas, būtiski ir ne tikai uzlabot mātes – bērna mijiedarbību, bet arī palīdzēt mātēm veidot pozitīvākus priekšstatus pašām par sevi.

Analizējot dažādu faktoru ietekmi uz pēc piedalīšanās BEA programmā konstatētajām mātes kompetences izjūtas, bērna uzvedības un mātes – bērna emocionālās pieejamības izmaiņām, tika secināts, ka tās ietekmē bērnu skaits ģimenē, bērna vecums un dzimums. Pēc māšu piedalīšanās programmā mātes mazāk bērna internalizētās uzvedības problēmas norāda, ja bērns nav vienīgais bērns ģimenē. Mātes kļūst neuzbāzīgākas un retāk izrāda naidīgas izpausmes pēc piedalīšanās programmā, ja bērns ir 4 – 5 gadus vecs. Bērna vecums ietekmē arī skolotāju un auklīšu sniegtos bērna uzvedības vērtējumus. Skolotājas un auklītes bērna internalizēto uzvedības problēmu samazināšanos norāda 4 – 5 gadus veciem bērniem. Vienīgajiem bērniem un 1,5 – 3 gadus veciem bērniem šādas internalizētās uzvedības un mātes neuzbāzīguma un naidīgu izpausmju trūkuma izmaiņas nav vērojamas. Bērnu skaits ģimenē un bērna vecums neietekmē mātes kompetences izjūtas, bērna

eksternalizēto uzvedības problēmu un mātes iejūtības, strukturēšanas bērna atsaucīguma un iesaistīšanas rādītāju izmaiņas pēc māšu piedalīšanās BEA programmā.

Konstatētās atšķirības starp mātēm ar vienu un vairākiem bērniem var skaidrot ar to, ka mātēm, kurām ir vairāki bērni, ir vairāk ar bērnu audzināšanu saistītu pienākumu un viņām ir mazāk iespēju ar katru no bērniem atsevišķi pavadīt kopā laiku. Iespējams, mācību programmas laikā mātes veltīja katram bērnam vairāk individuālas uzmanības (it īpaši tiem bērniem, kuriem bija vērojamas kādas uzvedības problēmas). Tas palīdzēja mātēm labāk izprast bērna vajadzības un atbilstošāk reaģēt uz tām, kas gala rezultātā varēja izpausties kā bērna internalizētās uzvedības problēmu mazināšanās.

Šīs atšķirības starp abām grupām varēja ietekmēt arī tas, ka jau pirms māšu piedalīšanās BEA programmā vienīgajiem bērniem ģimenē bija mazāk internalizēto uzvedības problēmu nekā bērniem, kuriem ir vēl kāds brālis vai māsa (kaut gan, veicot grupu pielīdzināšanu, statistiski nozīmīgas atšķirības starp grupām netika konstatētas, izlases apjoms bija neliels un, iespējams, lielākā izlasē tiktu konstatētas statistiski nozīmīgas atšķirības). Ja jau sākotnēji māte maz ir norādījusi bērna internalizētās uzvedības problēmas, tad arī šo norādīto problēmu izmaiņas pēc piedalīšanās programmā var būt mazākas.

Ar bērna vecumu saistītās bērna internalizētās uzvedības problēmu atšķirības var izskaidrot, balstoties uz pētījumiem par ģenētisko un vides faktoru lomu bērna internalizētās uzvedības problēmu attīstībā (Derks, et al., 2004; Lau, et al., 2007). Šie pētījumi norāda, ka līdz ar bērna vecumu viņa internalizētās uzvedības problēmu veidošanos arvien vairāk nosaka tieši vides, nevis ģenētiskie faktori.

Šajā pētījumā, pārbaudot, vai mātes neuzbāzīguma izmaiņām ir mediatora efekts uz mātes priekšstata par savu efektivitāti izmaiņu saistību ar mātes norādītajām bērna internalizētās uzvedības problēmu izmaiņām, tika secināts, ka bērna internalizētās uzvedības problēmu attīstība ir saistīta ne tikai ar mātes – bērna emocionālo pieejamību, bet arī ar mātes priekšstatu pašai par sevi. Iespējams, ka jaunāku bērnu internalizētās uzvedības problēmas vairāk ir saistītas ar faktoriem, kas attiecas uz māti pašu (piemēram, mātes trauksmi). Programmā uzsvars ir likts vairāk uz mātes – bērna mijiedarbību, nevis, piemēram, uz mātes trauksmes mazināšanu, tāpēc arī mazāk varēja mainīties jaunāku bērnu internalizētās uzvedības problēmas. Kā jau tas tika minēts, lai mazinātu bērna internalizētās uzvedības problēmas, būtiski ir ne tikai uzlabot mātes – bērna mijiedarbību, bet arī pievērst uzmanību mātes priekšstatam pašai par sevi un faktoriem, kas šo priekšstatu var ietekmēt (piemēram, mātes emocionālajām problēmām, mātes bērnības pieredzei, traumatiskiem pārdzīvojumiem, mātes un tēva savstarpējām attiecībām), ka arī jāizvērtē papildus individuālas psiholoģiskās palīdzības nepieciešamību mātei.

Konstatētās skolotāju un auklīšu norādīto bērnu internalizēto uzvedības problēmu izmaiņas var būt saistītas arī ar konstatētajām mātes neuzbāzīguma un naidīgu izpausmju izmaiņu atšķirībām. Kā jau tika minēts iepriekš, neuzbāzīgāka mātes uzvedība var veicināt bērna emociju pašregulācijas attīstību, bet uzbāzīgāka mātes uzvedība un naidīgāka mātes attieksme pret bērnu var kavēt to (Little & Carter, 2005), savukārt bērna prasme regulēt savas emocijas var mazināt bērna internalizētās uzvedības problēmu attīstības risku (Forbes, et al., 2006).

Analizējot bērna vecuma ietekmi uz mātes naidīgu izpausmju trūkuma izmaiņām, jāņem vērā pirms māšu piedalīšanās BEA programmā konstatētās jaunāku un vecāku bērnu māšu naidīgu izpausmju atšķirības. Jaunāku bērnu mātes pirms piedalīšanās programmā retāk izrādīja naidīgas izpausmes nekā vecāku bērnu mātes, tāpēc arī pēc māšu piedalīšanās programmā jaunāku bērnu mātēm naidīgu izpausmju izmaiņas var būt mazākas nekā vecāku bērnu mātēm.

Analizējot bērna dzimuma ietekmi uz šīm izmaiņām, tika konstatēts, ka tas, kā zēni iesaista māti mijiedarbībā, pēc māšu piedalīšanās programmā mainās vairāk nekā tas, kā meitenes iesaista mātes mijiedarbībā. Bērna dzimums neietekmē mātes kompetences izjūtas, bērna uzvedības novērtējumu, mātes iejūtības, strukturēšanas, neuzbāzīguma, naidīgu izpausmju trūkuma un bērna atsaucīguma izmaiņas.

Bērna dzimuma ietekmi uz izmaiņām tajā, kā bērni iesaista mātes mijiedarbībā, var skaidrot ar iespējamām bērnu socializācijas dzimumu atšķirībām. Salīdzinot meiteņu un zēnu mijiedarbību ar mātēm, Zivs ar kolēģiem (Ziv, et al. 2000) konstatēja, ka meitenes vairāk iesaista mijiedarbībā mātes nekā zēni. Viņi šīs atšķirības skaidroja ar to, ka socializācijas rezultātā zēni vairāk demonstrē autonomu uzvedību, bet meitenes veido ciešākas savstarpējās attiecības. Māšu piedalīšanās mācību programmā, iespējams, veicināja to, ka mātes arī ar dēliem veidoja ciešākas savstarpējās attiecības, un tas varēja veicināt zēnu uzvedības izmaiņas.

Būtiska loma ir arī tam, cik bieži BEA programmas laikā mātes pildīja vecāku mācību grupā uzdotos mājas darbus. Mātēm, kuras biežāk pildīja mācību grupās uzdotos mājas darbus, pēc piedalīšanās programmā ir vērojama augstāka mātes – bērna emocionālā pieejamība nekā pirms piedalīšanās programmā, bet mātēm, kuras

retāk pildīja uzdotos mājas darbus, šādas izmaiņas nav vērojamas. Tas norāda, ka aktīva māšu iesaistīšanās mācību procesā un programmā mācīto audzināšanas principu izmēģināšana mijiedarbībā ar bērnu var veicināt mātes – bērna emocionālās pieejamības paaugstināšanos.

Nobeigums

Promocijas darba ietvaros izvirzītie mērķi tika sasniegti un tika izdarīti šādi ***secinājumi:***

1. Pēc māšu piedalīšanās BEA programmā paaugstinās mātes kompetences izjūta (mātes jūtas apmierinātākas ar savu lomu un augstāk novērtē savu efektivitāti mātes lomā) un mātes mazāk norāda bērna internalizētās un eksternalizētās uzvedības problēmas nekā pirms piedalīšanās programmā. Šīs izmaiņas ir noturīgas arī sešus mēnešus pēc programmas beigšanas. Atšķirībā no iepriekš veikto pētījumu rezultātiem, šī pētījuma rezultāti parāda, ka BEA programma ir efektīva, lai mazinātu ne tikai mātes norādītās bērna eksternalizētās uzvedības problēmas, bet arī bērna internalizētās uzvedības problēmas.
2. Pēc māšu piedalīšanās BEA programmā arī pirmsskolas skolotājas un auklītes bērniem, kuru mātes piedalījās programmā, mazāk norāda eksternalizētās uzvedības problēmas nekā pirms māšu piedalīšanās programmā, tomēr 6 mēnešus pēc programmas beigšanas skolotāju un auklīšu norādītās bērna eksternalizētās uzvedības problēmas pieaug (kaut gan nesasniedz to sākotnējo līmeni). Būtu papildus jāpēta, kā bērna eksternalizētās uzvedības problēmu izmaiņas ietekmē arī bērna mijiedarbība ar skolotājām vai auklītēm un mijiedarbība ar citiem bērniem. Skolotājas un auklītes nenorāda pēc māšu piedalīšanās BEA programmā bērna internalizētās uzvedības problēmu izmaiņas.
3. Pēc māšu piedalīšanās BEA programmā tiek novērota augstāka mātes – bērna emocionālā pieejamība nekā pirms māšu piedalīšanās programmā. Pēc piedalīšanās programmā mātes ir iejūtīgākas pret bērniem, neuzbāzīgākas mijiedarbībā ar bērnu, retāk izrāda naidīgas izpausmes un bērni ir atsaucīgāki un optimālāk iesaista māti mijiedarbībā nekā pirms piedalīšanās programmā. Nav vērojamas pirms un pēc piedalīšanās programmā atšķirības mātes mijiedarbības ar bērnu strukturēšanā, un, lai to veicinātu, BEA programmā būtu vairāk jāakcentē strukturēšanas loma pozitīvas bērna uzvedības attīstībā. Lai arī mātes - bērna emocionālā pieejamība pēc māšu piedalīšanās BEA programmā ir augstāka nekā pirms piedalīšanās programmā, arī pēc programmas beigām tās vērtējumi nesasniedz augstākos rādītājus. Lai mātes – bērna emocionālā pieejamība kļūtu optimālāka, BEA programmā būtu jāpievērš vēl lielāka uzmanība tieši pozitīvas mātes – bērna mijiedarbības veidošanai un, iespējams, šīm izmaiņām nepieciešams ilgāks laiks un arī individuāla psiholoģiskā palīdzība mātēm.
4. Skolotāju un auklīšu norādītās bērna uzvedības problēmu izmaiņas un novērotās mātes - bērna emocionālās pieejamības izmaiņas nevar saistīt ar BEA programmas efektivitāti. Lai varētu spriest, vai šīs izmaiņas ir saistītas ar māšu piedalīšanos BEA programmā, būtu jāveic plašāks pētījums, kurā skolotājas un auklītes novērtētu arī kontrolgrupā iekļauto bērnu uzvedību un kur arī kontrolgrupā tiktu novērota mātes - bērna emocionālā pieejamība.
5. Pēc māšu piedalīšanās BEA programmā 1) ja mātes augstāk novērtē savu efektivitāti mātes lomā, viņas ir kļuvušas arī neuzbāzīgākas mijiedarbībā ar bērnu, bērni ir kļuvuši atsaucīgāki pret māti un mātes mazāk norāda bērna internalizētās un eksternalizētās uzvedības problēmas nekā pirms piedalīšanās programmā, 2) ja mātes ir kļuvušas iejūtīgākas un neuzbāzīgākas mijiedarbībā ar bērnu, bērni ir kļuvuši atsaucīgāki pret māti nekā pirms piedalīšanās programmā, 3) ja mātes optimālāk strukturē mijiedarbību ar bērnu, bērni optimālākā veidā iesaista mātes mijiedarbībā nekā pirms piedalīšanās programmā un 4) ja mātes ir kļuvušas apmierinātākas ar savu lomu, viņas augstāk novērtē arī savu efektivitāti mātes lomā un mazāk norāda bērna eksternalizētās uzvedības problēmas nekā pirms piedalīšanās programmā. Konstatētās saistības gan neparāda, vai pastāv cēloņu – seku attiecības starp mātes kompetences izjūtas, mātes – bērna emocionālās pieejamības un mātes norādītajām bērna uzvedības problēmu izmaiņām.
6. Starp mātes neuzbāzīguma, mātes priekšstata par savu efektivitāti mātes lomā un mātes norādītajām bērna internalizētās uzvedības problēmu izmaiņām pastāv daļējs mediatora efekts. Ja pēc piedalīšanās BEA programmā mātes augstāk novērtē savu efektivitāti mātes lomā, viņas ir arī neuzbāzīgākas mijiedarbībā ar bērnu un tas savukārt ir saistīts ar māšu norādīto bērnu internalizētās uzvedības problēmu samazināšanos. Tomēr pastāv arī tieša mātes priekšstata par savu efektivitāti mātes lomā izmaiņu saistība ar viņas norādītajām bērna internalizētās uzvedības problēmu izmaiņām, kuru nepastarpina mātes neuzbāzīguma izmaiņas.

7. Starp bērna atsaucīguma, mātes priekšstata par savu efektivitāti un mātes norādītajām bērna eksternalizētās uzvedības problēmu izmaiņām pastāv pilns mediatora efekts. Ja pēc piedalīšanās BEA programmā mātes augstāk novērtē savu efektivitāti mātes lomā, bērni ir kļuvuši atsaucīgāki pret mātēm un tas savukārt ir saistīts ar māšu norādīto bērnu eksternalizētās uzvedības problēmu samazināšanos.
8. Pēc māšu piedalīšanās BEA programmā konstatētās bērna internalizētās uzvedības problēmu un mātes – bērna emocionālās pieejamības izmaiņas ietekmē bērna vecums, bērnu skaits ģimenē un bērna dzimums. Vecākiem bērniem (4 – 5 g.v.) skolotājas un auklītes pēc māšu piedalīšanās programmā mazāk norāda internalizētās uzvedības problēmas un ir vērojama neuzbāzīgāka mātes uzvedība un retākas mātes naidīguma izpausmes nekā pirms piedalīšanās programmā. Jaunākiem bērniem (1,5 – 3 g.v.) šādas izmaiņas pēc māšu piedalīšanās programmā netiek novērotas. Mazāk bērna internalizētās uzvedības problēmas pēc piedalīšanās programmā mātes norāda bērniem, kuri nav vienīgie bērni ģimenē, bet vienīgajiem bērniem mātes šādas bērna internalizētās uzvedības problēmu izmaiņas nenorāda. Bērnu skaits ģimenē un bērna vecums neietekmē mātes kompetences izjūtas, bērna eksternalizēto uzvedības problēmu, mātes iejūtības, strukturēšanas, bērna atsaucīguma un iesaistīšanas rādītāju izmaiņas pēc mātes piedalīšanās programmā. Pēc māšu piedalīšanās programmā zēnu uzvedība, lai iesaistītu māti mijiedarbībā, mainās vairāk nekā meiteņu uzvedība.
9. Mātes, kuras biežāk (80% un biežāk) pilda BEA programmā uzdotos mājas darbus pēc piedalīšanās programmā ir iejūtīgākas pret bērniem, veiksmīgāk strukturē mijiedarbību ar bērniem un šo māšu bērni ir atsaucīgāki pret mātēm nekā pirms māšu piedalīšanās programmā. Šādas izmaiņas netiek novērotas mātēm, kuras retāk (retāk kā 80%) pilda programmā uzdotos mājas darbus. Mātes, kuras biežāk pilda programmā uzdotos mājas darbus, pēc piedalīšanās programmā norāda retākas bērna eksternalizētās uzvedības problēmas nekā mātes, kuras retāk pilda programmā uzdotos mājas darbus.
10. Vecāku kompetences izjūtas skalas latviešu valodas versija ir ticams mērījuma instruments un tā ir piemērota pētījumu par vecāku kompetences izjūtu, kā arī, pētījumu par vecāku apmierinātību ar savu lomu un priekšstatu par savu efektivitāti vecāku lomā veikšanai.
11. Bērna uzvedības novērtējuma anketas vecāku un skolotāju anketu formu Internalizētās un Eksternalizētās uzvedības problēmu skalu latviešu valodas versijas ir ticams mērījuma instruments bērnu uzvedības problēmu mērīšanai.

Praktiskais pielietojums

Šī pētījuma praktiskais pielietojums, pirmkārt, ir saistīts ar iespēju zinātniski pamatoti parādīt citiem speciālistiem vai valsts un pašvaldību pārstāvjiem, ka māšu piedalīšanās vecāku mācību programmā BEA var mazināt pirmsskolas vecuma bērnu uzvedības problēmu attīstības risku un veicināt pozitīvas mātes – bērna mijiedarbības un bērnu uzvedības attīstību. Līdz ar to būtu svarīgi, lai šī programma būtu pieejama pēc iespējas plašākam vecāku lokam, īpaši jaunajiem vecākiem, kuriem trūkst pieredzes bērnu audzināšanā, un vecākiem, kuri saskaras ar grūtībām bērnu audzināšanā.

Otrkārt, šis pētījums palīdz izprast BEA programmas grupu vadītājiem, kādiem aspektiem, vadot grupu, būtu jāpievērš lielāka uzmanība. Šī pētījuma rezultāti parāda, ka pēc piedalīšanās BEA programmā konstatēto mātes priekšstata par savu efektivitāti izmaiņu saistību ar mātes norādītajām bērna uzvedības problēmu izmaiņām, pastarpina mātes – bērna emocionālās pieejamības komponentu izmaiņas. Attiecībā uz bērna eksternalizētās uzvedības problēmu izmaiņām būtiskas ir bērna atsaucīguma izmaiņas, kas savukārt ir saistītas ar mātes iejūtības un neuzbāzīguma izmaiņām, bet attiecībā uz bērna internalizētās uzvedības problēmu izmaiņām būtiskas ir mātes neuzbāzīguma izmaiņas.

No tā var secināt, ka, lai mazinātu bērna eksternalizētās uzvedības problēmas, būtiski ir gan veicināt to, lai māte augstāk novērtē savu efektivitāti mātes lomā (atbalstīt māti, iedrošināt viņu un sniegt viņai nepieciešamo informāciju), gan veicināt mātes iejūtību pret bērnu (palīdzēt mātei izprast bērna signālus un atbilstoši reaģēt uz tiem, palīdzēt pieskaņoties bērnam, ievērot bērna ritmu, veicināt pozitīvu mātes attieksmi pret bērnu) un neuzbāzīgāku mātes uzvedību (palīdzēt mātei sekot bērna vadībai un izvairīties no komandu un norādījumu došanas spēlēšanās ar bērnu laikā, nepārtraukt bērnu un atbilstoši neierobežot bērna autonomiju).

Lai mazinātu bērna internalizētās uzvedības problēmas, būtiski ir gan veicināt to, lai māte augstāk novērtē savu efektivitāti mātes lomā, gan arī veicināt neuzbāzīgāku mātes uzvedību mijiedarbībā ar bērnu. Bērna internalizētās uzvedības problēmu gadījumā, lielāka uzmanība jāpievērš arī mātes priekšstatam par sevi un faktoriem, kas šos priekšstatu var ietekmēt (piemēram, mātes emocionālajām problēmām, mātes bērnības pieredzei, traumatiskiem pārdzīvojumiem, mātes un tēva savstarpējām attiecībām), un jāizvērtē papildus individuālas psiholoģiskās palīdzības nepieciešamību mātei.

Pētījuma rezultāti arī parādīja, ka BEA programmu nepieciešams papildināt ar informāciju par mijiedarbības ar bērnu strukturēšanas nozīmi pozitīvas bērnu attīstības veicināšanā. Programmā ir pievērsta liela uzmanība tam, kā vecākiem veicināt bērna iniciatīvas (piemēram, kā sekot bērnam spēlēšanās laikā), bet salīdzinoši mazāk ir informācijas par to, kā pozitīvā veidā ierosināt un virzīt bērna uzvedību. Būtu lietderīgi vecākiem mācīt arī šādas prasmes (piemēram, kā vadīt mijiedarbību ar bērnu mācīšanās situācijā vai disciplinēšanas laikā).

Programmā būtu lietderīgi izmantot arī daudzveidīgākus uzskates līdzekļus, kas palīdzētu vecākiem apgūt pozitīvus mijiedarbības ar bērnu veidus un palīdzētu ievērot un izprast bērnu signālus. Piemēram, gan mācot vecākus sekot bērna vadībai spēlēšanās laikā, gan mācot pozitīvā veidā ierosināt un virzīt bērna uzvedību, lietderīgi būtu izmantot mācību filmas, kurās būtu redzami vēlamie uzvedības modeļi.

Pēc māšu piedalīšanās BEA programmā sagaidāmās mātes – bērna emocionālās pieejamības izmaiņas un bērna eksternalizētās uzvedības problēmu izmaiņas ietekmē arī tas, cik bieži mātes pilda programmā uzdotos mājas darbus. Programmā uzdotie mājas darbi dod iespēju izmēģināt jaunus mijiedarbības ar bērnu veidus un saņemt grupas vadītāju un citu dalībnieku atbalstu to ieviešanai dzīvē. Šo mājas darbu pildīšana var veicināt arī māšu aktīvāku iesaistīšanos mācību procesā. Tāpēc, vadot BEA programmā vecāku grupas, būtiski ir motivēt mātes pildīt programmā uzdotos mājas darbus un noteikti arī atvēlēt grupas nodarbībās laiku, kad pārrunāt veiktos mājas darbus.

Treškārt, šis pētījums palīdz izvērtēt, kuriem vecākiem BEA grupas varētu būt vairāk piemērotas. Pētījumā iegūtie rezultāti parāda, ka bērna internalizētās uzvedības problēmas pēc mātes piedalīšanās BEA programmā samazinās, un mātes uzvedība kļūst neuzbāzīgāka, ja bērns nav vienīgais bērns ģimenē, kā arī, ja bērns ir vecāks (4 – 5 g.v.), savukārt pozitīvas izmaiņas tajā, kā bērni iesaista mātes mijiedarbībā, vairāk tiek novērotas zēniem.

Ceturtkārt, šī pētījuma praktiskais pielietojums ir saistīts arī ar pētījuma ietvaros veikto mērījuma instrumentu adaptāciju.

Pētījuma ierobežojumi un turpmākie pētījuma virzieni

Kā galvenos pētījuma ierobežojumus var minēt to, ka:

1. Novērtējot programmas efektivitāti, kontrolgrupā tika izmantotas tikai māšu aizpildītās anketas. Vecāku mācību grupā bērnu uzvedību novērtēja arī bērnu skolotāja vai auklīte un tika arī novērota mātes – bērna mijiedarbība, bet šie mērījumi netika veikti kontrolgrupā, līdz ar to, šīs izmaiņas nevar attiecināt uz BEA programmas efektivitāti.
2. Pētījuma izlase neatspoguļo populāciju kopumā, jo visas mātes, kas piedalījās pētījumā vecāku mācību grupā bija ar vidējo vai augstāko izglītību, pārsvarā ar vidēju ģimenes materiālo stāvokli un lielākā daļa ģimeņu bija pilnas ģimenes.
3. Pētījuma izlase bija salīdzinoši neliela, īpaši novērtējot mātes – bērna emocionālo pieejamību un novērtējot sociāldemogrāfisko rādītāju un mājas darbu pildīšanas biežuma ietekmi uz pēc māšu piedalīšanās programmā konstatētajām mātes kompetences izjūtas, bērna uzvedības un mātes – bērna emocionālās pieejamības izmaiņām.
4. Pētījumā netika pārbaudīts, vai sākotnējais bērnu uzvedības problēmu līmenis ietekmē pēc māšu piedalīšanās BEA programmā konstatētās izmaiņas. Tā kā pētījuma izlasē mātes netika atlasītas pēc tā, vai viņu bērniem ir vai nav uzvedības problēmas, tad tikai nelielai daļai bērnu pirms māšu piedalīšanās programmā bija nozīmīgas uzvedības problēmas.
5. Pētījumā mājas darbu pildīšanas biežums tika novērtēts, balstoties uz māšu sniegtajiem sevis novērtējumiem, un tos varēja ietekmēt māšu vēlme sniegt sociāli vēlamās atbildes. Objektīvāks kritērijs, iespējams, būtu vecāku mācību grupu vadītāju vērtējums par to, cik bieži mātes bija pildījušas uzdotos mājas darbus.

Šī pētījuma rezultāti parādīja, ka, iespējams, ir nepieciešams ilgāks laiks, lai mātes – bērna emocionālā pieejamība kļūtu optimālāka, tāpēc būtu nepieciešams novērtēt mātes – bērna mijiedarbību arī ilgākā laikā pēc programmas beigām. Veicot mātes – bērna mijiedarbības novērojumus arī kontrolgrupā, būtu iespējams pārbaudīt, vai šajā pētījumā pēc māšu piedalīšanās BEA programmā novērotās mātes – bērna emocionālās pieejamības izmaiņas ir saistītas ar šīs programmas efektivitāti. Novērtējot programmas efektivitāti, būtu jāpārbauda arī tās ietekme uz citiem ar bērna uzvedības attīstību saistītiem faktoriem (piemēram, programmas ietekme uz vecāku stresu, trauksmi, vecāku savstarpējām attiecībām), kā arī jānovērtē citu faktoru (piemēram, bērna temperamenta, vecāku savstarpējo attiecību) ietekme uz programmas efektivitāti.

Līdz šim visi pētījumi par BEA programmu ir veikti par mātēm. Būtiski būtu veikt arī pētījumus par tēviem, kā arī pārbaudīt, kā vecāku savstarpējās attiecības un uzskatu par bērnu audzināšanu vienotību ietekmē tas, vai mācību programmā piedalās tikai viens no vecākiem vai abi vecāki kopā.

Promocijas darba rezultātus atspoguļojošās zinātniskās publikācijas

Skreitule-Pikše, I. (pieņemts publicēšanai). Effectiveness of the BEA Parent Training Program in Latvia. *Baltic Journal of Psychology*.

Skreitule-Pikse, I., Sebre, S., & Lubenko, J. (2010). Child behavior and mother-child emotional availability in response to parent training program: moderators of outcome. *Procedia Social and Behavioral Sciences Journal, 5*, 1418-1424.

Skreitule-Pikše, I. & Sebre, S. (2008). Vecāku kompetences izjūtas skalas adaptācija Latvijā. *Latvijas Universitātes raksti. Psiholoģija*., *742*., 67 – 77.

Promocijas darba rezultātus atspoguļojošās pētījumu kopsavilkumu publikācijas

Skreitule-Pikse, I., Sebre, S., & Lubenko, J. (2010). Mother's sense of competence, mother-child emotional availability, and child's behavior in response to parent training program. *Infant Mental Health Journal, 31* (Abstract Supplement, p258).

Skreitule-Pikse, I., Miltuze, A., & Sebre, S. (2008). Mother's sense of competence and child's behavior in response to parent training program encouraging child's emotional development in Latvia. *International Journal of Psychology, 43 (3/4)*, 655.

Promocijas darba rezultātus atspoguļojošās prezentācijas zinātniskajās konferencēs

Skreitule-Pikse, I., Sebre, S., Lubenko, J. *Mother's sense of competence, mother-child emotional availability, and child's behavior in response to parent training program.* World Association for Infant Mental Health 12th World Congress, Leipzig, Germany, 2010.

Skreitule-Pikse, I., Sebre, S., & Lubenko, J. *Child Behavior and Mother-Child Emotional Availability in Response to Parent Training Program: Moderators of Outcome.* World Conference on Psychology, Counselling, and Guidance, Antalya, Turkey, 2010.

Skreitule-Pikse, I., Miltuze, A., & Sebre, S. *Mother's Sense of Competence and Child's Behavior In Response to Parent Training Program „Encouraging Child's Emotional Development" in Latvia.* 29th International Congress of Psychology, Berlin, Germany, 2008.

Skreitule-Pikse, I., Miltuze, A., & Sebre, S. *Parenting Sense of Competence in Relation to Children's Externalizing and Internalizing Problems.* 13th European Conference on Developmental Psychology, Jena, Germany, 2007.

Skreitule-Pikše, I. & Miltuze, A. *Parent Training Program „Encouraging Child's Healthy Emotional Development" in Latvia: Assessment of Effectiveness*. WAIMH Eiropas reģionālā konference, Rīga, Latvija, 2007.

Skreitule-Pikše, I. *Vecāku kompetences izjūtas saistība ar bērnu uzvedības novērtējumiem.* Latvijas Universitātes 65.konference, Rīga, Latvija, 2007.

Skreitule, I. *Vecāku kompetences izjūta: teorētiskie aspekti un pētīšanas metode*. Latvijas Universitātes 64.konference, Rīga, Latvija, 2006.

MOTHER'S SENSE OF COMPETENCE, MOTHER – CHILD EMOTIONAL AVAILABILITY, AND CHILD'S BEHAVIOR IN RESPONSE TO BEA PARENT TRAINING PROGRAM

General overview of the dissertation

In psychology, many studies have been carried out with respect to child behavior problems, factors associated with the development of such problems and consequences to the further development of the child. Child behavior problems are distinguished as a significant risk factor, which may advance subsequent behavior and social problems (Campbell, Spieker, Burchinal, & Poe, 2006).

By studying factors, which promote the development of child behavior problems or diminish the risk of their development, attention has been focused on different biological and environmental factors and their interaction. Studies of the effect of environment on development of children shows that parents and family environment have a significant effect on the development of child behavior at the preschool age (Davenport & Bourgeois, 2008). Development of child behavior may be affected by the upbringing style of parents and the methods they use for disciplining their child (Lau, Litrownik, Newton, Black, & Everson, 2006; Mulvaney & Mebert, 2007), relationships between the parents and children (Caspi, et al., 2004; Koblinsky, Kuvalanka, & Randolph, 2006; Pauli-Pott, Haverkock, Pott, & Beckmann, 2007), parents' perception of the child (Nix, Pinderhughes, Dodge, Bates, Pettit, & McFadyen-Ketchum, 1999), and emotional problems of the parents (Koblinsky, et al., 2006; Mezulis, Hyde, & Clark, 2004). Therefore, parent training programs have been developed in various countries for helping parents to facilitate positive development of their child, improve interaction of parent and child, support parents and to provide the necessary information about development and upbringing of the children. By offering such training programs for parents it is important to verify their efficacy and suitability to different groups of parents by empirical means.

In 2004 the parent training program „Encouraging Children's Healthy Emotional Development", or BEA („Bērna emocionālā audzināšana") program (Landy & Ozola, 2004), which was developed in Canada, was adapted and introduced in Latvia. Latvian psychologist Edīte Ozola, resident of Canada, translated the materials of the training program into Latvian, published a manual for program trainers and trained the first group of trainers of this program with help from the Ministry for Children and Family Affairs, Center Against Abuse "Dardedze", Crisis Center "Skalbes" and Faculty of Pedagogy and Psychology of the University of Latvia and with financial support from Canadian government.

The BEA program is intended for parents with children of ages from birth to seven years. The aims of the program are to promote healthy emotional development for children, improve the interaction of parents and children, and to diminish child behavior problems. It has been developed on the basis of the concept that the quality of interaction of parents and children may be improved and positive behavior development of children may be advanced by promoting a positive concept of the parents about themselves and the development of their child (Landy, Menna, & Sockett-Dimarcio, 1997).

Until now two studies have been carried out in Canada for empirical assessment of the change mother's conception of herself and the child, interaction of mother and child and the behavior of the child which may be observed after mothers participated in the BEA program. One of these was a pilot study, where changes observed after participating in the program were not compared with ratings from a control group (Landy, et al., 1997). In the other study the efficacy of the program was assessed on mothers of aggressive children (Landy & Thompson, 2006). In these studies it was established that after taking part in the program mothers report child behavior problems less frequently, more positive interaction of the mother and child can be observed, mothers feel more satisfied with their parenting role and appreciate their efficacy as mothers more. They have more profound knowledge about development and upbringing of children than it was before participating in the program.

The ***topicality*** of this study is related to the necessity of studying the association between changes in mother's sense of competence after participation in the BEA program, interaction of mother and child, and child's behavior and to determine the factors which influence these changes. Since in Latvia the BEA program has been offered to all parents of young children irrespective of whether their children have expressed aggressive behaviors, it is necessary to verify the efficacy of the BEA program also in such groups of parents and to determine the long-term stability of the program efficacy after completion of the

program. This demonstrates also the ***novelty*** of this study, because there has been no study of the associations of changes observed after mothers participation in the BEA program, no study of the factors which effect these changes, no efficacy of the program has been tested in training groups of Latvian parents, and no long-term stability of the program efficacy has been verified.

The ***practical usefulness*** of the results of the present study will be the opportunity to present with scientific substantiation the efficacy of the BEA program and long-term stability of this efficacy in training groups of Latvian parents. It might be helpful for different specialists to assess the usefulness of investing resources in implementation of the BEA program and types of families to which this program might be more suitable. Results of the study will allow the trainers of parent training groups to assess to which aspects more attention should be paid in carrying out the BEA program, and what factors can affect the changes expected after participation of mothers in the program. Obtained results will also help to assess the possible flaws of the BEA program and elaborate recommendations for further improvement of the program.

Main ***objectives of the present study*** were to study the association of the mother's sense of competence established after mother's participation in the BEA program, mother-child emotional availability and changes in child behavior and to test the effect of different factors on them. For achieving these objectives it was necessary to test the efficacy of the BEA program in training groups of Latvian parents by assessing mother's sense of parenting competence and child behavior. It was also necessary to establish whether the teachers and preschool-teachers also report differences in child behavior and if differences of mother-child emotional availability can be observed before and after participation of mothers in the program. Another objective was to assess the long-term stability of established changes after participation in the program. *Additional objective of the study* was to adapt the questionnaires which were applied in the study to Latvian language version.

For meeting these objectives of the study the following ***tasks*** were carried out: 1) gathering information and analysis of scientific literature, 2) elaboration of the research project, 3) adaption of measurement instruments, 4) approbation of research methods in pilot study, 5) data collection, processing and analysis, 6) interpreting results and drawing conclusions, 7) publishing research results (Skreitule-Pikše & Sebre, 2008; Skreitule-Pikše, Sebre, & Lubenko, 2010; Skreitule-Pikse, in press) and presentation of research summary.

Main questions of the study, which were drawn forward by carrying out the study, are as follows:

1. What is the association of the changes in mother's sense of parenting competence established after participation in BEA program, assessment of child's behavior and mother-child emotional availability and is there a mediator effect existing among these variables?
2. Has the number of children in a family, child's age and gender an effect on changes in mother's parenting sense of competence, assessment of child's behavior and mother-child emotional availability after mother participated in the BEA program?
3. Has the frequency of doing homework assigned within the program affected changes in mother's sense of parenting competence, assessment of child's behavior and mother-child emotional availability after mother participated in BEA program?

In order to answer these questions, initially the changes in mother's sense of competence, assessment of child's behavior and mother-child emotional availability after mother's participation in BEA program was analyzed. On the basis of results obtained from other studies, the following ***hypotheses*** of the study were drawn forward:

1. Mothers who have completed participation in the BEA parent training program will report an increase in parenting sense of competence, a decrease in level of child behavior problems, and these improvements will differentiate the training group from the control group. This effect will remain consistent at the six months follow up.
2. For children, whose mothers participated in the BEA program, their preschool teachers will report fewer behavior problems of the child compared to before, and these changes will remain stable also 6 months after completion of the program.
3. After mothers' have participated in the BEA program the observed mother-child emotional availability will be higher than before.

Two more *additional research questions* were added in regard to the questionnaires' Latvian language version adaptation:

1. Are the psychometric indicators of the Latvian language version of the Parenting Sense of Competence Scale corresponding with the psychometric indicators of the original scale?
2. Are the psychometric indicators of the Latvian language version of the Child Behavior Checklist corresponding with the psychometric indicators of the original checklist?

The ***study participants involved*** 106 mothers of preschool age children, 60 out of whom took part in a 10 week long parent training program „Encouraging Children's Healthy Emotional Development", or BEA („Bērna emocionālā audzināšana") program, and 46 mothers who did not participate in this program and were therefore included in the control group. The average age of mothers included in the training group was 31.62 years (*SD* = 5.25). Sixty percent were mothers of girls, and 40% were mothers of boys (age of the children: *M* = 2.82; *SD* = 1.43). The average age of mothers included in the control group was 31.44 years (*SD* = 4.88). 54.3% were mothers of girls, and 45.7% were mothers of boys (age of the children: *M* = 3.46; *SD* = 1.09). Also 60 preschool teachers took part in the study and they assessed the behavior of children of the mothers included in parents' training group.

Study participants completed the following ***measurement instruments***:

1. *Parenting Sense of Competence Scale,* (*PSCS*) (Johnston & Mash, 1989), by which the satisfaction of the mother and her perception of own efficacy as mother was assessed. The scale was adapted to Latvian within this dissertation study (Skreitule-Pikše & Sebre, 2008).
2. *Child Behavior Checklist* (*CBCL/1,5-5*) and *Caregiver-Teacher Report Form* (*C-TRF/1,5-5*), (Achenbach & Rescorla, 2000), which are intended for assessment of behavior problems of preschool age children. This questionnaire was used within the study for obtaining the assessments of internalizing and externalizing behavior problems of the children from their mothers and preschool teachers. The initial adaptation of the questionnaire was carried out within this dissertation study.
3. Version of *Emotional Availability Scale* for infants and little children (*Emotional Availability Scales,* (*EA*), *Infancy and Early Childhood Version, 4rd ed*., Biringen, 2008). In the study these scales were used for assessing six distinguishable components of emotional availability: mother's sensitivity, structuring, nonintrusiveness, nonhostility, child's responsiveness and involvement, as well as the total mother-child emotional availability rating.

During the study the following ***procedure*** was applied:

The data of the study were collected within the period from 2005 to 2009. Becomming involved in the study was offered to all mothers who applied to the BEA program. Mothers were aksed to complete the questionnaires at three times: before and after mothers participated in the BEA program and 6 months after completing the program. In all three measurement times mothers were asked to fill in the Parenting Sense of Competence Scale and the Child Behavior Checklist. Simultaneously at all three times also the preschool teachers were asked to assess the child's behavior.

For creating the control group, participation in the study was offered to mothers in preschool education institutions. In all three stages of the study they were asked to fill in the Parenting Sense of Competence Scale and the Child Behavior Checklist.

All mothers and preschool teachers involved in the study took part during the first two measurement times of the study, but the third measurement involved 71 mothers of the study (41 mother from parents' training group and 30 mothers from control group) and 34 preschool teachers. For assessing the mother-child emotional availability, before and after participating in the BEA program, 20 mothers from parents' training group together with their child were filmed at home in situations of playing and putting toys in order.

The following statistical methods were applied to ***data analysis***: t-test, χ^2 test, correlation analysis, repeated-measures analysis of variance (ANOVA), repeated-measures analysis of covariance (ANCOVA), multivariate analysis of variance (MANOVA), standard regression analysis, analysis of main components, discrimination analysis, analysis of scale credibility. SPSS version 15.0 was applied for calculations.

Theses for defense

1. Mother's sense of parenting competence increases after participating in the BEA program (mothers feel more satisfied with their role as mother and appreciate their efficacy as mothers to a greater extent) and mothers report internalizing behavior problems and externalizing behavior

problems of the child less frequently compared to the situation before participating in the BEA program. These changes remain stable also six months after completion of the program.

2. For children, whose mothers participated in the BEA program, also their preschool teachers reported fewer child externalizing behavior problems compared to before the program, however at the 6-month follow up the level of teacher reported child externalizing problems had somewhat risen, although not reaching the height of the initial level of externalizing problems.
3. After mothers participated in the BEA program the observed mother-child emotional availability was higher than before. After taking part in the program mothers were more sensitive to their child and nonintrusive in the interaction with their child, hostility was less observed, children were more responsive and involved their mothers in interaction more optimally than before mothers' participation in the program. No differences in mother's structuring of interaction with the child was observed before and after the program, also the mother-child emotional availability observed after mothers participated in BEA program did not reach the highest level.
4. Results obtained from before and after mothers participation the BEA program show that 1) if after the program mothers report positive changes in their sense of parenting efficacy, then also after the program mothers were more nonintrusive in their interaction with their child, their child was more responsive to his or her mother, and mothers reported less child internalizing and externalizing behavior problems, 2) if after the program mothers became more sensitive to her child and were more nonintrusive in their interaction with their child, then also after the program the child was more responsive to his or her mother, 3) if mother structured the interaction more optimally, then the child more optimally involved his or her mother in interaction, and 4) if after the program mothers report positive changes in their parenting satisfaction, then also after the program mother report positive changes in their sense of parenting efficacy and less child externalizing behavior problems.
5. Partial mediator effect is present amongst the changes in mother's nonintrusiveness, mother's percepcion of her efficacy and children internalizing behavior problems specified by the mother. If mothers appreciate their efficacy as mothers higher after participating in BEA program, they are also more nonintrusive in the interaction with the child, which, in its turn, relates with reduction of children internalizing behavior problems specified by the mother. However, there is also relation of changes in mother's conception of her efficacy with children internalizing behavior problems specified by the mother, which is not mediated through changes in mother's nonintrusiveness. Full mediator effect is present amongst the changes in children responsiveness, mother's perception of her efficacy and children externalizing behavior problems specified by the mother. If mothers appreciate their efficacy as mothers more after participating in BEA program, the children are also more responsive to their mothers, which, in its turn, is associated with reduction of child externalizing behavior problems as reported by the mother.
6. The number of children in the family, the child's age and gender has an effect on changes in child behavior and mother-children emotional availability established after mothers' participation in the BEA program. Mother's nonintrusiveness and nonhostility ratings increased specifically in the group with children 4 – 5 years old. The effect of the child's age was also apparent in the ratings of the preschool teachers, who noted post-training decrease in the child's internalizing behavior problems within the 4 – 5 years old group. Changes in the mother's report of decrease in child internalizing behavior problems were specific for families with more than one child. Such changes were not observed for only children and children at the age of 1.5 – 3 years. The number of children in the family and the age of the child did not have an effect on changes in mother's sense of competence, child externalizing behavior problems, and changes in ratings of mother sensitivity, structuring, child responsiveness and involvement. The changes in boy's behavior regarding involvement of his mother in interaction were more pronounced than changes in girl's behavior after their mother's participation in the program.
7. Mothers who completed the homework assigned within the program more frequently (80% and more), after completing the program were more sensitive to the child, structured the interaction with the child more successfully, and their child was more responsive to the mother, as compared to before mothers' participation in the program. Such changes were not observed for mothers, who did the homework assigned less frequently (less than 80%). For the group of mothers, who did

homework assigned in the program more frequently, after the program fewer child externalizing behavior problems were reported, compared to the children of mothers who did their homework less frequently.

8. Parenting Sense of Competence Scale, Latvian version, is a credible measurement instrument and it is suitable for performance of studies about parenting sense of competence, parenting satisfaction with their role and perception of their efficacy as parents.
9. Latvian version of Child Behavior Checklist, internalizing and externalizing behavior problem scale, is a credible measurement instrument for measuring children behavior problems.

CONTENT OF THE DISSERTATION

Theoretical Part

In the dissertation, by evaluating the changes in mother-child interaction, mother's concept of herself and the child's behavior after mothers participated in the BEA program, the identified criteria were mother-child emotional availability, mother's sense of competence and the child's behavior. Within the theoretical part of the dissertation are discussed all three of these variables and previous studies in which there have been found associations and interactions between these variables. Also described is the BEA program and analyzed are studies of the efficacy of parent training programs.

Emotional Availability in Mother-Child Relationships

Emotional availability describes the expression of emotions of persons involved in an interaction, and responsiveness to the emotions as expressed by the other (Biringen, 2000). Mahler (Mahler, Pine, & Bergman, 1975) used the notion "emotional availability" for describing a supporting presence of the mother, which makes the child feel safe while getting to know the surrounding environment and striving for autonomy. In this dissertation this notion is used more widely, in accordance with the explanation provided by Biringen (Biringen, 2000; 2008; Biringen, Robinson, & Emde, 1998), respectively, emotional expressions of adults and children in their interaction and responsiveness to the emotions expressed by the other.

Six components of emotional availability have been identified by Biringen (Biringen, 2008; Biringen, Robinson, & Emde, 2000): four of them describe the adults' behavior, but two describe the child's behavior. Components for describing adult behavior are sensitivity, structuring, nonintrusiveness and nonhostility, but the emotional availability components for describing child behavior are responsiveness and involvement to the adult. Although the components for describing adults and children may be differentiated, the assessment of each component is determined by the emotions and responses of both adult and child.

Emotional availability describes the interaction of a specific dyad of adult and a child. It is unique in every relationship and it is not based only on the relationship between the child and the mother (Zimmerman & Fassler, 2003).

The studies of mother-child emotional availability show its association with the model of mother's attachment and development of child's attachment. Increased mother-child emotional availability is observed for mothers with a secure attachment model (Biringen, Brown, et al., 2000; Edelstein, et al., 2004; Oyen, Landy, & Hilburn-Cobb, 2000). Mother-child emotional availability in its turn has an effect on the development of child's attachment. Secure attachment models of a child relate with increased mother-child emotional availability: mothers of children with the secure attachment model are described as expressing more sensitivity to the child, and they structure the interaction with the child in a more optimal manner, their children are more responsive and involve their mothers in common interaction more frequently (Sorce & Emde, 1981; Ziv, Aviezer, Gini, Sagi, & Koren-Karie, 2000).

By summarizing the results of these studies it may be concluded that mother-child emotional availability may be affected by childhood experience and current functioning of the mother: violent experience of the mother in childhood, her emotional problems and difficulties of perceiving the situation from child's point of view, may have a negative effect on the development of specific components of mother-child emotional availability (Moehler, Biringen, & Poustka, 2007; Trapolini,Ungerer, & McMahon, 2008). Therefore, diminishing the negative consequences of mother's past experience and

helping her to understand the present behavior and needs of the child may advance the development of greater mother-child emotional availability.

Parenting Sense of Competence[3]

Parenting sense of competence is defined as the parents' satisfaction as a parent and their perception of their efficacy as parents (Johnston & Mash, 1989). Two interrelated components are differentiated for the parenting sense of competence: an emotional component or satisfaction with the role of being a parent, and a cognitive component or the perception of their efficacy as parents (Johnston & Mash, 1989; Ohan, Leung, & Johston, 2000). When referring to these components together, the dissertation utilizes the notion "parenting sense of competence". Since each of the components has its own characteristic aspects, this study also separately analyzes the satisfaction of parents with their role and their perception of their efficacy as parents.

The perception of parents regarding their efficacy as a parent is based upon the notion of "self-efficacy" developed by Bandura, which he defined as a person's confidence of their own capabilities to control events in their own life or to do certain actions for reaching their own objectives (Bandura, 1982, 1997). Self-efficacy of parents describes the parents' conception about their efficacy as parents.

According to self-efficacy theory (Bandura, 1982, 1997), the higher the parents assess their efficacy in the parenting role, the more insistent and flexible they are when facing difficulties in raising a child, they cope with stressful situations more successfully and change their ineffective habits to more effective ones. The parents' perception about their efficacy is affected by their experience in raising a child, behavioral models of other parents, and received support and encouragement.

According with findings expressed in the self-efficacy theory (Bandura, 1982, 1997), it may be concluded that participation of mothers in the parent training program, whereby they obtain knowledge about the development and upbringing of children, and they received support from group members, may advance the development of a more positive concept for the mother of her efficacy as a mother. The greater is the mother's appreciation her efficacy in the mother's role, the more confident and flexible she may be in attempting to improve her interactions with her child, and this may advance development of more positive behavior of the child.

Factors of Risk and Protection in Advancement of Children Behavior Problems

By referring to child behavior problems, they are frequently divided into two large groups: internalizing behavior problems and externalizing behavior problems. In the case of internalizing behavior problems the person directs negative emotions to him/herself, but in the event of externalizing behavior problems the reaction to these emotions takes place in outward direction by directing them to others. Internalizing behavior problems include anxiety, depression, withdrawn and somatic troubles. Externalizing behavior problems are expressed by conflicts with others and they include attention problems, aggressive behavior and breaching of rules (Achenbach & Rescorla, 2000).

According to the bioecological model of human development defined by Bronfenbrenner (Bronfenbrenner, 1977; Bronfenbrenner & Evans, 2000), development of a child may be viewed as a dynamic process of interaction of biological and environmental factors. Previous studies pay attention to different biological and environmental factors, whose interaction has an effect on child development. Some of these factors are more frequently related to negative aspects of child development and they are called risk factors. However, other factors may diminish the negative effect of the risk factors on child development and they are called protective factors (Coie, et al., 1993). By viewing different risk and protective factors in general, they may be differentiated as factors relating to child development, parents and parent-child interaction, as well as social demographic factors with effect on the facilitation of children behavior problems.

Regarding factors related with to child development, studies have paid attention to different biological factors, which influence the development of the child through interaction with the environment. By discussing the role of the factors of parents, parent-child interaction and social demographic factors in the development of child behavior problems, often more attention is paid to environmental factors.

The studies of the role of parent-child interaction in the development of child behavior problems reveal that the risk of developing children behavior problems is increased by using physical punishments for disciplining the child (Lau, et al., 2006; Mulvaney & Mebert, 2007), excessive control in upbringing

[3] By referring to the situation of mothers, the notion *mother's sense of competence* is used in the dissertation.

children (Moore, Whaley, & Sigman, 2004), negative attitude of parents to the child (Caspi, et al., 2004) and insecure attachment of the child (Green, Stanley, & Peters, 2007; Moss, Bureau, Mongeau, & St-Laurent, 2004; Pauli-Pott, et al., 2007). Sensitive attitude of parents towards a child, responsiveness and support of the parents, respecting the striving of a child for autonomy, appropriate regulation of child's behavior and secure attachment of a child reduce the risk of developing child behavior problems (Green, et al., 2007; Koblinsky, et al., 2006; Landy, 2002; Moss, et al., 2004; Pauli-Pott, et al., 2007).

Currently very few studies have been carried out examining exactly the relation of mother-child emotional availability and the development of child behavior problems, but the relation of mother-child interaction aspects, which are similar to certain emotional availability components, with child behavior has been studied relatively frequently. The studies of mother-child emotional availability show its association with the self-regulation of a child's emotions. More prominently expressed mother's sensitivity to the child and more nonintrusive mother's behavior may also advance the development of the self-regulation of child emotions (Din, Pillai Riddel, & Gordner, 2009), but hostile attitude of a mother towards the child may interfere to it (Little & Carter, 2005). In the event of mother's depression, weak self-regulation of child emotions increases the risk of the child developing depression and anxiety (Forbes, et al., 2006). Also, study of anxious children has established that mothers of such children are less cordial to their child and more restricting of the child's striving for autonomy (Moore, et al., 2004). It may be concluded that the development of the child's internalizing behavior problems may be associated with such components of mother-child emotional availability as mother's sensitivity, nonintrusiveness and lack of hostile expressions. Concerning the relation of mother-child emotional availability with the child's externalizing behavior problems, more obedient behavior of a child is related with more expressed sensitivity of the mother and more optimal structuring of interaction with the child (Lehman, Steier, Guidash, & Wanna, 2002) but negative attitude of the mother towards the child increases the risk of developing externalizing behavior problems (Caspi, et al., 2004).

It may be concluded that teaching mothers more effective methods of disciplining a child, helping to understand the needs of a child, and appropriate reaction to them may diminish or prevent children behavior problems. Parent training programs are among the means which may help to reach this aim.

Parent Training Program "Encouraging Children's Healthy Emotional Development" (BEA Program)

In different countries of the world parent training programs are elaborated in order to help parents to cope with difficulties in child upbringing, to promote development of positive parent-child interaction and to reduce the risk of developing child behavior problems. The BEA program (Landy, 1995; Landy, 2002; Landy, et al., 1997; Landy & Thompson, 2006) was developed in Canada for parents with children at the age from birth until seven years. In 2004 this program was also adapted and introduced in Latvia (Landy & Ozola, 2004).

The BEA program (Landy, 1995; Landy, et al., 1997; Landy, 2002) was developed by integrating behavioral, psychodynamic and development approaches and emphasizing the significance of parent-child interaction in child development. The authors of the program distinguished five elements of the parent-child interaction system: 1) skills of the child, 2) childhood experience of parents, 3) parent-child interaction, 4) concept of the child about self and others, and 5) concept of the parents about themselves and others. The program was developed in a way that its content and applied methods advance changes in the above mentioned elements of the parent-child interaction system.

The program consists of 10 steps, each of which provides information to parents about some aspect of the child's skills, meaning of these skills, and opportunities to advance their development (see Table 1). Each step of the program also describes certain principles of parenting, and parents are assigned with homework, which provides the opportunity to try new types of interaction with the child, and to receive the necessary support from the group. The program also encourages the discussions by parents about their own childhood experience and its effect on their behavior and relations with their children.

The BEA program is implemented in the parent training groups by meetings once a week 10 – 20 times for group lessons, each with a duration of two hours. If the duration of program is 10 weeks, each group lesson will discuss one of the program steps, but if more time is provided for group meetings, two meetings will be alloted for certain steps.

Table 1 Steps of the Parent Training Program "Encouraging Children's Healthy Emotional Development"

1 Step	Understanding of development and temperament of children
2 Step	How to advance body control and positive body image
3 Step	How to advance development of secure attachment
4 Step	How to advance playing and imagination for a child
5 Step	How to advance development of language and communication skills
6 Step	How to create grounds for positive self-esteem
7 Step	Disciplinary methods, which advance self-regulation, develop conscience and moral behavior
8 Step	How to advance self-regulation of emotions
9 Step	How to advance concentration, planning, and solving problems
10 Step	How to advance social competence, empathy, and care

(Landy & Ozola, 2004, 34)

For assessing the efficacy of BEA program changes in the parent-child interaction system, the following must be evaluated (Landy, et al., 1997): interaction between parents and the child, concepts of both parent and child about themselves and others, and also development and behavior of the child. Most directly the participation in the parent training program may advance more positive concept of the parents about themselves and development of children. As the concepts of parents change and they acquire new methods for raising children, the parent-child interaction may become more positive, which, in turn, may advance the development of more positive child behavior. By assessing changes after mothers took part in BEA program, the following aspects were put forward within this study: mother's sense of competence, mother-child emotional availability and assessment of child's behavior. According with the principles of the development of the program, the assumption is that mother's sense of competence will increase after participation in BEA program, and increased mother's sense of competence and knowledge about children development and parenting principles will promote greater mother-child emotional availability and help to reduce children behavior problems.

Efficacy of Parent Training Programs and Influencing Factors

By offering training programs for parents, it is important to examine the efficacy of these programs in an empirical manner and to establish, to which groups of parents the programs are most suitable and which aspects should be kept in mind when managing these programs. The studies of the efficacy of parent training programs show that parents become more confident after participating in the training programs (Morawska & Sanders, 2006), the observed parent-child interaction is more positive (Bakermans-Kranenburg, et al., 2007; Matsumoto, Sofronoff, & Sanders, 2007) and child behavior problems are reduced (Matsumoto, et al., 2007; Morawska & Sanders, 2006; Rapee, Kennedy, Ingram, Edwards, & Sweeney, 2005).

In order to determine for which groups of parents which programs are the best suited, different social demographic factors are examined (e.g., child's age, parents' age, parent's level of education, number of children in the family), which may have an effect on changes observed after parents have taken part in the training program (Gardner, et al., 2009; Lundahl, Nimer, & Parsons, 2006; Stolk, et al., 2007). It is also specified that the degree of how actively are the parents becomming involved in the training process has an effect on the changes observed after taking part in the training program (Nix, et al., 2009).

Currently two studies have been performed about BEA program in Canada: one pilot study without using a control group (Landy, et al., 1997) and one study, which assessed the efficacy of the program in the case of parents with aggressive and noncompliant little children (Landy & Thompson, 2006). Results of these studies revealed that after taking part in the program mothers felt more satisfied with being a mother and they appreciated their efficacy as mothers, they were more sensitive, nonintrusive and structured their interaction with the child in more optimal manner. Also the mothers and teachers of the children reported less child behavior problems compared to the situation before mothers participated in the program.

No studies have been carried out until now examining the interrelations of changes in mother's concept of herself, mother-child interaction and child behavior after taking part in the BEA program. It is also has not been tested what is the effect of these factors on such changes. In Latvia the BEA program is

offered to all parents with children until the age of 7 years (and not only to parents of aggressive children). Until now the efficacy of the BEA program has been tested only in groups of parents of aggressive children, and it is also not verified if the changes established after mothers participation in the program are persistent in long-term after completing the program. Such information would allow drawing empirically substantiated conclusions about the efficacy of the BEA program in Latvian parents' training groups, suitability of the program for different groups of parents and aspects, which should be considered in further parents trainings. The obtained study results would also be useful for developing recommendations for improving BEA program.

Method

Participants

106 mothers of preschool age children, 60 out of whom took part in a 10 week long BEA parent training program, and 46 mothers who did not participate in this program and were included in the control group. The average age of mothers included in the training group was 31.62 years (*SD* = 5.25). 60% were mothers of girls, and 40% were mothers of boys (age of the children: *M* = 2.82; *SD* = 1.43). The average age of mothers included in the control group was 31.44 years (*SD* = 4.88). 54.3% were mothers of girls, and 45.7% were mothers of boys (age of the children: *M* = 3.46; *SD* = 1.09). Also 60 preschool teachers took part in the study and they reported on the behavior of children of the mothers included in parent training group.

The training group and control group was compared according by mother's age, education, employment status, material condition of the family, age and gender of the child, number of children in the family and initial average indicators of mother's sense of competence and assessment of child's behavior provided by the mother. Mothers included in parent training group had higher educational level compared to mothers of the control group, and the children of mothers of the control group were older than children of mothers, who took part in the BEA program. Other social demographic indicators of both groups and initial indicators of mother's sense of competence and assessment of child's behavior did not differ. Later, by analyzing the data obtained from the study, these differences of education level and children's age were statistically controlled.

Instruments

1. *Parenting Sense of Competence Scale, (PSCS)* (Johnston & Mash, 1989). The scale has two sub-scales: Satisfaction sub-scale, which allows assessing the satisfaction with being a parent, and Efficacy sub-scale, which reveals the perception of parents about their efficacy as parents. The total ratings of parenting sense of competence was obtained by summing the ratings obtained from satisfaction and efficacy sub-scales. Higher ratings point to higher parenting sense of competence. Both sub-scales of Parenting Sense of Competence Scale were used within the study. The Parenting Sense of Competence Scale was adapted to Latvian language version within the course of the dissertation study (Skreitule-Pikše & Sebre, 2008).

2. *Child Behavior Checklist* (*CBCL/1.5-5*) and *Caregiver-Teacher Report Form* (*C-TRF*), (Achenbach & Rescorla, 2000), which are intended for assessment of behavior problems of preschool age children. Internalizing and externalizing behavior problem scales of parent and teacher questionnaire forms were used within the study. The initial adaptation of the questionnaire Latvian version was carried out within the course of the dissertation study.

3. *Emotional Availability Scales, (EA), Infancy and Early Childhood Version*, 4rd ed., (Biringen, 2008), which allows assessing the interaction of an adult and a child until the age of 5 by evaluating the observed interaction according to six scales, four of which refer to the adult (sensitivity, structuring, nonintrusiveness, nonhostility) and two refer to the child (responsiveness, involvement). Although these scales are differentiated with respect to adults and children, the dyad of the adult and the child is assessed as a whole, and each scale considers the emotions and responses of both the adult and the child.

In each scale the interaction of the adult and the child is rated from 1 to 7 points. Higher ratings on the scale indicate a higher quality of the respective emotional availability component. In each scale the ratings of 6—7 points refer to optimal expressions of the respective emotional availability component, 4 – 5 points refer to inconsequent (inconsistent and/or uncoordinated responses between the adult and the child) expressions of the emotional availability component, but ratings of 1 – 3 points refer to

inappropriate expressions of the emotional availability component. The total indicator of adult-child emotional availability is obtained by summarizing the indicators of all scales. All six emotional availability scales and the total indicator of adult-child emotional availability were used within the present study.

For determining inter-rater reliability, two independent experts assessed 55% of the observations (n=21) independently, and then Pearson correlation coefficients were calculated between the assessments provided by both raters. Obtained coefficients: sensitivity $r = 0.78$; $p < 0.05$; structuring $r = 0.87$; $p < 0.01$; nonintrusiveness $r = 0.75$; $p < 0.05$; nonhostility $r = 0.77$; $p < 0.05$; responsiveness $r = 0.81$; $p < 0.01$, and involvement $r = 0.84$; $p < 0.01$. Total mother-child emotional availability $r = 0.84$; $p < 0.01$. The obtained correlation coefficients show high inter-rater reliability and confirm the applicability of the obtained observations assessments to the study.

Procedure

Mothers were offered to participate in BEA program by advertisements placed on the Internet and at preschool education institutions. The BEA program was implemented in parent groups by including 7 – 12 parents in each group, meeting once in a week for two hour long lessons for 10 weeks. Parent groups were led by specially trained BEA program parent group trainers with master's degree in psychology.

The data of the study were collected within the period from 2005 to 2009. Getting involved in the study was offered to those mothers, who applied for BEA program. By collecting the data, three measurements were performed: before and after mothers participated in the BEA program and 6 months after completing the program. In all three measurements mothers were asked to fill in the Parenting Sense of Competence Scale and the Child Behavior Checklist. Simultaneously all three times also the preschool teacher of the child was asked to assess the child's behavior.

For creating the control group, participation in the study was offered to mothers in preschool education institutions. In all three stages of the study they were asked to fill in the Parenting Sense of Competence Scale and the Child Behavior Checklist.

All mothers and preschool teachers involved in the study took part in the first two measurement times of the study, but the third measurement time involved 71 mothers of the study (41 mother from parents' training group and 30 mothers from control group) and 34 preschool teachers. For assessing the mother-child emotional availability, before and after participating in BEA program 20 mothers from the parents' training group together with their child were filmed at home in situations of playing and putting toys in order.

Data Processing and Analysis Methods

The following statistical methods were applied to data analysis: t-test, χ^2 test, correlation analysis, repeated-measures analysis of variance (ANOVA), repeated-measures analysis of covariance (ANCOVA), multivariate analysis of variance (MANOVA), standard regression analysis, analysis of main components, discrimination analysis, analysis of scale credibility. SPSS version 15.0 was applied for calculations.

Results

Adaptation of Measurement Instruments Applied to the Study

In order to answer the first additional research question about the psychometric indicators of the Latvian language version of the Parenting Sense of Competence Scale in comparison with the psychometric indicators of the original version of the scale, items of the Latvian language version and sub-scale responses and discrimination indexes were analyzed, the factorial structure was tested, and the internal consistency of the scale and construct validity was determined. By analyzing statements of the Latvian language version and sub-scale responses and discrimination indexes, indexes of all statements (except for statement 1) and both sub-scale responses and all discrimination indexes of all statements and both sub-scales were in accordance with the requirements of psychometric indicators. By testing the factorial structure of the Latvian version of the scale, the solution of both three factors and two factors of the scale was analyzed.

During the psychometric analysis two factors were obtained, and they were similar to the satisfaction and efficacy factors distinguished by Johnston and Mash (Johnston & Mash, 1989), and the internal consistency of Parenting Sense of Competence Scale, Latvian version, was $\alpha = 0.75$ for

satisfaction sub-scale, α = 0.77 for efficacy sub-scale, and α = 0.81 for Parenting Sense of Competence Scale in total. The tested construct validity aspects matched to theoretical conceptions of the nature of the construct. In general it can be concluded that the adapted scale has sufficiently high internal consistency and it is suitable for carrying out studies of parenting sense of competence.

For answering to the second additional research question about the psychometric indicators of the Latvian language version of the Child Behavior Checklist in comparison with the psychometric indicators of the original version of the questionnaire the Latvian language version the internal consistency of the questionnaire scale was determined. Internal consistency of the Latvian language version: internalizing behavior problem scale α = 0.89 and externalizing behavior problem scale α = 0.92 for parent form of the questionnaire, and internalizing behavior problem scale α = 0.89 and externalizing behavior problem scale α = 0.96 for teacher form of the questionnaire. In general it can be concluded that the internalizing and externalizing behavior problem scales had sufficiently high internal consistency and these scales are suitable for performing studies about child behavior.

Results of the Basic Study

For verifying the first hypothesis of the study, and namely, *mothers who have completed participation in the BEA parent training program report an increase in parenting sense of competence, a decrease in level of child behavior problems*[4]*, and these improvements differentiate the training group from the control group, and this effects remains consistent at the six months follow up*, repeated-measures analyses of covariance (ANCOVA) were performed. For controlling the differences of mothers' educational levels and child age, these variables were included in the analysis as covariates. For comparing the changes in the mother's sense of competence and child behavior problems after mothers' participation in the BEA program, 2 × 2 (group × time) repeated-measures analyses of covariance were performed by using the ratings of mothers' sense of competence and child behavior problems obtained after mothers participated in the BEA program with using the parent training group and control group as an intergroup variable and mother's education level and children age as covariates (see Table 2).

Table 2. Descriptive Statistics of Mother's Sense of Competence and Child Behavior Problems Before and After Participation in BEA Program and Results of 2 × 2 (Group × Time) ANCOVA

Variables	Parent training group (n = 60)		Control group (n = 46)		Source		
	before *M* (*SD*)	after *M* (*SD*)	before *M* (*SD*)	after *M* (*SD*)	Group (A)[a]	Time (B)[a]	A × B[a]
Mother's Sense of Competence							
Satisfaction	24.55 (4.65)	27.32 (4.24)	26.07 (5.15)	23.78 (5.70)	0.62	1.28	33.52***
Efficacy	25.67 (4.21)	28.35 (3.28)	26.37 (5.03)	25.93 (4.59)	0.74	0.04	20.93***
Child Behavior Problems							
Internalizing Behavior Problems	12.38 (6.64)	9.48 (6.11)	12.07 (6.63)	11.35 (6.88)	0.02	2.65	5.26*
Externalizing Behavior Problems	16.38 (7.21)	13.37 (6.79)	14.46 (4.86)	13.61 (6.36)	1.20	0.13	4.99*

Note. Covariates: Mother's level of education, children age, [a] df = 1. * $p < 0.05$. *** $p < 0.001$.

The results obtained from the repeated-measures analysis of covariance showed statistically significant effect of group and time interaction on mother's satisfaction with her role, perception on her efficacy as a mother, as well as child internalizing and externalizing behavior problems. By comparing

[4] In this report the phrase "child behavior problems" refers to mother-reported child behavior problems in all instances, except when mentioned that these are teacher-reported child behavior problems.

the ratings of mother's sense of competence and child behavior problems by t-test for pair selections before and after BEA program, it was established that the mothers included in parent training group felt more satisfied with mother's role after participating in the program, $t(60) = -4.88$; $p < 0.001$, they appreciated their efficacy as mothers with higher ratings, $t(60) = -6.22$; $p < 0.001$, and less frequently reported child internalizing behavior problems, $t\ (60) = 3.99$; $p < 0.001$, and externalizing behavior problems, $t(60) = 4.81$; $p < 0.001$, compared to situation before participating in the BEA program. In the second measurement mothers from the control group indicated lesser satisfaction with mother's role than in the first measurement, $t(46) = 3.76$; $p < 0.001$, and no statistically significant differences were established in mother's conception of her efficacy as mothers, $t(46) = 0.91$; $p > 0.05$, child internalizing behavior problems, $t(46) = 1.07$; $p > 0.05$, and externalizing behavior problems, $t(46) = 1.44$; $p > 0.05$, between the first and the second measurement.

For establishing whether the changes observed after mother's participation in the BEA program were stable also 6 months after completion of the program, 2 × 2 (group × time) repeated-measures analyses of covariance were performed by using the ratings of mother's sense of competence and child behavior problems obtained immediately and 6 months after mothers participated in the BEA program and with using the parent training group or control group as intergroup variables and mother's education level and children age as covariates. In the performed analysis no significant effect of group and time interaction was established on the ratings of mother's competence and child behavior.

By comparing the ratings of mother's sense of competence and child behavior problems by t-test for pair selections before the BEA program and 6 months after completing it, it was established that 6 months after the program the mothers included in parent training group felt more satisfied with mother's role, $t(41) = -4.59$; $p < 0.001$, they appreciated their efficacy as mothers to a greater extent, $t(41) = -4.27$; $p < 0.001$, and reported less child internalizing behavior problems, $t\ (41) = 4.11$; $p < 0.001$, and externalizing behavior problems, $t(41) = 4.33$; $p < 0.001$, compared to situation before participating in the BEA program. No statistically significant differences were established between the ratings of mother's satisfaction with her mothering role and efficacy of being a mother obtained in the control group in the first and the third measurement, as well as child internalizing and externalizing behavior problems. It may be concluded that the changes in the mother's sense of competence and child behavior problems obtained after mothers participated in the BEA program remain also 6 months after completion of the program.

For verifing the second hypothesis drawn forward in the study, namely, *for children, whose mothers participated in the BEA program, their preschool teachers report fewer behavior problems of the child compared to before, and these changes remain stable also 6 months after completion of the program*, the preschool teacher's reported children behavior problems before and after mothers' participation in the BEA program and 6 months after its completion were compared by applying t-test for pair selections. In the beginning the teacher's reported child behavior problems before and immediately after mothers participated in the BEA program were compared (see Table 3).

Table 3. Descriptive and Comparison Statistics of the Preschool Teacher's Reported Child Behavior Problems Before and After Mothers' Participation in the BEA Program ($N = 60$)

Variables	before		after		
	M	*SD*	*M*	*SD*	t^a
Internalizing Behavior Problems	9.17	5.55	8.07	5.92	1.54
Externalizing Behavior Problems	16.75	10.30	13.30	8.68	3.64***

Note. [a] t-test for pair selections. *** $p = 0.001$.

Comparing the teacher's reported child behavior problems before and after mothers participated in the BEA program, it may be concluded that teachers reported child externalizing behavior problems less frequently after mothers took part in the program, but no statistically significant differences in child internalizing behavior problems reported by teachers were observed.

A comparison of teacher reported child behavior problem ratings at all three assessment times shows that in comparison to the intial base level of child externalizing problems ($M = 15.68$; $SD = 9.93$), there was a significant decrease in externalizing problems directly following mother's participation in the program ($M = 12.32$; $SD = 8.27$), $t(34) = 3.00$; $p < .01$. However, at the 6-month follow up the level of

teacher reported child externalizing problems had somewhat risen (*M* = 13.41; *SD* = 8.90), although not reaching the height of the initial level of externalizing problems.

For verifying the third hypothesis drawn forward in the study, namely, *after mothers participated in the BEA program the observed mother-child emotional availability was higher than before*, the ratings of mother-child emotional availability obtained before and after mothers took part in the program were compared by using t-test for pair selections (see Table 4).

Table 4. Descriptive and Comparison Statistics of Mother-Child Emotional Availability Before and After Mothers' Participation in the BEA Program

Variables	before		after		
	M	*SD*	*M*	*SD*	t^a
Sensitivity	4.75	1.11	5.08	1.07	-2.29*
Structuring	4.70	0.95	4.98	1.11	-1.93
Nonintrusiveness	4.45	1.01	5.20	0.80	-4.57***
Nonhostility	5.95	0.78	6.20	0.66	-2.24*
Responsiveness	4.88	0.84	5.38	0.74	-4.16***
Involvement	5.13	0.74	5.48	0.73	-2.23*
Emotional Availability	29.90	4.60	32.23	4.23	-4.33***

Note. [a] t-test for pair selections. * $p < 0.05$. *** $p \leq 0.001$.

By comparing the mother-child emotional availability ratings obtained before and after mothers participated in the BEA program, they were higher in five out of six scales compared to before the program. However, although these ratings increased, they (except for nonhostility) do not reach optimum level after mothers had participated in the program (optimal would be a rating of 6 or 7 points).

It may be concluded that increased mother-child emotional availability can be observed after mothers' participation in the program compared to the situation before the program. After participating in the BEA program mothers are more sensitive and nonintrusive in the interaction with the child, hostility expressions of mothers are less observed, children are more responsive in the interaction with mothers and involve their mothers in the interaction more optimally compared to the situation before the program. No differences were observed in the manner how mothers structure the interaction with the child before and after participating in the program.

For answering the first question of the study, *what is the association of the changes in mother's sense of competence established after participation in the BEA program, assessment of child behavior and mother-child emotional availability and is there a mediator effect existing among these variables,* the differences of ratings obtained before and after participating in the program and the correlations of these amounts of change were calculated. In order to ascertain if favorable changes had take place in regard to child behavior problems (i.e., the lessening of problems), then the behavior ratings at Time 2 were substracted from Time 1. In order to ascertain if favorable changes had take place in regard to mother's sense of competence and mother – child emotional availability (i.e., an increase in sense of competence or emotional availability), then the ratings at Time 1 were substracted from Time 2. Since the differences of nonhostility of the mothers did not form normal distribution, no correlations with differences of other indicators were calculated for them. Correlations of the amount of change in the ratings for the other variables were calculated by using Pearson correlation coefficient (see Table 5).

For testing whether the changes in mother's nonintrusiveness have a mediator effect on changes of mother's conception of her efficacy with the changes of child internalizing behavior problems reported by the mother, the procedure recommended by Baron and Kenny (Baron & Kenny, 1986) for veryfying the mediator effect was applied. In the mediator effect test three standard regression equations were calculated: at first the regression equation was calculated with changes in mother's perception of her efficacy as an independent variable, and changes in mother's nonintrusiveness as a dependant variable, and then the regression equation was calculated with changes in mother's perception of her efficacy as an independent variable and changes in child internalizing behavior problems as the dependant variable. Finally, the regression equation was calculated, where changes in mother's perception of her efficacy and changes in mother's nonintrusiveness were included as independent variables for predicting the dependant variable (changes in child internalizing behavior problems). For confirming the mediator effect

in comparing the amount of change in mother's perception of her efficacy with changes in child internalizing behavior problems should be weaker in the third equation compared to the second equation.

Table 5. Pearson Correlation Coefficients of Differences Amongst Mother-Child Emotional Availability, Mother's Sense of Competence and Mother's Reported Child Behavior Before and After Mothers Took Part in the Program

Variables	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
1.Sensitivity	--								
2.Structuring	0.39	--							
3.Nonintrusiveness	0.41	0.01	--						
4.Responsiveness	0.50*	0.15	0.63**	--					
5.Involvement	0.15	0.50*	0.03	0.04	--				
6.Emotional Availability	0.69**	0.56*	0.69**	0.50*	0.98**	--			
7.Satisfaction	0.06	-0.32	0.13	0.05	-0.40	-0.17	--		
8.Efficacy	0.08	0.11	0.60**	0.53*	0.12	0.49*	0.20	--	
9.Internalizing Behavior Pr.	0.32	0.12	0.54*	0.64**	0.01	0.54*	0.30	0.65**	--
10.Externalizing Behavior Pr.	0.38	-0.27	0.42	0.62**	-0.01	0.41	0.36	0.53*	0.58**

* p < 0.05. **p < 0.01.

Results of the regression analyses showed that the association of the changes in mother's conception of her efficacy with the changes in child internalizing behavior problems becomes weaker, when the changes of mother's nonintrusiveness are included in the regression equation, but it still remains statistically significant (respectively, in 2nd regression equation $\beta = 0.65$; $p < 0.01$ and in 3rd regression equation $\beta = 0.51$; $p < 0.05$). By testing the mediator effect by Sobel test, statistically significant mediator effect was observed for the changes of mother's nonintrusiveness in relation to changes in mother's perception of her efficacy and the changes in child internalizing behavior problems, $z = 2.03$; $p < 0.05$ (see Figure 1).

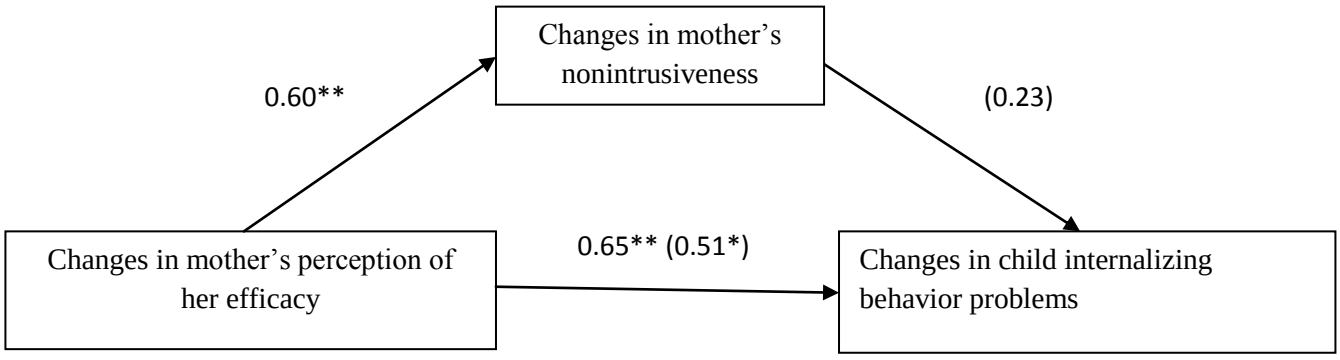

Figure 1. Standard regression coefficients (β) of interrelations of the changes in mother's perception of her efficacy, mother's nonintrusiveness and child internalizing behavior problems

Note. $n = 20$. * $p < 0.05$. ** $p < 0.01$. Figures of 3rd regression equation in brackets.

It was also similarly tested whether the changes in child responsiveness has the mediator effect on the relation of changes in mother's perception of her efficacy with changes in child internalizing behavior problems. At first the regression equation was calculated with changes in mother's perception of her efficacy as an independent variable and changes in child responsiveness as a dependant variable. Then the regression equation was calculated with changes in mother's perception of her efficacy as the independent variable and changes in child externalizing behavior problems as the dependant variable. Finally, the regression equation was calculated, where changes in mother's perception of her efficacy and changes in child responsiveness were included as independent variables for predicting the dependant variable (changes in child externalizing behavior problems). For confirming the mediator effect, the association of changes in mother's perception of her efficacy with changes in child externalizing behavior problems should be weaker in the third equation compared to the second equation.

Results of the regression analyses revealed that the relation of the changes in mother's perception of her efficacy with the changes in children externalizing behavior problems becomes statistically insignificant, when the changes in child responsiveness are included in the regression equation, (respectively, in 2nd regression equation $\beta = 0.53$; $p < 0.05$ and in 3rd regression equation $\beta = 0.27$; $p < 0.05$). By testing the mediator effect by Sobel test, statistically significant mediator effect was observed for the changes in child responsiveness on the relation of changes in mother's perception of her efficacy and the changes in child externalizing behavior problems, $z = 2.06$; $p < 0.05$ (see Figure 2).

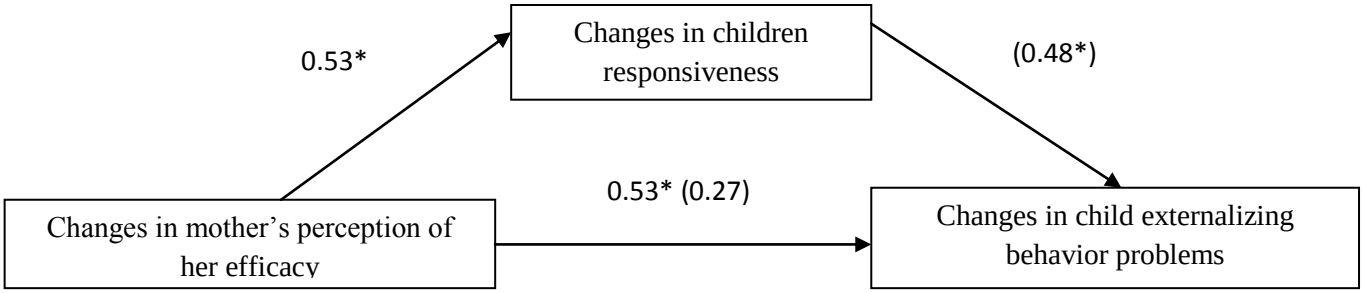

Figure 2. Standard regression coefficients (β) of interrelations of the changes in mother's perception of her efficacy, children responsiveness and child externalizing behavior problems

Note. $n = 20$. * $p < 0.05$. Figures of 3rd regression equation in brackets.

In order to answer the second question of the study, and namely, *has the number of children in the family, child's age and gender an effect on changes in mother's sense of competence, assessment of child's behavior and mother-child emotional availability after the mother participated in BEA program*, repeated-measures analysis of variance (ANOVA) and repeated-measures analysis of covariance (ANCOVA) were carried out. Before the abovementioned analyses were carried out, the groups which were created on the basis of the number of children in the family, child age and gender, were compared by mother's age, child age, children gender and the ratings of mother's sense of competence, children behavior assessments and mother-child emotional availability obtained before mothers took part in BEA program.

For testing whether the number of children in the family has an effect on mother's sense of competence, child behavior assessments and mother-child emotional availability after mothers took part in the BEA program, 2 × 2 (number of children in family × time) repeated-measures analyses of covariance were performed by using the ratings of mother's sense of competence, child behavior assessment and mother-child emotional availability obtained before and after mothers participated in the BEA program as the main factor, the group with single child in the family and group with more than one child in the family as the intergroup, and child age as the covariate (since it was different for both groups).

Results of repeated-measures analysis of covariance presented statistically significant effect of group and time interaction on child internalizing behavior problems, $F(1.59) = 8.35$; $p < 0.01$; partial $\eta^2 = 0.13$. It may be concluded that the number of children in the family has an effect on changes in child

internalizing behavior problems after mothers participated in the BEA program. After participating in the BEA program the mothers with a single child in the family did not report statistically significant changes in child internalizing behavior problems, $t(37) = 1.68$; $p > 0.05$, but mothers with more than one child in the family, after participating in the BEA program, reported statistically less child internalizing behavior problems compared to the situation before participation, $t(23) = 4.71$; $p < 0.001$. The number of children in the family did not have an effect on changes in mother's sense of competence, mother's reported child externalizing behavior problems, teacher's reported child behavior problems, and mother – child emotional availability after mother's participation in the BEA program.

For testing whether child's age has an effect on changes in mother's sense of competence, assessment of child behavior and mother-child emotional availability after mother's participation in the BEA program, the 2 × 2 (group × time) repeated-measures analyses of covariance was performed by using the ratings of mother's sense of competence, child behavior assessment and mother-child emotional availability obtained before and after mothers took part in the BEA program as the main factor and children's age groups as the intergroup variable.

The results obtained from repeated-measures analysis of covariance presented statistically significant effect of group and time interaction for the preschool teachers reported child internalizing behavior problems, $F(1.59) = 4.37$; $p < 0.05$; partial $\eta 2 = 0.07$, on mother's nonintrusiveness $F(1.19) = 9.95$; $p < 0.01$; partial $\eta 2 = 0.36$, nonhostility, $F(1.19) = 4.94$; $p < 0.05$; partial $\eta 2 = 0.22$, and the total ratings of mother-child emotional availability, $F(1.19) = 4.67$; $p < 0.05$; partial $\eta 2 = 0.21$. It may be concluded that the child's age has the effect on changes in teacher reported child internalizing behavior problems after mothers' participation in the BEA program. Teachers did not report statistically significant differences in internalizing behavior problems for children at the age of 1.5 – 3 years, before and after mothers took part in the BEA program, $t(40) = 0.37$; $p > 0.05$, but in the case of 4 – 5 year old children after mothers took part in the BEA program teachers reported less child internalizing behavior problems compared to the situation before mothers took part in the BEA program, $t(20) = 2.57$; $p < 0.05$.

The age of the child has an effect also on changes in mother-child emotional availability after mothers' participation in the BEA program. In the group of 4 – 5 year old children, after mothers took part in the BEA program, the total ratings of mother-child emotional availability increased, $t(9) = -4.56$; $p < 0.01$, and the mothers became less intrusive in their interaction with the child, $t(9) = -6.49$; $p < 0.001$, mother's nonhostility was observed in fewer cases, $t(9) = -3.00$; $p < 0.05$, compared to the situation before mothers took part in the BEA program. In the group of younger children, after mothers took part in the BEA program, no statistically significant changes in the total ratings of mother-child emotional availability, mother's nonintrusiveness and nonhostility were observed, $t(11) = -2.14$; $p > 0.05$, $t(11) = -1.90$; $p > 0.05$, un $t(11) = -0.36$; $p > 0.05$. The age of the child did not have an effect on changes in mother's sense of competence, mother's reported child behavior problems, teacher's reported child externalizing behavior problems, and changes in ratings of mother sensitivity, structuring, child responsiveness and involvement.

For testing whether child gender has an effect on changes in mother's sense of competence, assessment of child behavior and mother-child emotional availability after mother's participation in the BEA program, the 2 × 2 (children gender × time) repeated-measures analyses of covariance was performed by using the ratings of mother's sense of competence, child behavior assessment and mother-child emotional availability obtained before and after the BEA program as the main factor and child gender as the intergroup variable.

The results obtained from repeated-measures analysis of covariance presented statistically significant effect of group and time interaction on the child involving behavior, $F(1.19) = 5.66$; $p < 0.01$; partial $\eta^2 = 0.24$. It may be concluded that child gender affects the changes in the child's interaction with the mother after participation in the BEA program. Although neither girls nor boys showed statistically significant differences how they involve the mother into interaction before and after mothers participated in the program, these behavior changes were more visible and almost approaching statistical significance for boys , $t(7) = -2.19$; $p = 0.07$, compared with the changes for girls, $t(13) = -1.39$; $p = 0.19$. The observed tendency was that boys involve their mothers into interaction more frequently after mothers participated in the BEA program than before participation. The child gender did not have an effect on changes in mother's sense of competence, mother's and teacher's reported child behavior problems, and changes in ratings of mother sensitivity, structuring, nonintrusiveness, nonhostility, and child responsiveness.

In order to answer to the third question of the study, and namely, *has the frequency of doing homework assigned within the program had an effect on changes in mother's sense of competence, assessment of child behavior and mother-child emotional availability after mother's participation in the BEA program,* repeated-measures analysis of variance (ANOVA) was carried out. According with the frequency of doing homework assigned within the program, two groups were created: mothers, who did 80% and more of the homework assigned within the program, and mothers, who did less than 80% homework assigned within the program. Both groups were compared according to mother's age, child age, child gender, and the ratings of mother's sense of competence, child behavior assessment, and mother-child emotional availability obtained before mothers took part in the BEA program. The groups did not differ according to these ratings.

Further a 2 × 2 (doing homework × time) repeated-measures analyses of covariance was performed by using the ratings of mother's sense of competence, child behavior assessment and mother-child emotional availability obtained before and after the BEA program as the main factor and groups created by the frequency of doing homework as the intergroup variable. The results obtained from repeated-measures analysis of covariance presented statistically significant effect of group and time interaction on mother's sensitivity, $F(1.19) = 6.95$; $p < 0.05$; partial $\eta 2 = 0.33$, structuring, $F(1.19) = 9.05$; $p < 0.01$; partial $\eta 2 = 0.39$, children responsiveness, $F(1.19) = 7.13$; $p < 0.05$; partial $\eta 2 = 0.34$, and the total indicators of mother-child emotional availability, $F(1.19) = 7.48$; $p < 0.05$; partial $\eta^2 = 0.35$. Mothers who did the homework more frequently, after completing the program were more sensitive to their child, $t(11) = -3.32$; $p < 0.01$, structured the interaction with the child more successfully, $t(11) = -3.19$; $p = 0.01$, children were more responsive to mothers, $t(11) = -4.40$; $p = 0.001$, and the observed mother-child emotional availability was generally higher, $t(11) = -4.15$; $p < 0.01$, compared to before mothers participated in the program. By comparing the ratings obtained before and after participation in the program in the group where mothers did homework less frequently, no significant differences were observed for mother sensitivity, $t(5) = 1.00$; $p > 0.05$, structuring, $t(5) = 1.5$; $p > 0.05$, children responsiveness, $t(5) = 0.00$; $p > 0.05$, and total ratings of mother-child emotional availability, $t(5) = 0.21$; $p > 0.05$. The frequency of doing homework assigned within the program did not have an effect on changes in mother's sense of competence, mother's and teacher's reported child behavior problems, and changes in ratings of mother nonintrusiveness, nonhostility, and child involvement.

Discussion

By testing the efficacy of the BEA program in a Latvian parent training groups it was concluded that after participation in program mothers feel more satisfied with parenting role, they appreciate their efficacy as mothers to a greater extent, and report child internalizing and externalizing behavior problems less frequently compared to the situation before participating in the BEA program. These changes remain stable also 6 months after completion of the program. It can be concluded that the first hypothesis put forward in the study is confirmed.

The obtained results of the study match with the results of the efficacy assessment for this program carried out in Canada (Landy & Thompson, 2006). Also in this study it was found that participation in the program increases mother's satisfaction with her parenting role, perception of her efficacy as mother, and diminishes the frequency of child aggressive behavior. The results obtained from the study showed that participation of mothers in the BEA program may diminish not only the child externalizing behavior problems, but also the child internalizing behavior problems, and that the program is effective also for mothers with children without marked behavior problems.

Not only mothers, but also teachers of these children reported on fewer child externalizing behavior problems after mothers took part in the program, but no differences in child internalizing behavior problems were reported by the teachers before and after mothers took part in the program. These results conform with the results of the study of Landy and her colleagues (Landy, et al., 1997), where teachers reported less child aggressive behavior after mothers participated in the program in comparison to before.

Six months after completing the BEA program teachers did not report statistically significantly more child externalizing behavior problems than immediately after the program, however, at the 6-month follow up the level of teacher reported child externalizing problems had somewhat risen, although not reaching the height of the initial level of externalizing problems. Since the children's behavior is

influenced also by their interaction with teachers and interaction with other children, the possible effect of these factors should be examined. By summarizing the obtained results it may be concluded that the second hypothesis put forward in the study was partially confirmed.

The observed mother-child emotional availability was higher after mothers' participation in the BEA program than before it, and therefore the third hypothesis put forward within the study was confirmed. After taking part in the program mothers were more sensitive and nonintrusive in the interaction with their children, hostility was less observed, children were more responsive and involved their mothers in interaction more optimally than before mothers' participation in the program.

Although mother-child emotional availability increased after participation in the BEA program, the assessments of mother sensitivity, structuring, nonintrusiveness and child responsiveness and involvement expressions did not reach the highest ratings on average even after participating in the program. It means that possibly more time would be necessary for greater changes in the mother-child emotional availability, and the BEA program should pay more attention to advancing positive parent-child interaction.

It is also significant that no changes in the way how mothers structure their interaction with the child were observed in the mother-child interaction after mothers participated in the program. Results of previous studies have shown that optimum structuring of interaction with the child is associated with more obedient behavior of young children (Lehman, et al., 2002) and more positive conception of the mother of herself (Biringen, Matheney, et al., 2000). It indicates that the BEA program should emphasize the positive role of structuring of interaction with children in child development more, and to help the mothers to manage and regulate the interaction with their children in an acceptable manner by positive initiating and directing of child behavior, and setting limits for child behavior when necessary.

The main objectives of the present study included studying the association of changes established after mothers' participation in the BEA program. Results obtained from the study show that those mother who report positive changes in their parenting satisfaction after participating in the program, also report less child externalizing behavior problems after in comparison to before progam participation. Those mother who report positive changes in their sense of parenting efficacy after participating in the program, also report less child internalizing and externalizing behavior problems after in comparison to before progam participation.

In other studies, by viewing the association of mother's sense of competence with child behavior problems, it has been shown that mother's satisfaction with her role is associated with child behavior problems (Johnston & Mash, 1989; Ohan, et al., 2000). However, results of studies about the association between mother's conception of her efficacy and child behavior problems are contradictory: in some studies the association was established, but in some it was not (Gartstein & Sheeber, 2004; Johnston & Mash, 1989; Ohan, et al., 2000). This may be indicative of some other variable, e.g., mother-child interaction, which influences the association between mother's perception of her efficacy and child behavior problems.

By analyzing the associations of mother-child emotional availability after mothers participated in the BEA program with changes in mother's sense of competence and mother reported child behavior problems, it was established that those mother who report positive changes in their sense of parenting efficacy after participating in the program, also are more nonintrusive in the interaction with the child and their children are more responsive to mother, as well as that mothers report less child internalizing behavior problems after in comparison to before progam participation.

Results obtained from observations of mother-child interaction before and after the program show that if after the program the child was more responsive to the mother, then also after the program mothers reported less child externalizing behavior problems. If after the program mothers were more nonintrusive in their interaction with their child, then also after the program the child was more responsive to his or her mother. If mothers became more sensitive to her child, then her become more responsive to his or her mother. If mother structured the interaction more optimally, then the child more optimally involved his or her mother in interaction. This indicates that the changes in mother's behavior in interaction with her child are related to the changes in the child's behavior.

According with the views of the BEA program authors (Landy, et al., 1997; Landy, 2002), participation of mothers in the program may change mother's perception of herself and her child in a most direct way. As mother's self-concept changes and she acquires new methods for raising her child, the mother-child interaction may become more positive, which, in its turn, may advance development of

more positive child behavior. It stems from the abovementioned that after mothers participated in the BEA program and as the mother's conception of her efficacy changes the mother may become more nonintrusive in the interaction with the child and the child becomes more responsive to the mother, and these changes in mother-child interaction may lead to diminished child internalizing and externalizing behavior problems.

In order to comprehend whether the mother reported child behavior changes associates mainly with changes in mother's conception of herself, or if changes in components of mother-child emotional availability have the mediator effect on this relation, it was initially tested whether changes in mother's nonintrusiveness have the mediator effect on the association of changes in mother's perception of her efficacy and changes in child internalizing behavior problems. Results of the study showed that the changes in mother's nonintrusiveness observed after participating in the BEA program have a partial mediator effect on the association of changes in mother's perception of her efficacy and changes in child internalizing behavior problems.

Further in the study it was also tested whether the changes in children responsiveness has the mediator effect on the association of changes in mother's perception of her efficacy with changes in child externalizing behavior problems. Results of the study showed that the changes in mother's responsiveness observed after participating in the BEA program have a full mediator effect on the association of changes in mother's perception of her efficacy and changes in child externalizing behavior problems. Changes in mother's perception of her efficacy established after participation in the BEA program associate with mother-child interaction changes, which were observed in the study as changes in child's responsiveness, which, in their turn, are associated with changes in child externalizing behavior problems.

According with the views of the BEA program authors (Landy, et al., 1997; Landy, 2002) the possible assumption is that by participating in parent training program the mother's perception of her efficacy as mother increases and, as it happens and mothers learn new ways of interaction with the child, the mother becomes more sensitive to the child (understands and reacts to child's signals more appropriately, accepts the child, adjusts herself to the child more flexibly, settles conflict situations with the child more effectively) and nonintrusive in the interaction with the child (in game situation the mother is following with child's leading, not interrupting actions of the child or conversation topic suddenly, avoiding from excessive care for the child and not limiting the autonomy of the child). Changes in mother's sensitivity and nonintrusiveness are associated with changes in child's responsiveness (expressed as more voluntary involvement of the child in interaction with mother, more successful regulation of his or her emotions, striving to autonomy appropriate to the age, positive body contact with the mother and not turning away from the mother) and reduction in child externalizing behavior problems. Nonintrusive behavior of the mother may also advance the development of the child's emotional self-regulation (Little & Carter, 2005) and child's confidence, which, in its turn, may diminish the child internalizing behavior problems.

However, the changes in mother's perception of her efficacy have a direct association with changes in child internalizing behavior problems. It shows that the development of child internalizing behavior problems associates not only with mother-child emotional availability, but also with mother's perception of herself. Therefore, for reducing child internalizing behavior problems it is important not only to improve the mother-child interaction, but also to help mothers in developing more positive perceptions about themselves.

By analyzing the effect of different factors on changes in mother's sense of competence, child behavior and mother-child emotional availability established after participation in the BEA program, it was concluded that they are affected by the number of children in family, child's age and gender. Changes in the mother's report of decrease in child internalizing behavior problems were specific for families with more than one child. Mother's nonintrusiveness and nonhostility ratings increased specifically in the group with children 4 – 5 years old. The effect of the child's age was also apparent in the ratings of the preschool teachers, who noted post-training decrease in the child's internalizing behavior problems within the 4 – 5 years old group. Such changes in internalizing behavior and mother's nonintrusiveness and nonhostility were not observed for only children and children at the age of 1.5 – 3 years. The number of children in the family and the age of the child did not have an effect on changes in mother's sense of competence, child externalizing behavior problems, and changes in ratings of mother sensitivity, structuring, child responsiveness and involvement.

This effect of the number of children in the family can be explained in that parents with more than one child have a greater responsibility load and therefore they may have less time to spend with each individual child. However, during the course of the parent training program the mothers become more aware of the importance of their interactions with each child individually, particularly the child who may be more sensitive and may be having emotional difficulties. As a result of the training program the mother has a heightened awareness of the child's needs, she spends more time with this child, is more sensitive and positive in her interactions, and the child's internalizing problems are lessened.

An explanation for these differences may be that in those families with only one child the child internalizing behavior problems were initially somewhat less pronounced than in those families with several children. This comparison of initial level of behavior problemsn both groups was not statistically significant, but with a larger sample size it could have been. Therefore, if initially the mother of an only child has reported relatively low level of internalizing problems, then it is not surprising that the changes would have been less pronounced.

This effect of the child's age upon changes in internalizing behaviors post-training can be addressed within the context of previous research concerning the gene X environment interaction in the development of internalizing problems (Derks, et al., 2004; Lau, et al., 2007). Previous research shows that genetic influences are most prominenti in the earliest developmental period.

In examining the mediator effects of mother's nonintrusiveness it was seen that the child's internalizing problems are associated not only with mother-child emotional availability, but also with mother's perception of herself. It may be that the reported internalizing problems of the younger children are more the result of mother's own internalizing difficulties, for example, maternal anxiety. The BEA program is focused more specifically upon mother-child interaction, rather than upon mother's emotional functioning, and this may explain why there was less improvement regarding the younger child's internalizing problems. As noted in the concluding remarks, this indicates the necessity to encourage some mothers to seek individual psychotherapy.

The changes in teacher reported child internalizing behavior problems were associated with the changes in observed mother's nonintrusiveness and nonhostility. As was mentioned above, nonintrusive behavior of the mother is important for the development of the child's emotional self-regulation (Little & Carter, 2005) and child's confidence, which, in its turn, may diminish child internalizing behavior problems (Forbes, et al., 2006).

In analizing the effect of the child's age upon changes in observed mother's hostility, one should consider the initial hostility ratings. Initially the mothers of younger children demonstrated notably less hostility, therefore, it is understandable that there was also less room for improvement in this regard.

By analyzing the effect of child gender on changes in mother-child interaction it was concluded that the changes in boy's behavior regarding involvement of his mother in interaction were more pronounced than changes in girl's behavior after their mother's participation in the program. The gender of the child did not have an effect on changes in mother's sense of competence, child behavior problems, and changes in ratings of mother sensitivity, structuring, nonintrusiveness, nonhostility, and child responsiveness.

In comparing mothers' interactions with sons and daughters Ziv and colleagues (Ziv, et al. 2000) found that girls are more engaging of their mothers than boys. Their explanation for these results was that as a result of socialization processes boys more often demonstrate autonomous behavior, but girls engage in closer relationships. It may be that, therefore, mother's participation in the BEA program had a greater effect upon facilitation of boy's engagement.

The frequency of mothers doing homework assigned within the parent training group during the BEA program also has a significant role. For mothers, who did homework assigned in the training groups more frequently, higher mother-child emotional availability was observed after the program compared to situation before the program, and no such changes were observed for mothers, who did their homework less frequently. It shows that active involvement of mothers in the training process and trying the upbringing principles taught by the program in the interaction with the child may advance increase in mother-child emotional availability.

Conclusion

The objectives of the dissertation were achieved and the following ***conclusions*** were drawn:

1. Mother's sense of competence increases after participating in the BEA program (mothers feel more satisfied with their parenting role and appreciate to a greater extent their efficacy as mothers) and mothers point out to internalizing behavior problems and externalizing behavior problems of the child less frequently compared to the situation before participating in the BEA program. These changes remain stable also six months after completion of the program. Unlike results of previous studies, the results of the present study show that the BEA program is effective for diminishing not only the mother reported child externalizing behavior problems, but also the child internalizing behavior problems.
2. For children, whose mothers participated in the BEA program, also their preschool teachers reported fewer child externalizing behavior problems compared to before the program, however at the 6-month follow up the level of teacher reported child externalizing problems had somewhat risen, although not reaching the height of the initial level of externalizing problems. Additional studies would be necessary about the effect of child externalizing behavior problems also on child's interaction with teachers and interaction with other children. Teachers did not report changes in child internalizing behavior problems after mothers took part in the BEA program.
3. After mothers participated in the BEA program the observed mother-child emotional availability was higher than before. After taking part in the program mothers were more sensitive to their children and nonintrusive in the interaction with their children, hostility was less observed, children were more responsive, and involved their mothers in interaction more optimally than before mothers' participation in the program. No differences in mother's structuring of interaction with the child was observed before and after the program. For advancing such changes the BEA program should be more emphasizing the role of structuring in positive development of child behavior. Also, the mother-child emotional availability observed after mothers participated in the BEA program did not reach the highest level. For more optimal mother-child emotional availability the BEA program should pay even more attention exactly to the creation of positive mother-child interaction and these changes might require a longer period of time and also individual psychological assistance for mothers.
4. Changes in child behavior problems specified by teachers and the observed changes in mother-child emotional availability cannot be verified as attributable to the efficacy of the BEA program. To be able to judge whether these changes are associated with mothers participating in the BEA program, it would be necessary to carry out a more extensive study where teachers would assess also the behavior of children included in the control group and the mother-child emotional availability would be observed for the control group.
5. Results obtained from before and after mothers participation the BEA program show that 1) if after the program mothers report positive changes in their sense of parenting efficacy, then also after the program mothers were more nonintrusive in their interaction with their child, their child was more responsive to his or her mother, and mothers reported less child internalizing and externalizing behavior problems, 2) if after the program mothers became more sensitive to her child and were more nonintrusive in their interaction with their child, then also after the program the child was more responsive to his or her mother, 3) if mother structured the interaction more optimally, then the child more optimally involved his or her mother in interaction, and 4) if after the program mothers report positive changes in their parenting satisfaction, then also after the program mother report positive changes in their sense of parenting efficacy and less child externalizing behavior problems. Established associations do not show whether the association of cause-effect is present between the changes in mother's sense of competence, mother-child emotional availability and mother reported children behavior problems.
6. A partial mediator effect was found amongst the changes in mother's nonintrusiveness, mother's perception of her efficacy and mother reported child internalizing behavior problems. If mothers appreciate their efficacy as mothers higher after participating in the BEA program, they are also more nonintrusive in the interaction with the child, which, in its turn, is associated with reduction of mother reported child internalizing behavior problems. However, there is also an association of

changes in mother's perception of her efficacy with mother reported child internalizing behavior problems, which is not mediated through changes in mother's nonintrusiveness.

7. A full mediator effect was found amongst the changes in children responsiveness, mother's perception of her efficacy and mother reported child externalizing behavior problems. If mothers appreciate their efficacy as mothers higher after participating in the BEA program, the children are also more responsive to mothers, which, in its turn, associate with reduction of mother reported child externalizing behavior problems.
8. The number of children in the family, the child's age and gender has an effect on changes in child behavior and mother-children emotional availability established after mothers' participation in the BEA program. Mother's nonintrusiveness and nonhostility ratings increased specifically in the group with children 4 – 5 years old. The effect of the child's age was also apparent in the ratings of the preschool teachers, who noted post-training decrease in the child's internalizing behavior problems within the 4 – 5 years old group. Changes in the mother's report of decrease in child internalizing behavior problems were specific for families with more than one child. Such changes were not observed for only children and children at the age of 1.5 – 3 years. The number of children in the family and the age of the child did not have an effect on changes in mother's sense of competence, child externalizing behavior problems, and changes in ratings of mother sensitivity, structuring, child responsiveness and involvement. The changes in boy's behavior regarding involvement of his mother in interaction were more pronounced than changes in girl's behavior after their mother's participation in the program.
9. Mothers who did the homework assigned within the program more frequently (80% and more), after completing the program were more sensitive to the child, structured the interaction with the child more successfully, and their children were more responsive to mothers, compared to before mothers participated in the program. Such changes were not observed for mothers, who did the homework assigned within the program less frequently (less than 80%). For mothers, who did homework assigned in the program more frequently, after the program fewer child externalizing behavior problems were reported, compared to mothers, who did their homework less frequently.
10. Parenting Sense of Competence Scale, Latvian language version, is a credible measurement instrument and it is suitable for studies about parenting sense of competence, parenting satisfaction with their role and perception of their efficacy as parents.
11. Latvian version of Child Behavior Checklist for parents and teachers, internalizing and externalizing behavior problem scale, is a credible measurement instrument for measuring child behavior problems.

Practical Application

The practical application of the present study is, first of all, associated with the opportunity of scientifically founded presentation to other professionals, national or local representatives that participation of mothers in parent training program BEA may reduce the risk of developing behavior problems for preschool age children and advance development of positive mother-child interaction and children behavior. Therefore it would be important that this program is available to the range of parents as extensive as possible, in particular, for new parents without experience in raising children and for parents who face difficulties in raising children.

Secondly, this study helps the group trainers of the BEA program to understand which aspects should receive more attention in conducting a group. Results of this study show that the changes in mother-child emotional availability components mediate the association between mother's perception of her efficacy and mother reported child behavior problems established after mothers participated in the BEA program. Concerning changes in child externalizing behavior problems the changes in child responsiveness are important, which, in their turn, relate with changes in mother's sensitivity and nonintrusiveness, but changes in mother's nonintrusiveness are important with respect to changes in child internalizing behavior problems.

It may be concluded from the abovementioned that reducing child externalizing behavior problem requires facilitating that the mother appreciates her efficacy as a mother to a greater extent (support for the mother, encouragement and provision of necessary information) and advancing mother's sensitivity to the child (understanding and reacting to child's signals more appropriately, adjusting herself to the child, following with child's rhythm, advancing positive attitude of the mother to the child) and more

nonintrusive behavior of the mother (helping the mother to follow the child's lead and avoiding giving commands and instructions during play with the child, not interrupting the child and not limiting child's autonomy in an appropriate manner).

For reducing child internalizing behavior problems it is important to facilitate greater appreciation of the mother of her efficacy of being a mother and more nonintrusive behavior of the mother in her interaction with the child. In the case of child internalizing behavior problems more attention should be paid also to mother's perception of herself and factors of possible influence on this perception (e.g., mother's emotional problems, childhood experience, traumatic emotional experience, relationships of the mother and the father) and necessity for additional individual psychological assistance for the mother should be considered.

Results of the study also showed that the BEA program should be supplemented with information about the importance of structuring interaction with the child in order to facilitate positive development of the child. The program pays much attention to the issue how the parents should advance initiative of children (e.g., how to follow the child during playing), but there is comparatively less information about the issue of positive structuring and directing the behavior of the child. Teaching such skills to parents would also be useful (e.g., how to manage the interaction with the child during learning exercises or disciplining situations).

Use of more diverse visual aids in the program would also be useful, and this would help the parents to learn more positive ways of interacting with the child and noticing and understanding the signals of the child. E.g., usage of educational films with positive behavioral models would be useful for teaching parents to follow the child's lead during play and for teaching to initiate and structure the child's behavior in a positive way.

The frequency of mothers doing the homework assigned within the program also has an effect of mother-child emotional availability and child externalizing behavior problems expected after mothers participated in the BEA program. Homework assigned within the program provides the opportunity to try new ways of interaction with a child and receive support from the group trainer and other group participants for implementing these new approaches. Doing the homework may advance also more active involvement of mothers in the training process. Therefore, by managing parent groups in the BEA program it is important to motivate the mothers to do the homework assigned within the program and to have time in group sessions for discussing the completed homework.

Thirdly, the present study will help in assessing, to which parents the BEA groups would be more suitable. Results obtained from the study show that after mother's participation in the BEA program child internalizing behavior problems were reduced and mother's behavior became more nonintrusive, if there was more than one child in the family and if the child was older (4 – 5 years old), but more positive changes in involving mothers into interaction were observed for boys.

And fourthly, the practical application of the present study relates also with adaptation of measurement instruments carried out within the study.

Limitations and Further Directions of the Study

Main limitations of the study:

1. The BEA program effectiveness has been verified in regard to mother-reported child behavior (completed by BEA-group mothers and control group mothers). However, the teachers did not report on control group children, nor were control group mothers-children observed in play. Therefore, the changes shown by the BEA-group mothers in this regard have not been verified as an effect of the BEA program.
2. The sample of the study was not representative of the total population, since all mothers participating in the study in the parent training group had secondary or higher education, mainly with average financial status of the family and majority of families included both parents.
3. The sample of the study was comparatively small, particularly in regard to the evaluation of mother-child emotional availability, effect of social demographic indicators and frequency of doing homework on the changes mother's sense of competence, child's behavior and mother-child emotional availability after mother participated in the BEA program.
4. The study did not verify whether the initial level of child behavior problems has the effect on changes observed after mothers participated in the BEA program. Since the mothers were not selected for study selection by the criterion whether their children have or have not behavior

problems, only a relatively small percentage of the children had significant behavior problems before mothers participated in the program.

5. In the study the frequency of doing homework was assessed on basis of the self-assessments provided by the mothers and they might be affected by the willingness of mothers to give socially preferable answers. Possibly more objective criterion would be the assessment of parent training group supervisors on the actual frequency of mothers doing the assigned homework.

Results of the present study showed that a longer period of time might be necessary for mother child emotional availability to become more optimal, and therefore assessment of mother-child interaction also in a longer period of time after completing the program would be suggested. Making observations of mother-child interaction also in the control group would enable verification whether the changes in mother-child emotional availability observed within this study after mothers participated in the BEA program are associated with the efficacy of the program. By assessing the efficacy of the program also its effect on other factors associated with child behavior development should be verified (e.g., whether the program has an effect upon the stress level of the parents, their anxiety or interpersonal relationship) and the effect of other factors (e.g., temperament of the child, initial relationships between the parents) on the efficacy of the program should be assessed.

All current studies concerning the BEA program have been carried out with respect to mothers. Studies involving fathers would also be important, as well as verifying how the relationships between the parents and solidarity of views about upbringing of children are affected by the factor, if the training program involves only one parent or both parents together.

References

Achenbach, T. M. & Rescorla, L. A. (2000). *Manual for the ASEBA preschool forms & profiles*. Burlington, VT: University of Vermont, Department of Psychiatry.

Ainsworth, M. D. S., Blehar, M. C., Waters, E., & Wall, S. (1978). *Patterns of attachment: a psychological study of the strange situation.* Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.

Bakermans-Kranenburg, M. J., van IJzendoorn, M. H., & Juffer, F. (2007). Less is more: meta-analytic arguments for the use of sensitivity-focused interventions. In F. Juffer, M. J. Bakermans-Kranenburg, & M. H. Van IJzendoorn (Ed.), *Promoting positive parenting. An attachment-based intervention* (pp. 11-21). New York: Psychology Press.

Bandura, A. (1982). Self-efficacy mechanism in human agency. *American Psychologist, 37*, 122 – 147.

Bandura, A. (1997). Self-efficacy. *Harvard Mental Health Letter, 13 (9)*, 4 – 7.

Biringen, Z. (2000). Emotional availability: conceptualization and research findings. *American Journal of Orthopsychiatry, 70*, 104-114.

Biringen, Z. (2008). *Emotional Availability (EA) Scales Manual, 4th edition. Part 1: Infancy/ Early Childhood Version (child age: 0-5 years)*. Unpublished Manual.

Biringen, Z., Brown, D., Donaldson, L., Green, S., Krcmarik, S., & Lovas, G. (2000). Adult Attachment Interview: linkages with dimensions of emotional availability for mothers and their pre-kindergarteners. *Attachment & Human Development, 2*, 188-202.

Biringen, Z., Matheny, A., Bretherton, I., Renouf, A., & Sherman, M. (2000). Maternal representation of the self as parent: connections with maternal sensitivity and maternal structuring. *Attachment & Human Development, 2*, 218-232.

Biringen, Z., Robinson, J. L., & Emde, R. N. (1998). *Emotional Availability (EA) Scales, 3rd Edition.* Unpublished Manual.

Biringen, Z., Robinson, J. L., & Emde, R. N. (2000). Appendix B: The Emotional Availability Scales (3rd ed.; an abridged Infancy/ Early Childhood version). *Attachment & Human Development, 2,* 256-270.

Bowlby, J. (1988). *A secure base: Parent-child attachment and healthy human development.* New York: Basic Books.

Bronfenbrenner, U. (1977). Toward an experimental ecology of human development. *American Psychologist, 32*, 513 – 531.

Bronfenbrenner, U. & Evans, G.W. (2000). Developmental science in the 21th century: emerging questions, theoretical models, research designs and empirical findings. *Social Development, 9*, 115 – 125.

Bugental, D. B. & Johnston, C. (2000). Parental and child cognitions in the context of the family. *Annual*

Review of Psychology, 51, 315-344.
Campbell, S. B., Spieker, S., Burchinal, M., & Poe, M. (2006). Trajectories of aggression from toddlerhood to age 9 predict academic and social functioning through age 12. *Journal of Child Psychology & Psychiatry, 47*, 791 – 800.
Caspi, A., Moffitt, T. E., Morgan, J., Rutter, M., Taylor, A., Kim-Cohen, J., & Polo - Tomas, M. (2004). Maternal expressed emotion predicts children's antisocial behavior problems: using monozygotic-twin differences to identify environmental effects on behavioral development. *Developmental Psychology, 40*, 149-161.
Coie, J., Watt, N., West, P., Hawkins, K., Asarnow, J., Markham, H., Ramey, S., Shure, M., & Long, B. (1993). The sciense of prevention: a conceptual framework and some directions for a national research program. *American Psychologist, 48*, 1013-1022.
Davenport, B. R. & Bourgeois, N. M. (2008). Play, aggression, the preschool child and the family: a review of literature to guide empirically informed play therapy with aggressive preschool children. *International Journal of Play Therapy, 17*, 2-23.
Din, L., Pillai Riddell, R., & Gordner, S. (2009). Brief report: Maternal emotional availability and infant pain-related distress. *Journal Of Pediatric Psychology, 34 (7)*, 722-726.
Edelstein, R. S., Alexander, K.W., Shaver, P. R., Schaff, J. M., Quas, J. A., Lovas, G. S., & Goodman, G. S. (2004). Adult attachment style and parental responsiveness during a stressful event. *Attachment & Human Development, 6*, 31-52.
Emde, R. N. (2000). Next steps in emotional availability research. *Attachment & Human Development, 2 (2)*, 242 – 248.
Gardner, F., Connell, A., Trentacosta, C.J., Shaw, D.S., Dishion, T.J., & Wilson, M.N. (2009). Moderators of outcome in a brief family-centered intervention for preventing early problem behavior. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 77*, 543-553.
Gartstein, M. A. & Sheeber, L. (2004). Child behavior problems and maternal symptoms of depression: A mediattional model. *Journal of Child and Adolescent Psychiatric Nursing, 17*, 141-150.
Green, J., Stanley, C., & Peters, S. (2007). Disorganized attachment representation and atypical parenting in young school age children with externalizing disorder. *Attachment & Human Development, 9*, 207-222.
Harel, J., Eshel, Y., Ganor, O., & Scher, A. (2002). Antecedents of mirror self - recognition of toddlers: emotional availability, birth order, and gender. *Infant Mental Health Journal, 23*, 293-309.
Johnston, C. & Mash, E. (1989). A measure of parenting satisfaction and efficacy. *Journal of Clinical Child Psychology, 18*, 167-175.
Koblinsky, S. A., Kuvalanka, K. A., & Randolph, S. M. (2006). Social skills and behavior problems of urban, African American preschoolers: role of parenting practices, family conflict, and maternal depression. *American Journal of Orthopsychiatry, 76*, 554-563.
Landy, S. (1995). *Helping Encourage Affect Regulation. A Parenting Program for Parents of Young Children. Group Leader's Manual.* Toronto: self-published.
Landy, S. (2002). *Pathways to competence. Encouraging healthy social and emotional development in young children.* Baltimore: Paul H. Brookes Publisching Co.
Landy, S. & Menna, R. (2006). *Early intervention with multi-risk families: An integrative approach.* Baltimore: Paul H. Brookes Publishing Co.
Landy, S., Menna, R., & Sockett-Dimarcio, N. (1997). A pilot study to evaluate a treatment model for parents of preschoolers with behavioral problems. *Early Child Development and Care, 131*, 45-64.
Landy, S. & Thompson, E. (2006). *Pathways to competence for young children. A group program for parents of children from birth to 7 years of age. Group leader manual.* Baltimore: Paul H. Brookes Publishing Co.
Lau, A. S., Litrownik, A. J., Newton, R. R., Black, M. M., & Everson, M. D. (2006). Factors affecting the link between physical discipline and child externalizing problems in black and white families. *Journal of Community Psychology, 34*, 89-103.
Lehman, E. B., Steier, A. J., Guidash, K. M., & Wanna, S. Y. (2002). Predictors of compliance in toddlers: child temperament, maternal personality, and emotional availability. *Early Child Development and Care, 172 (3)*, 301 – 310.
Lendija, S. & Ozola, E. (2004). *Bērna emocionālā audzināšana. Vecāku apmācības programma.*

Rokasgrāmata grupu vadītājiem. Rīga: Apgāds „Rasa ABC".
Little, C. & Carter, A. S. (2005). Negative emotional reactivity and regulation in 12-month-old following emotional challenge: contributions of maternal-infant emotional availability in a low-income sample. *Infant Mental Health Journal, 26 (4)*, 354 – 368.
Lundahl, B.W., Nimer, J., & Parsons, B. (2006). Preventing child abuse: a meta-analysis of parent training programs. *Research on Social Work Practice, 16*, 251-262.
Mahler, M. S., Pine, F., & Bergman, A. (1975). *The psychological birth of the human infant: Symbiosis and individuation.* New York: Basic Books.
Main, M. & Solomon, J. (1986). Discovery of a new, insecure-disorganized attachment pattern. In T.B.Brazelton & M.Yogman (Eds.), *Affective Development in Infancy* (pp. 95 – 124). Norwood, NJ: Ablex Publishing.
Matsumoto, Y., Sofronoff, K., & Sanders, M. R. (2007). The efficacy and acceptability of the triple P-Positive Parenting Program with Japanese parents. *Behaviour Change, 24*, 205 - 218.
Mezulis, A.H., Hyde, J.S., & Clark, R. (2004). Father involvement moderates the effect of maternal depression during a child's infancy on child behavior problems in kindergarten. *Journal of Family Psychology, 18*, 575-588.
Moehler, E., Biringen, Z., & Poustka, L. (2007). Emotional availability in a sample of mothers with a history of abuse. *American Journal of Orthopsychiatry, 77 (4)*, 624 – 628.
Moore, P. S., Whaley, S. E., & Sigman, M. (2004). Interactions between mothers and children: impacts of maternal and child anxiety. *Journal of Abnormal Psychology, 113*, 471 – 476.
Morawska, A. & Sanders, M. R. (2006). Self-administered behavioral family intervention for parents of toddlers: Part I. Efficacy. *Journal of Consulting and Child Psychology, 74*, 10-19.
Moss, E., Bureau, J.-F., Cyr, C., Mongeau, C., & St-Laurent, D. (2004). Correlates of attachment at age 3: construct validity of the Preschool Attachment Classification System. *Developmental Psychology, 40*, 323 - 334.
Mulvaney, M. K. & Mebert, C. J. (2007). Parental corporal punishment predicts behavior problems in early childhood. *Journal of Family Psychology, 21,* 389 - 397.
Nix, R. L., Bierman, K. L., & McMahon, R. J. (2009). How attendance and quality of participation affect treatment response to parent management training. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 77*, 429 – 438.
Nix, R. L., Pinderhughes, E. E., Dodge, K. A., Bates, J. E., Pettit, G. S., & McFadyen - Ketchum, S. A. (1999). The relation between mothers' hostile attribution tendencies and children's externalizing behavior problems: the mediating role of mothers' harsh discipline practices. *Child Development, 70*, 896-909.
Ohan, J. L., Leung, D. W., & Johnston, C. (2000). The Parenting Sense of Competence scale: evidence of a stable factor structure and validity. *Canadian Journal of Behavioural Science, 32*, 251-261.
Oyen, A. S., Landy, S., & Hilburn-Cobb, C. (2000). Maternal attachment and sensitivity in an at- risk sample. *Attachment & Human Development, 2*, 203 – 217.
Pauli-Pott, U., Haverkock, A., Pott, W., & Beckmann, D. (2007). Negative emotionality, attachment quality, and behavior problems in early childhood. *Infant Mental Health Journal, 28*, 39-53.
Rapee, R. M., Kennedy, S., Ingram, M., Edwards, S., & Sweeney, L. (2005). Prevention and early intervention of anxiety disorders in inhibited preschool children. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 73*, 488-497.
Skreitule-Pikše, I. (pieņemts publicēšanai). Effectiveness of the BEA Parent Training Program in Latvia. *Baltic Journal of Psychology*.
Skreitule-Pikše, I. & Sebre, S. (2008). Vecāku kompetences izjūtas skalas adaptācija Latvijā. *Latvijas Universitātes raksti. Psiholoģija, 742*, 67-77.
Skreitule-Pikse, I., Sebre, S., & Lubenko, J. (2010). Child behavior and mother-child emotional availability in response to parent training program: moderators of outcome. *Procedia Social and Behavioral Sciences Journal, 5*, 1418 – 1424.
Sorce, J. F. & Emde, R. N. (1981). Mother's presence is not enough: effect of emotional availability on infant exploration. *Developmental Psychology, 17 (6)*, 737 – 745.
Stolk, M.N., Mesman, J., van Zeijl, J., Alink, R.A., Bakermans – Kranenburg, M., van IJzendorn, M.H., Juffer, F., & Koot, H.M. (2007). Early parenting intervention: family risk and first – time parenting

related to intervention effectiveness. *Journal of Child & Family Studies, 17*, 55 – 83.
Trapolini, T., Ungerer, J.A., & McMahon, C.A. (2008). Maternal depression: relations with maternal caregiving representations and emotional availability during the preschool years. *Attachment & Human Development, 10*, 73-90.
Zimmerman, L. & Fassler, I. (2003). The dynamics of emotional availability in childcare. How infants involve and respond to their teen mothers and childcare teachers. *Infants and Young Children, 16*, 258-269.
Ziv, Y., Aviezer, O., Gini, M., Sagi, A., & Koren-Karie, N. (2000). Emotional availability in the mother-infant dyad as related to the quality of infant-mother attachment relationship. *Attachment & Human Development, 2,* 149-169